

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL
SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
« ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ »
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας: η πολιτική στρατηγική του
Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας στον Μεσοπόλεμο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μητροφάνης Μάριος ΑΜ: 1122Μ013

Επιβλέπων καθηγητής: Ανδρέας Λυμπεράτος

Αθήνα 2024

Διμελής επιτροπή:

Λυμπεράτος Ανδρέας, Αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μαρίνου Ξένια, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright© Μάριος Μητροφάνης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Η παρούσα εργασία αφιερώνεται πρώτα απ' όλα στην οικογένειά μου, η οποία με έχει στηρίξει σε όλη την διάρκεια της ακαδημαϊκής μου πορείας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω παράλληλα να εκφράσω για τον επιβλέποντα καθηγητή μου, χωρίς την βοήθεια και την καθοδήγηση δεν θα ήταν δυνατό να έχει ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία, αλλά και σε όλα τα άτομα, φίλους, συναδέλφους, συμπαίκτες και συντρόφους, σε Ελλάδα και Βουλγαρία, τα οποία με βίωσαν, στήριξαν και ανέχθηκαν κατά την περίοδο της συγγραφής της εργασίας αυτής.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	5
2.1 «Στενοί» σοσιαλιστές: το σχίσμα με τους «πλατιούς» και τα βασικά πολιτικά τους χαρακτηριστικά	9
2.2 - Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - η διαμορφωτική εμπειρία του πολέμου, το βάθεμα του σχίσματος μεταξύ «στενών» και «πλατιών» και η προσέγγιση με τον μπολσεβικισμό.	19
3.1 1919-1923: Οι εκλογές και η λειτουργία εντός των αστικών θεσμών σε αντίθεση με την προοπτική μιας επαναστατικής συνθήκης	24
3.2.1 9η Ιουνίου 1923	52
3.2.2 Από την αδράνεια του Ιούνη έως την εξέγερση του Σεπτεμβρίου	61
3.3.1 Η περίοδος της διακυβέρνησης Τσάγκοφ και η διαρκής επιδίωξη μιας νέας εξέγερσης: το ενιαίο μέτωπο	70
3.3.2: Η περίοδος της διακυβέρνησης Τσάγκοφ και η διαρκής επιδίωξη μιας νέας εξέγερσης: το ΚΚΒ προσπαθεί να μαζέψει τα κομμάτια του.	88
3.4.1 Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - 1925-1928 Από την προοπτική της ένοπλης εξέγερσης στην ενοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος	92
3.4.2: Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - Το Εργατικό Κόμμα: επιστροφή στην πολιτική νομιμότητα δι' αντιπροσώπου.	99
3.4.3 Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - 1929-1934: η σταθεροποίηση του Εργατικού Κόμματος και η αποσταθεροποίηση του ΚΚΒ	108
3.5.1 1934-1939: η επιστροφή στην παρανομία και το λαϊκό μέτωπο στην Βουλγαρία - Το πραξικόπημα της 19ης Μαΐου και η αλλαγή ρότας	120
3.5.2 1934-1939: η επιστροφή στην παρανομία και το λαϊκό μέτωπο στην Βουλγαρία - Η θριαμβευτική επάνοδος του Γκιόργκι Δημητρόφ και η πολιτική του ενιαίου μετώπου	123
4. Επίλογος - Συμπεράσματα	131
Βιβλιογραφία	136

1. Εισαγωγή

Η αυγή της περιόδου του Μεσοπολέμου βρήκε τον κόσμο, αλλά ιδίως την Ευρώπη, να είναι στο κατώφλι μεγάλων δομικών αλλαγών που σε ένα βαθμό αποτελούσαν απότοκο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος μόλις είχε ολοκληρωθεί. Η ήπειρος δεν θα ήταν ποτέ η ίδια σε σχέση με την προπολεμική εποχή, καθώς η Σύνοδος Ειρήνης του Παρισιού, η οποία συγκλήθηκε μετά την λήξη του πολέμου, επανασχεδίασε τον χάρτη της Ευρώπης. Στα πλαίσια της Συνόδου και των συνθηκών που προέκυψαν από αυτήν, μερικές από τις μέχρι τότε κυρίαρχες κρατικές οντότητες πλέον δεν υπήρχαν πλέον καθόλου, όπως η Αψβουργική ή η Οθωμανική Αυτοκρατορία, είτε γνώρισαν εδαφικές απώλειες και βαρύτατες κυρώσεις, όπως η Γερμανία και η Βουλγαρία. Παράλληλα, ως αποτέλεσμα των συνθηκών αυτών, νέα κράτη γεννήθηκαν, όπως η Τσεχοσλοβακία και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, ή άλλα, όπως η Ρουμανία ή η Ελλάδα, επέκτειναν, έστω και προσωρινά, σημαντικά τα σύνορά τους.

Το ευρωπαϊκό σκηνικό όμως δεν αναμορφώθηκε μόνο με αυτό τον τρόπο. Στην επαύριον του πολέμου, μια ακόμα από τις έως τότε μεγάλες αυτοκρατορίες της Ευρώπης είχε καταρρεύσει, αυτή την φορά όμως από το εσωτερικό της. Οι επαναστάσεις του έτους 1917 σήμαναν το τέλος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, αλλά και την εμφάνιση ενός νέου πολιτικού παραδείγματος. Η επανάσταση του Φεβρουαρίου αρχικά, η οποία σήμανε το τέλος της μοναρχίας και της αυτοκρατορίας, και αυτή του Οκτωβρίου στην συνέχεια, η οποία έφερε τους Μπολσεβίκους στην εξουσία, αποτέλεσαν τα σημεία καμπής στην μετάβαση της Ρωσίας από την πραγματικότητα της Αυτοκρατορίας σε μια νέα: αυτή της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, η οποία ιδρύθηκε και επίσημα το 1922.

Η επίδραση αυτής της εξέλιξης όμως δεν περιορίστηκε στην ριζική αναμόρφωση της έως τότε αυτοκρατορίας. Ο Χόμπσμπουμ, αναφερόμενος στην Οκτωβριανή Επανάσταση σε σύγκριση με την Γαλλική, τόνιζε την επιδραστικότητα αυτής, καθώς την ακολούθησε αυτό που ο ιστορικός χαρακτηρίζει ως το «*πιο εκπληκτικά οργανωμένο επαναστατικό κίνημα στην σύγχρονη ιστορία*¹». Η ΕΣΣΔ, το τέκνο της Οκτωβριανής Επανάστασης, θα αποτελούσε από εκείνο το σημείο και έως την πτώση της το 1991 τον κύριο πόλο, ιδεολογικό και πολιτικό, του κομμουνιστικού

¹ E. Hobsbawm, *The Age of Extremes*, Λονδίνο (Abacus) 1995, 55

κινήματος. Εκείνο, θα έβρισκε στην επανάσταση ένα σημείο αναφοράς όπου θα μπορούσε να στηριχτεί και βάσει του οποίου θα προσδιοριζόταν. Εντός αυτού του κινήματος, αλλά και αυτής της χρονικής περιόδου, δηλαδή του Μεσοπολέμου, εντοπίζεται και το αντικείμενο υπό μελέτη της παρούσας διπλωματικής εργασίας: το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας (ΚΚΒ). Ο στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας έγκειται στην εξέταση της πολιτικής στρατηγικής που ανέπτυξε το ΚΚΒ κατά την διάρκεια της περιόδου, ακολουθώντας την πορεία και τις αλλαγές στην χάραξή της, πάντα με εστίαση στους παράγοντες που επηρέαζαν την διαδικασία αυτή. Η μελέτη επικεντρώνεται αποκλειστικά στην στρατηγική και την πολιτική τακτική που το κόμμα άσκησε κατά την διάρκεια της περιόδου αυτής, αποφεύγοντας την πλήρη κάλυψη του εύρους των δραστηριοτήτων και όλων των πτυχών της πορείας του, διότι ένα τέτοιο εγχείρημα υπερβαίνει τα όρια μιας διπλωματικής εργασίας. Σε κάθε υποπερίοδο της ιστορίας του ΚΚΒ, όπως αυτές θα οριστούν στην πορεία της εργασίας με βάση τα κομβικά σημεία στην εξέλιξη του κόμματος, η έρευνα θα επικεντρώνεται στους βασικούς στόχους που καθόριζαν κάθε φορά την κατεύθυνση της πολιτικής του, πάντα σε συνάρτηση με την επιρροή εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Είτε πρόκειται για την ύπαρξη διαφορετικών τάσεων εντός του κόμματος, είτε για την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε εντός Βουλγαρίας, είτε για την δυναμική μεταξύ των κομμουνιστικών κομμάτων της «περιφέρειας» και του «κέντρου» της ΕΣΣΔ, οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν να μην ληφθούν υπόψη σε μια μελέτη για την ανάπτυξη της πολιτικής του κόμματος.

Η επιλογή του θέματος γεννά όμως μια σειρά από ερωτήματα. Αρχικά, γιατί επιλέχθηκε η περίοδος του Μεσοπολέμου; Στην μεταπολεμική περίοδο το ΚΚΒ, έχοντας περάσει πλέον στην σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ, θα έρθει στην εξουσία, ηγούμενο της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας². Το κόμμα όμως δεν ξεκίνησε να υπάρχει το 1944, αλλά αποτελεί ένα πολιτικό υποκείμενο με μακρά πορεία στους κόλπους του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος, τόσο εντός Βουλγαρίας, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Έτσι, η εξέταση της πορείας του κόμματος, έστω και σε σχέση με το ζήτημα της πολιτικής στρατηγικής και μόνο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου — μιας περιόδου διαμορφωτικής για το ίδιο και για το ευρύτερο κομμουνιστικό κίνημα, στο νέο πλαίσιο που έθεσε η Οκτωβριανή Επανάσταση και η

² ΛΔΒ

ύπαρξη ενός απτού παραδείγματος για τους απανταχού κομμουνιστές — κρίνεται απαραίτητη για την ορθή κατανόηση της μετέπειτα πορείας και θέσης του. Παράλληλα, ένας λόγος που κάνει επίκαιρη την εξέταση της μεσοπολεμικής πολιτικής του ΚΚΒ είναι η χρονική συγκυρία. Με αφορμή την συμπλήρωση των 100 χρόνων από την εξέγερση του Σεπτεμβρίου του 1923, λόγος για την οποία θα γίνει στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, έχει επανέλθει στο προσκήνιο η συζήτηση αναφορικά με την πορεία και την δράση του ΚΚΒ σε συγκεκριμένα διαστήματα του Μεσοπολέμου. Αντίστοιχα, η συζήτηση γύρω από την αφαίρεση ή μη του «Μνημείου για τον Κόκκινο Στρατό» από το κέντρο της Σόφιας, επανέφερε στην δημόσια σφαίρα το ζήτημα της εκ νέου προσέγγισης της ιστορίας του κόμματος. Όμως, αντίθετα από ότι συμβαίνει με την μεταγενέστερη περίοδο της κομμουνιστικής διακυβέρνησης της χώρας, σε μεγάλο βαθμό η συγκεκριμένη περίοδος παραμένει για την ιστοριογραφία ένα «τύποις» σκοτεινό κομμάτι.

Ακόμα λιγότερα είναι τα έργα τα οποία ασχολούνται με την πολιτική του ΚΚΒ στην συγκεκριμένη περίοδο. Συνήθως το ζήτημα εξετάζεται επιδερμικά, στα πλαίσια μιας γενικότερης εξέτασης της ιστορίας του κόμματος, όπως για παράδειγμα στα έργα των Jacob Rothschild, John Bell, ή στην αναλυτική ιστορία των Boen και Vassilev για την πορεία του ΚΚΒ στο βάθος του χρόνου. Στις συγκεκριμένες μελέτες, η πολιτική του κόμματος κατά την περίοδο του μεσοπολέμου αποτελεί μια απλή αναφορά στα πλαίσια της ευρύτερης έρευνας, και οι μελέτες δεν εμβαθύνουν περαιτέρω, ώστε να μπορεί κανείς να εξαγάγει συμπεράσματα για την εξέλιξη και τις μεταβολές αυτής της πολιτικής. Από την άλλη, όσα έργα εστιάζουν όντως στην πολιτική του ΚΚΒ, επικεντρώνονται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η οποία δεν καλύπτει όλο το εύρος του Μεσοπολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έργο του Asparuh Avramov, το οποίο εξετάζει την στρατηγική του κόμματος την περίοδο 1919-1923, ή του Nissan Oren, το οποίο μελετά την περίοδο μετά το 1934, προσπαθώντας να χαρτογραφήσει τις συνθήκες που οδήγησαν στην άνοδο του κόμματος στην εξουσία. Αντίστοιχο είναι το ζήτημα και με τα πρόσφατα έργα που ασχολούνται με το ζήτημα της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου του 1923. Αν και όλες οι προαναφερθείσες έρευνες είναι πολύτιμες και αποτελούν σημαντική συμβολή στην ιστορία του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος, απουσιάζει από αυτές το στοιχείο της συνέχειας, το οποίο θα καταδεικνύει το πως αυτή η πολιτική διαμορφώθηκε και μεταβλήθηκε στο σύνολο της υπό εξέτασης περιόδου.

Παράλληλα, η βιβλιογραφική παραγωγή που άπτεται της θεματολογίας της παρούσας διπλωματικής εργασίας αντιμετωπίζει και ένα δεύτερο ζήτημα. Μεγάλο μέρος αυτής κινείται εντός των περιορισμών που θέτει το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο εκείνη εντάσσεται. Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι των έργων που ασχολούνται με την υπό εξέταση περίοδο προέρχεται από τους μηχανισμούς του ίδιου του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας, το οποίο στα πλαίσια της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας διατηρούσε πλήρη έλεγχο πάνω στον βουλγαρικό ακαδημαϊκό, και κατ' επέκταση ιστορικό, κόσμο. Χωρίς να ακυρώνεται πλήρως η αξία της συγκεκριμένης παραγωγής, παρατηρείται ότι αντιμετωπίζει μια σειρά προκλήσεων, με κυριότερες την τάση προς αναθεωρητισμό που εμφανίζεται σε διάφορα υπό εξέταση ζητήματα, καθώς και την υποταγή της ανάλυσης στη γραμμή που καθοριζόταν από το ΚΚΒ. Τα περιθώρια για απόκλιση από αυτήν, σε περίπτωση που τα συμπεράσματα της ιστορικής έρευνας το επιτάσσουν, ήταν περιορισμένα. Ένα παράδειγμα του φαινομένου αυτού είναι η καλλιέργεια της εικόνας των πρώιμων σοσιαλιστών της εποχής των «στενών σοσιαλιστών» στο ΚΚΒ ως μιας επαναστατικής δύναμης, η οποία μπορούσε έτσι να ενταχθεί στην ιστορική παράδοση ενός λενινιστικού και μπολσεβικικού κόμματος. Αυτές οι περιγραφές βέβαια απείχαν σε σημαντικό βαθμό από την πραγματικότητα³. Αν και δεν πρέπει να παραβλέπεται ο εξαιρετικά ριζοσπαστικός χαρακτήρας των «στενών σοσιαλιστών», ιδίως σε μια περίοδο όπου δεν είχε πραγματοποιηθεί ακόμα ο διαχωρισμός των επαναστατικών κομμουνιστικών κομμάτων από την διεθνή σοσιαλδημοκρατία, το να αποδίδονται στην περίοδο εκείνη «επαναστατικά» χαρακτηριστικά, στα πρότυπα ενός κόμματος μπολσεβικικού τύπου, είναι άτοπο. Έτσι, παρά την χρησιμότητα που έχουν τα έργα των εκδόσεων του ΚΚΒ και τα οποία καλύπτουν την ιστορία του κόμματος από την προ-κομμουνιστική περίοδο του έως και την τότε συγχρονία, οι αδυναμίες τους αυτές περιορίζουν την ιστορική τους αξία στο σήμερα.

Αυτό όμως δεν σημαίνει πως τα έργα που είχαν παραχθεί από ιστορικούς προερχόμενους εκτός της «μήτρας» του βουλγαρικού καθεστώτος δεν χαρακτηρίζονται από αντίστοιχες αδυναμίες. Συγγραφείς όπως ο Joseph Rothschild, ο John Bell και ο Nissan Oren, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την ιστορία του ΚΚΒ και του κομμουνιστικού κινήματος στην Βουλγαρία γενικότερα, έχουντας παράξει έργα τα

³ M. Todorova, Maria Todorova. *The Lost World of Socialists at Europe's Margins: Imagining Utopia, 1870s–1920s*, Νέα Υόρκη (Bloomsbury) 2020, 44-46

οποία αποτελούν χρήσιμες συμβολές στην έρευνα, υποκύπτουν και αυτοί σε σφάλματα που σχετίζονται με «προκαταλήψεις» που ήταν εδραιωμένες στην Δύση, και αφορούσαν το αντικείμενο της έρευνάς τους. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα για το φαινόμενο αυτό αποτελεί η αντίληψη που διαβεβαιώνει πως το βουλγαρικό σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό κίνημα ακολουθούσε πιστά τις ιδεολογικές και πολιτικές τάσεις των αντίστοιχων κινήματων της Ρωσίας, λόγω της κοινής σλαβικής τους εθνικής ταυτότητας. Περισσότερα σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα όμως θα δούμε στην συνέχεια. Η πτώση του «υπαρκτού» σοσιαλισμού και η λήξη του Ψυχρού Πολέμου, στην βουλγαρική περίπτωση συνοδεύτηκε από μια κάμψη στο ενδιαφέρον των ιστορικών αναφορικά με το ΚΚΒ. Η μελέτη των πεπραγμένων και της ιστορίας της πάλαι ποτέ ηγέτιδας πολιτικής δύναμης της Βουλγαρίας, δεν βρισκόταν πλέον στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας, ενώ ακόμα και όταν αυτή έστρεφε τα φώτα της προς τα εκεί, αυτά σπάνια θα έπεφταν πάνω στην περίοδο του Μεσοπολέμου.

2.1 «Στενοί» σοσιαλιστές: το σχίσμα με τους «πλατιούς» και τα βασικά πολιτικά τους χαρακτηριστικά

Προτού ξεκινήσει η ανάλυση στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, κρίνεται απαραίτητο να κάνουμε μια σχετικά σύντομη εξέταση της πολιτικής ταυτότητας του ΚΚΒ στην έναρξη της περιόδου του Μεσοπολέμου. Μπορεί το κόμμα να λειτουργούσε στην περίοδο αυτή μέσα στο πλαίσιο του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος και της Κομιντέρν, όμως η διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας αυτής δεν ήταν κοινή με τα υπόλοιπα κόμματα που αποτελούσαν μέρος του ίδιου κινήματος. Η εμπειρία της βουλγαρικής περίπτωσης, με τις ιδιαιτερότητες που αυτή παρουσίασε, συνέβαλε στην συγκρότηση της πολιτικής παράδοσης, η οποία λειτούργησε ως παρακαταθήκη για το Κομμουνιστικό Κόμμα, όταν αυτό θα εντασσόταν στην Κομιντέρν και θα ανήκε πλέον στην χορεία των κομμουνιστικών κομμάτων, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν στο ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο.

Στην εξέταση αυτή, αν και είναι αναγκαία, ελλοχεύει όμως και ένας μεγάλος κίνδυνος. Αυτός είναι το να παρασυρθεί η αφήγησή μας σε μονοπάτια που ξεφεύγουν

του θέματος της εργασίας. Έτσι, δεν θα επιχειρηθεί μια αναλυτική ιχνηλάτηση και καταγραφή της ιστορίας του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος, στην περίοδο έως και το τέλος του Α' Π.Π. Εξάλλου, κάτι τέτοιο έχει ήδη γίνει, με έργα τα οποία είτε αφιερώνονται αποκλειστικά στην περίοδο εκείνη, είτε την καλύπτουν ως μέρος μιας ευρύτερης ανάλυσης⁴. Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι η παρουσίαση των κεντρικών στοιχείων της πολιτικής ταυτότητας της βασικής πολιτικής οντότητας που θα αποτελούσε τον πυρήνα, γύρω από τον οποίον θα διαμορφωνόταν στην συνέχεια το ΚΚΒ. Ο λόγος γίνεται για τους επονομαζόμενους «στενούς» σοσιαλιστές, ή αλλιώς «τεσνιάκους», οι οποίοι από το 1903, μετά την διάσπαση του, μέχρι τότε ενιαίου, Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, αποτέλεσαν αυτούσια πολιτική οντότητα. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό πως το 1903 αποτελεί ένα μεγάλο σημείο τομής για τους «στενούς», καθώς τότε ξεκινάνε την ανεξάρτητη πορεία τους. Παράλληλα, το σχίσμα αυτό αποτελεί και μια εξαιρετική αφορμή για να εξετάσει κανείς τα στοιχεία εκείνα της πολιτικής τους, τα οποία τους διαφοροποιούσαν από τους μετριοπαθέστερους συνοδοιπόρους τους στο σοσιαλιστικό κίνημα, και τα οποία θα ήταν καθοριστικά για την διαμόρφωση της πολιτικής τακτικής του κόμματος, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της μεσοπολεμικής περιόδου.

Η εξέταση των αιτιών που οδήγησαν στο σχίσμα του 1903 επομένως είναι θεμελιώδης για την κατανόηση των ιδεολογικών γραμμών, πάνω στις οποίες αναπτύχθηκαν και διαμορφώθηκαν οι «στενοί», καθώς μέσω αυτών αναδεικνύονται βασικά σημεία της πολιτικής τους σκέψης. Υπάρχει όμως και ένα άλλο ερώτημα, το οποίο σχετίζεται με το χρονικό σημείο του σχίσματος που οδήγησε στην συγκρότηση των «στενών»: Γιατί αυτό προέκυψε τόσο νωρίς; Μήπως είναι αποτέλεσμα μίμησης των εξελίξεων ενός άλλου, πιο ανεπτυγμένου σοσιαλιστικού κινήματος, όπως το ρωσικό; Η συγκεκριμένη προσέγγιση, η σύνδεση δηλαδή του σχίσματος εντός του βουλγαρικού σοσιαλιστικού κινήματος, με αυτό που συνέβη το ίδιο έτος στην Ρωσία, μεταξύ Μπολσεβίκων και Μενσεβίκων είναι αρκετά διαδεδομένη σε ένα μέρος της ιστοριογραφίας. Υπάρχει μια προσπάθεια δημιουργίας παραλληλίων μεταξύ των δύο περιπτώσεων, ιδίως από μαρξιστές ιστορικούς που δραστηριοποιούνταν στην περίοδο

⁴ Ενδεικτικά για την περίπτωση της Βουλγαρίας και του ΚΚΒ είναι τα έργα των Α. Dimou, *Entangled Paths Towards Modernity* & Μ. Todorova, *The Lost World of Socialists at Europe's Margins*.

της ΛΔΒ⁵, πιθανώς για την περαιτέρω καλλιέργεια μιας εικόνας «μπολσεβικικής» για τους «στενούς», στα πλαίσια του αναθεωρητισμού που αναφέρθηκε και προηγουμένως. Έτσι, η διάσπαση του 1903, σύμφωνα με την επίσημη κομμουνιστική ιστοριογραφία, αποτέλεσε μια θετική εξέλιξη, καθώς επέτρεψε στο κόμμα να «εξαγνιστεί από τους φορείς μικροαστικής ιδεολογίας που είχε στις τάξεις του» και να «βγει πιο υγιές από την κρίση του 1903»⁶. Στο ίδιο πλαίσιο δημιουργίας παραλληλισμών μεταξύ των δύο περιπτώσεων, άλλοι ερευνητές όπως ο Ρόθτσιλντ, ο οποίος δεν θα μπορούσε σίγουρα να χαρακτηριστεί μαρξιστής ιστορικός, πόσο μάλλον δε υπηρέτης του επίσημου βουλγαρικού κομμουνιστικού αφηγήματος, εντάσσουν και την σχέση μεταξύ του «χαρακτήρα» των «στενών» και των Μπολσεβίκων⁷.

Πρέπει να σημειωθεί πως η προσέγγιση αυτή εντάσσεται σε έναν ευρύτερο κοινό τόπο στην ιστοριογραφία αναφορικά με το βουλγαρικό σοσιαλιστικό κίνημα και τους στενούς: την θεώρηση πως ο καθοριστικός παράγοντας στην εξέλιξη και των δύο ήταν η ρωσική επιρροή, τόσο μέσω των πρώιμων μορφών του σοσιαλιστικού κινήματος, όπως ο Πλεχάνοφ, όσο και μέσω του κινήματος των «ναρόντικων». Ενδιαφέρουσα είναι επί του συγκεκριμένου θέματος η κριτική στην προσέγγιση αυτή από την Τοντόροβα. Στην μελέτη της πάνω στον πρώιμο βουλγαρικό σοσιαλισμό αναδεικνύει πως ενώ η παρουσία των ιδεών των «ναρόντικων» στην Βουλγαρία ήταν υπαρκτή, οι εκπρόσωποί τους δεν ταυτίζονταν με τους μαρξιστές εκείνης της περιόδου, ενώ τονίζει πως σε αυτούς ασκούσαν και κριτική από τους σοσιαλιστές, όπως στην περίπτωση του Ντεμπογκόρι-Μοκρίγιεβιτς, ο οποίος ενεπλάκη σε θεωρητική διαμάχη με τον Μπλαγκόεφ⁸. Χωρίς να απορρίπτει την σημασία της ρωσικής σκέψης για το βουλγαρικό σοσιαλιστικό κίνημα, η Τοντόροβα αναδεικνύει πως τον καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της μαρξιστικής και σοσιαλιστικής σκέψης στην Βουλγαρία κατείχαν οι διανοητές από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, και ιδίως από αυτό της Γερμανίας⁹.

⁵ Βλ, π.χ. B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 83

⁶ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 81

⁷ J. Rothschild, *ό.π.*, 34

⁸ Ο Ντιμιτάρ Μπλαγκόεφ Νικόλοφ (1856-1924) ήταν Βούλγαρος πολιτικός και φιλόσοφος, ιδρυτής του οργανωμένου σοσιαλιστικού κινήματος στη Βουλγαρία και του πρώτου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στη Βαλκανική χερσόνησο. Στην συνέχεια συντάχθηκε με την πτέρυγα των «στενών» σοσιαλιστών, αποτελώντας μια από τις ηγετικές μορφές του κόμματος που μετεξελίχθηκε στο Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας.

⁹ M. Todorova, *ό.π.*, 25-38

Επανερχόμενοι στο σχίσμα, η ρήξη εντός του ακόμα ενιαίου κόμματος ήρθε το 1903, με την τοπική οργάνωση της Σόφιας να δίνει το έναυσμα, όταν μια μερίδα μελών αυτής, οι οποίοι συντάσσονταν με τις θέσεις του Μπλαγκόεφ, αποχώρησαν αποκαλώντας την πλειοψηφία της τοπικής οργάνωσης ως «ανάξιους να αποκαλούνται σοσιαλιστές». Ακολούθησε; η αναγνώριση της μερίδας αυτής ως επίσημης τοπικής οργάνωσης Σόφιας από την ΚΕ του κόμματος, που ελεγχόταν από την πτέρυγα Μπλαγκόεφ¹⁰. Η τελευταία, πλέον πλήρως υπό τον έλεγχο του Μπλαγκόεφ και των συντρόφων του, απέστειλε εγκύκλιο, στην οποία ζητούσε από τις τοπικές οργανώσεις να «αναγνωρίσουν την οριστική αποκοπή του οπορτουνισμού από τον υγιή οργανισμό του κόμματος»¹¹, ουσιαστικά αποζητώντας την επικύρωση της διάσπασης που είχε πραγματοποιηθεί. Η αποδοχή ή μη της εγκυκλίου αποτελούσε και μια δήλωση πίστης στην μία ή την άλλη πτέρυγα. Μετά την επίσημη αποπομπή της πτέρυγας Σακάζοφ¹² και των πιστών σε αυτήν οργανώσεων τον Ιούλιο του 1903, οι δύο πτέρυγες αυτές αποκρυσταλλώθηκαν σε δύο διακριτά κόμματα. Το νέο κόμμα θα ονομαζόταν «Βουλγαρικό Εργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (στενοί σοσιαλιστές) (Българска работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти))»¹³.

Προχωρώντας στην εξέταση των αιτιών πίσω από το σχίσμα, η θεώρηση που το αποδίδει σε προσωπικές διαφορές ή στον μπολσεβικικό/προωθημένο χαρακτήρα των «στενών», δημιουργώντας παραλληλισμούς με το ρωσικό σχίσμα του ίδιου έτους, πέρα από το ότι εξυπηρετεί τον σκοπό ενός συγκεκριμένου ιστορικού αφηγήματος, αγνοεί και τις ιδεολογικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις που είχαν αναπτυχθεί εντός του σοσιαλιστικού κινήματος. Στην πραγματικότητα, τα αίτια της διάσπασης συνδέονται με το ζήτημα της εφαρμογής της μαρξιστικής θεωρίας στις τοπικές συνθήκες, και συνοψίζονται στα εξής ζητήματα: α) το ζήτημα της συνεργασίας με άλλες πολιτικές δυνάμεις και β) το ζήτημα της σχέσης του σοσιαλιστικού κινήματος με τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Επίσης, οι διαφωνίες εντός του κόμματος δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά το 1903. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν ήδη σχεδόν από την ίδρυση του κόμματος το 1891.

¹⁰ J. Rothschild, *ό.π.*, 30-31

¹¹ B. Boev, K. Vasilev, *κ.α.*, *ό.π.*, 81

¹² Ο Γιάνκο Σακάζοφ (1860–1941) ήταν Βούλγαρος πολιτικός, δημοσιογράφος και συγγραφέας, ένας από τους πρωτοπόρους του σοσιαλιστικού κινήματος στη Βουλγαρία. Μετά το σχίσμα του 1903 αποτέλεσε ηγετική μορφή των επονομαζόμενων και «πλατιών» σοσιαλιστών, υποστηρίζοντας την ιδέα του ειρηνικού σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και συντασσόμενος με ρεφορμιστικές θέσεις.

¹³ J. Rothschild, *ό.π.*, 25

Η πρώτη μεγάλη ρήξη στην ομόνοια του κόμματος ήρθε στο δεύτερο συνέδριο του, το οποίο έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1892 στο Πλόβντιβ. Στον πυρήνα της διαφωνίας ήταν η αντίληψη για την ανάγκη ή μη ύπαρξης του κόμματος, ένα προϋπάρχον ζήτημα καθώς η σχετική απόφαση έναν χρόνο πριν δεν είχε ληφθεί ομόφωνα. Μερικοί από τους διαφωνούντες θεωρούσαν πως σε μια χώρα με προκαπιταλιστικές δομές, όπως η Βουλγαρία, η ίδρυση ενός σοσιαλδημοκρατικού κόμματος χωρίς την ύπαρξη μιας σχετικά ευμεγέθους εργατικής τάξης θα γεννούσε τον κίνδυνο της «διαφθοράς» του μαρξισμού, λόγω του ότι ένα τέτοιο κόμμα θα υποστηριζόταν κυρίως από τον αγροτικό πληθυσμό¹⁴. Αυτές οι θέσεις προέρχονταν από ομάδα Βούλγαρων σοσιαλιστών που είχε ως έδρα την Γενεύη της Ελβετίας, ενώ στην ίδρυση κόμματος αντιτασσόταν και η ομάδα των Σακάζοφ-Ντάμπεφ, η οποία προπαγάνδιζε μέσω των εντύπων της την ανάγκη «για πιο ήσυχη και συστηματική οργανωτική και προπαγανδιστική δουλειά, ώστε να προετοιμαστούν οι εργάτες», με τον λόγο τους να έχει περισσότερο οικονομιστικό χαρακτήρα, αφού οι στοχεύσεις κινούνταν κυρίως στα πλαίσια της ικανοποίησης άμεσων αιτημάτων των εργατών, όπως η αύξηση του μισθού¹⁵. Ο κεντρικός ρόλος που κατείχε η διαφωνία περί ίδρυσης ή μη κόμματος στην διαμόρφωση του χάσματος αυτού μεταξύ των μελών του κόμματος μπορεί να γίνει αντιληπτός αν δει κανείς και την επίσημη θέση του μετέπειτα ΚΚΒ επί του θέματος. Εκεί, αποδίδεται διασπαστικός ρόλος στην αποκαλούμενη ομάδα της Γενεύης, καθώς τονίζεται πως «οι Ρακόφσκι και Μπαλαμπάνοφ (σ.σ. από τις ηγετικές μορφές της ομάδας αυτής) έφτασαν στην Βουλγαρία και περιόδευσαν τις πόλεις όπου υπήρχαν σοσιαλιστικές ομάδες, δημιουργώντας αναταραχή εναντίον του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος», ενώ παράλληλα αναφέρεται πώς βρήκαν υποστηρικτές σε περιοχές όπου «ηγεμόνευαν» φιγούρες που πρωτοστατούσαν στην διαφωνία αυτή, όπως ο Σακάζοφ στο Σουμέν¹⁶.

Οι διαφορές οδήγησαν εν τέλει σε προσωρινή διάσπαση, με τους διαφωνούντες να αποχωρούν από το κόμμα και να ιδρύουν την «Σοσιαλδημοκρατική Ένωση». Παράλληλα, όσοι παρέμειναν, έχοντας συσπειρωθεί πλέον γύρω από την φιγούρα του Μπλαγκόεφ, υιοθέτησαν το Πρόγραμμα της Ερφούρτης (το πρόγραμμα

¹⁴ K. Stefanov, «Between Ideological Loyalty and Political Adaptation: The “Agrarian Question” in the Development of Bulgarian Social Democracy, 1891–1912», *East European Politics and Societies: and Cultures*, 37,4, 1-23

¹⁵ J. Rothschild, *ό.π.*, 18-19

¹⁶ B. Boev, K. Vasilev, *κ.α., ό.π.*, 51

του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος), ενισχύοντας τον μαρξιστικό χαρακτήρα του κόμματος. Σύντομα όμως η ξεχωριστή πορεία των δύο πλευρών του σοσιαλιστικού κινήματος ήρθε σε ένα προσωρινό τέλος, καθώς το 1894 επανήλθε η ενότητα του Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Η καταστολή που βίωσε το κόμμα κατά την περίοδο Σταμπολόφ, σε συνδυασμό με την εκλογική αποτυχία στην αναμέτρηση του 1893 είχαν αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ των δύο πτέρυγων. Μέχρι και το 1903, το σημείο-τομή στην ιστορία τόσο των «στενών», όσο και του ΚΚΒ, η πορεία του κόμματος θα χαρακτηριζόταν από μια άβολη συνύπαρξη και μια υποβόσκουσα ένταση, η οποία θα ξεσπούσε με πλήρη ένταση το 1903.

Πίσω στο 1903, το ζήτημα της συνεργασίας με άλλες πολιτικές δυνάμεις είχε απασχολήσει ήδη από τις πρώτες εκλογές στις οποίες συμμετείχαν οι Σοσιαλδημοκράτες. Στο πρώτο συνέδριο του κόμματος το 1894 είχε αποφασιστεί πως η μόνη μορφή συνεργασίας θα ήταν με «γνωστά έντιμα και προοδευτικά άτομα», πάνω όμως στην βάση της αποδοχής του προγράμματος και της μη παρέκκλισης από τις σοσιαλιστικές ιδέες¹⁷. Η αποκρυστάλλωση των θέσεων της πτέρυγας Σακάζοφ ήρθε με την έκδοση του εντύπου «Κοινός Αγώνας (Общо Дело)» το 1900, όπου μέσω της σταθερής του αρθρογραφίας ο ίδιος διαμόρφωσε το πολιτικό πρόγραμμά της: σύγκλιση των «παραγωγικών στρωμάτων» της κοινωνίας, στα οποία περιλαμβάνονταν επίσης τεχνίτες, καπιταλιστές αλλά και αγρότες, με στόχο μεταξύ άλλων την υπεράσπιση των δημοκρατικών θεσμών.¹⁸

Από την άλλη, για να κατανοήσουμε καλύτερα το ιδεολογικό στίγμα των «στενών», το συγγραφικό έργο του Μπλαγκόεφ αποτελεί μια πολύ σημαντική πηγή, με κυριότερο σημείο αναφοράς το έργο «Τι είναι ο σοσιαλισμός και υπάρχει σε εμάς βάση για αυτόν; (Що е социализмъ и има ли той почва у насъ?)». Αυτό κυκλοφόρησε το 1891 και αποτέλεσε την πρώτη έκδοση που καταπιάνεται με το ζήτημα του σοσιαλισμού και της μαρξιστικής θεωρίας από Βούλγαρο συγγραφέα. Σύμφωνα με τον ίδιο τον συγγραφέα, το έργο ερχόταν για να αποτελέσει απάντηση στον λόγο της βουλγαρικής κυβέρνησης εκείνη την περίοδο, ο οποίος εκφραζόταν μέσω του φίλα προσκείμενου σε αυτή τύπου, και όπου αναφερόταν πως στην χώρα δεν υπήρχαν οι

¹⁷ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., σ. 63-64

¹⁸ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., σ. 73

βάσεις για την ανάπτυξη του σοσιαλισμού¹⁹. Αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά κείμενα για τους «στενούς», ενώ είναι χαρακτηριστικό πως ο Βασίλ Κολάροφ το χαρακτήριζε ως το «βουλγαρικό Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος»²⁰. Η προοπτική της συνεργασίας, ή έστω και προσέγγισης με τα αστικά κόμματα δεν βρισκόταν στο πρόγραμμα του Μπλαγκόεφ, ο οποίος θεωρεί πως «η προλεταριακή πολιτική είναι ξεκάθαρα αποκομμένη από την πολιτική της μπουρζουαζίας», ενώ όσοι σοσιαλιστές αρχίζουν και βρίσκουν κοινά μεταξύ των δύο, καλώντας για μια πολιτική «συνεργασίας των τάξεων» - έννοια που μπορεί να αντιπαραβληθεί άμεσα με την «σύγκλιση των παραγωγικών δυνάμεων» του Σακάζοφ - , γίνονται «εργαλεία της μπουρζουαζίας»²¹. Η στάση όμως του Μπλαγκόεφ, και κατ'επέκταση των «στενών», απέναντι σε μια πιθανή συνεργασία με πολιτικές δυνάμεις που ανήκουν στην μπουρζουαζία, έχει και βαθύτερες προεκτάσεις, οι οποίες πηγάζουν από την θέση του ως προς την εδραίωση του σοσιαλισμού.

Ο ίδιος συνοψίζει την θέση του για τον σοσιαλισμό ως εξής: «είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια ότι ο σοσιαλισμός είναι ο καρπός της ιστορικής εξέλιξης της ανθρωπότητας, ότι ο σημερινός τρόπος παραγωγής και ανταλλαγής ή εμπορίου κοινωνικοποιεί, δηλαδή μετατρέπει τα μέσα παραγωγής σε κοινά, μας οδηγεί στο σοσιαλισμό»²². Αντιλαμβάνεται δηλαδή την άφιξη του σοσιαλισμού ως φυσική συνέπεια του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος της εποχής, συμπίπτοντας με τη μαρξιστική θεώρηση της νομοτελειακής έλευσης του σοσιαλισμού, ως νόμου της ιστορίας. Παράλληλα, αναγνωρίζει ότι στη Βουλγαρία δεν υπήρχαν οι αντικειμενικές συνθήκες που θα διευκόλυναν την έλευση του σοσιαλισμού, λόγω του ότι η οικονομία της χώρας βρισκόταν ακόμα σε ένα αγροτικό, προ-καπιταλιστικό στάδιο. Συνεπώς, συνδέει την έλευση του σοσιαλισμού με την έλευση και την εδραίωση του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο θα προετοιμάσει το έδαφος για την αναπόφευκτη κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και την εμφάνιση της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Έχοντας αυτά υπόψιν, η αντίθεση του Μπλαγκόεφ στην συνεργασία με αστικές πολιτικές δυνάμεις αποκτά και μια ακόμα διάσταση: σύμφωνα

¹⁹ D. Blagoev, *Принос към историята на социализма в България*, Σόφια (Партийната социалистическа Книжарница) 1906, 116

²⁰ B. Njagulov, «Early Socialism in the Balkans. Ideas and Practices in Serbia, Romania and Bulgaria», στο R. Daskalov, D. Mishkova, *Entangled Histories of the Balkans Volume Two: Transfers of Political Ideologies and Institution*, Βοστώνη (Brill) 2013, 218-219

²¹ D. Blagoev, «Икономичното развитие...», 520-522

²² D. Blagoev, «Що е социализъм и има ли той почва у насъ?», στο *Избрани произведения в два тома*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950, 55

με την σκέψη του, το κάλεσμα του Σακάζοφ για κοινό αγώνα αποτελεί και ένα εμπόδιο στην πορεία για τον σοσιαλισμό. Καθώς αυτός ο κοινός αγώνας αναφερόταν τόσο σε κόμματα τα οποία, σύμφωνα με τον Μπλαγκόεφ, υπερασπίζονταν τα συμφέροντα της μικροαστικής τάξης, αλλά και τους αγρότες, θα υπερασπιζόταν τα συμφέροντα τάξεων, οι οποίες δεν συντάσσονταν με την περαιτέρω εκβιομηχάνιση της Βουλγαρίας. Αυτό κατέτασσε τις δυνάμεις αυτές στις αντιδραστικές, οι οποίες ήθελαν την διατήρηση των υπάρχοντων μικροαστικών δομών, οι οποίες όμως δεν θα συντελούσαν στην προσπάθεια οικοδόμησης του σοσιαλισμού, απαραίτητη προϋπόθεση της οποίας ήταν όπως αναφέραμε η εδραίωση του καπιταλιστικού συστήματος και των καπιταλιστικών παραγωγικών δομών²³.

Το δεύτερο αίτιο πίσω από την διάσπαση του 1903 είναι αυτό που ο Στεφάνοφ²⁴ ονομάζει «αγροτικό ζήτημα», και συνδέεται στενά με το ζήτημα της συνεργασίας με άλλες πολιτικές δυνάμεις. Βέβαια, η εμφάνιση ενός τέτοιου θέματος δεν αποτέλεσε πρωτοτυπία ή ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του βουλγαρικού σοσιαλιστικού κινήματος, αφού αντίστοιχες θεωρητικές και ιδεολογικές διαμάχες εμφανίζονται τόσο εντός της Δεύτερης Διεθνούς, αλλά και σε επίπεδο κρατών, εντός άλλων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, το ζήτημα του ρόλου της αγροτικής τάξης εντός του κινήματος και του κόμματος βρισκόταν στο προσκήνιο ήδη από την εποχή της ίδρυσης του δεύτερου (1893). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1890 και έως το σημείο της διάσπασης του κόμματος, το εν λόγω ζήτημα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι επιτυχίες που σημείωσε το κόμμα σε συνεχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, ήταν κυρίως αποτέλεσμα των υψηλών επιδόσεων που κατέγραψε σε κυρίως αγροτικές περιοχές. Η ανάγκη για την υιοθέτηση μιας ξεκάθαρης στάσης έγινε πιο επιτακτική λόγω της εμφάνισης το 1899 της Βουλγαρικής Αγροτικής Εθνικής Ένωσης (БЗНС) του Αλεξάντερ Σταμπολίσκι²⁵, η οποία είχε μια καθαρά αγροτιστική ιδεολογία, και η οποία έθετε σε κίνδυνο τα κεκτημένα των σοσιαλιστών εντός του αγροτικού πληθυσμού.

²³ D. Blagoev, «Pro Domo Sua», στο *Избрани произведения в два тома*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950 ΣΕΛ?

²⁴ K. Stefanov, *ό.π.*, 5

²⁵ Ο Αλεξάνταρ Σταμπολίσκι (1879–1923) ήταν Βούλγαρος πολιτικός, πρωθυπουργός και ηγέτης της Βουλγαρικής Αγροτικής Εθνικής Ένωσης. Υποστήριξε την αγροτική μεταρρύθμιση και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των αγροτών. Ως πρωθυπουργός (1919–1923), προώθησε ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές, αλλά η πολιτική του προκάλεσε αντιδράσεις που οδήγησαν σε πραξικόπημα και τη δολοφονία του.

Η πλευρά των «πλατιών» σοσιαλιστών, με προεξάρχοντες τους Γκαμπρόφσκι και Σακάζοφ, οι οποίοι είχαν εκλεχθεί σε εκλογικές περιφέρειες όπου η αγροτική ψήφος ήταν καθοριστική, έβλεπε την προσέγγιση του αγροτικού πληθυσμού ως απαραίτητο κομμάτι της τακτικής που έπρεπε να αναπτύξει το κόμμα. Θεωρούσαν απαραίτητο το να αναπτύξει το κόμμα ένα αγροτικό πρόγραμμα και συστηματική προπαγάνδα μεταξύ των αγροτών, ενώ είναι χαρακτηριστική η άποψη του Γκαμπρόφσκι πως «*θα ήταν έγκλημα αν μείνουμε αδιάφοροι (σ.σ. οι σοσιαλιστές) ως προς το αγροτικό κίνημα, το οποίο στα χαρακτηριστικά του είναι ένα επαναστατικό, αρνητικό ως προς το σύγχρονο κράτος κίνημα...*»²⁶. Αντίστοιχη είναι και η άποψη του Σακάζοφ, όπως εκφράζεται σε άρθρο του το 1900, όπου αποδίδεται σημαντικός ρόλος των αγροτών, οι οποίοι αποτελούν «*έναν πανίσχυρο μοχλό για την αλλαγή πορείας του κράτους*» και δίνεται έμφαση στην ανάγκη για μια σειρά μεταρρυθμίσεων, χωρίς όμως να γίνεται λόγος για μια γενικευμένη επανάσταση²⁷. Η τακτική των «πλατιών» ήταν κυρίως στοχευμένη σε κατά τόπους κινητοποιήσεις των αγροτών, υπό την δική τους προπαγάνδα, προσπαθώντας να μην αποξενώσουν τους αγρότες από το κόμμα, όπως έγινε φανερό και από την προσπάθεια του Σακάζοφ να καθυσηχάσει τις ανησυχίες των αγροτών αναφορικά με το ζήτημα της ιδιοκτησίας τους, με την οποία εκείνος διαβεβαίωνε πως δεν ήταν αντίθετος²⁸. Ουσιαστικά, στόχος των «πλατιών» ήταν η μετατροπή του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος σε ένα μαζικό κόμμα, το οποίο θα περιλάμβανε οργανικά στις τάξεις του και τον αγροτικό πληθυσμό²⁹.

Ένα τέτοιο πρόγραμμα, αλλά και ένας τέτοιος στόχος ως προς την εξέλιξη του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, ερχόταν σε αντίθεση με την αντίληψη του Μπλαγκόεφ και της πτέρυγάς του για τον ρόλο και την δομή του κόμματος, αλλά και για την δυνατότητα προσέγγισης που υπήρχε με άλλες πολιτικές δυνάμεις. Ο Μπλαγκόεφ, δίνοντας βάση όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως στην βιομηχανική παραγωγή ως μέσο προόδου, θεωρούσε την αγροτική μικροιδιοκτησία, η οποία κυριαρχούσε στην Βουλγαρία, ως ανασταλτικό παράγοντα, ενώ δεν ήταν θετικά διακείμενος και απέναντι στις μάζες των αγροτών, καθώς ανέφερε πως «*οι αγρότες*

²⁶ D. Blagoev, *Принос към историята на социализма в България*, Σόφια (Партийната социалистическа Книжарница) 1906, 428, όπως παρατίθεται στο K. Stefanov, «Between Ideological Loyalty and Political Adaptation: The “Agrarian Question” in the Development of Bulgarian Social Democracy, 1891–1912», *East European Politics and Societies: and Cultures*, 37,4, 10

²⁷ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, σ. 73

²⁸ M. Todorova, *ό.π.*, 144

²⁹ K. Stefanov, *ό.π.*, 10-14

που δουλεύουν την γη ήσυχα πάντοτε υπηρετούν το στέμμα»³⁰, ενώ και η νεοπαγής Αγροτική Ένωση σύμφωνα με τον ίδιο θα «υπηρετήσει τις οικονομικές φιλοδοξίες των μεγαλοαγροκτημόνων αλλά και μια οπορτουνιστική αντιδραστική συμμαχία απέναντι σε κάθε πρόοδο»³¹. Αντίθετα, έβλεπε το σοσιαλιστικό κίνημα στην Βουλγαρία, το οποίο και θα εκφραζόταν από το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, ως «την θεωρητική έκφραση του κινήματος του προλεταριάτου»³². Από την έλλειψη πρόβλεψης για προπαγάνδα μεταξύ των εργατών στις αποφάσεις του πρώτου συνεδρίου του κόμματος³³, μέχρι την καταδίκη μιας σειράς εργατικών απεργιών από το δεύτερο συνέδριο το 1895³⁴ το κόμμα εμφάνιζε παρόμοια χαρακτηριστικά. Σε αυτό το πλαίσιο, αναπτύχθηκαν και τάσεις που πίεζαν για τη μετατόπιση της προπαγανδιστικής δουλειάς προς τις μάζες των μικροϊδιοκτητών, με το επιχείρημα ότι «η προλεταριακή τάξη και το κίνημά της είναι αδύναμα»³⁵, παρατηρούσε σημάδια που έθεταν σε αμφισβήτηση τον ρόλο της εργατικής τάξης στο σοσιαλιστικό κίνημα και στο κόμμα. Για τον Μπλαγκόεφ ήταν αδιαπραγμάτευτο πως τον πρώτο λόγο στο σοσιαλιστικό κίνημα έπρεπε να έχουν οι εργάτες, με αποτέλεσμα ο ίδιος να στηλιτεύει το κόμμα, όταν αυτό δεν επιτυγχανόταν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι και η στάση του πάνω στο ζήτημα της στάσης που έπρεπε να τηρήσει το κόμμα ως προς την ατομική ιδιοκτησία των αγροτών, όπου και αρνούμενος να κάνει κάποια υποχώρηση από τις θέσεις του, δήλωσε πως το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα είναι ενάντια της ατομικής ιδιοκτησίας και υπέρ της κοινοκτημοσύνης³⁶.

Συνοψίζοντας την σύντομη παρουσίαση του σχίσματος του Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος το 1903, η διάσπαση του κόμματος και η διαμόρφωση των «τεσνιάκων» σε ένα αυτόνομο κόμμα, το οποίο μετέπειτα θα εξελισσόταν στο ΚΚΒ, δεν ήταν το αποτέλεσμα ούτε απλών προσωπικών διαφορών, ούτε του ότι η ομάδα γύρω από τον Μπλαγκόεφ είχε ιδιαίτερα προωθημένα και πρόωρα «μπολσεβικικά» χαρακτηριστικά, μιμούμενη το παράδειγμα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Η σύγκρουση ήταν το αποτέλεσμα διαφωνιών που αφορούσαν

³⁰ D. Blagoev, «Икономичното развитие на България: индустрия или земледельне?», στο *Избрани произведения в два тома*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950, 372-375

³¹ Στο ίδιο, 402

³² D. Blagoev, *Принос*, 401

³³ D. Blagoev, *Принос*, 235

³⁴ Στο ίδιο, 263

³⁵ Στο ίδιο, 322

³⁶ M. Todorova, *ό.π.*, 145

κυρίως την εφαρμογή των μαρξιστικών διδαχών στην βουλγαρική περίπτωση, και την ανάπτυξη της αντίστοιχης πολιτικής τακτικής, διαφωνίες που είχαν τις ρίζες τους στην ιδρυτική περίοδο του ενωμένου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Οι θέσεις των «τεσνιάκων» στις διαφωνίες αυτές θα αποτελούσαν το κύριο μέρος των διαφωνιών που θα τους χώριζαν από τα υπόλοιπα τμήματα και οργανώσεις του σοσιαλιστικού κινήματος στα επόμενα χρόνια, τουλάχιστον έως και το δεύτερο σημείο-τομή στην ιστορία τους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ παράλληλα η κληρονομιά των στοιχείων αυτών της ιδεολογίας των «στενών» θα είναι παρούσα, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, και σε μέρη της ιδεολογίας του ΚΚΒ.

2.2 - Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - η διαμορφωτική εμπειρία του πολέμου, το βάθεμα του σχίσματος μεταξύ «στενών» και «πλατιών» και η προσέγγιση με τον μπολσεβικισμό.

Αν υπάρχει ένας χαρακτηρισμός που να περιγράφει επαρκώς την δεκαετία του 1910 για τα περισσότερα βαλκανικά κράτη, μεταξύ των οποίων και η Βουλγαρία, αυτός είναι «μια δεκαετία πολεμική». Από την αρχή του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου έως και το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το ζήτημα της διαρκούς συμμετοχής της Βουλγαρίας στις πολεμικές συγκρούσεις, καθώς και του κόστους που αυτό επέφερε στην χώρα, βρισκόταν στο πολιτικό προσκήνιο. Παράλληλα, η περίοδος αυτή, και ιδίως τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, αποτελεί και το δεύτερο μεγάλο σημείο αναφοράς για τους «στενούς», καθώς από την μια η δημόσια συζήτηση περί του ζητήματος του πολέμου τους επέτρεψε να αναπτυχθούν πτυχές της ιδεολογικής κληρονομιάς του κόμματος, ενώ από την άλλη, εντός του πλαισίου των εξελίξεων στην διεθνή σοσιαλδημοκρατία, οι «στενοί» άρχισαν να προσανατολίζονται ολοένα προς την ομάδα των Μπολσεβίκων, υπό την ηγεσία του Λένιν.

Κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, παρά τις κατηγορίες του Μπλαγκόεφ για το αντίθετο, τόσο οι «Πλατιοί» Σοσιαλιστές, όσο και η Αγροτική Ένωση του Σταμπολίσκι είχαν τεθεί εναντίον της πολεμικής προσπάθειας, με τον Σακάζοφ μάλιστα να δέχεται επίθεση μετά από αντιπολεμική ομιλία που πραγματοποίησε από το βήμα του κοινοβουλίου, λίγες μέρες μετά την επιστράτευση που κήρυξε η Βουλγαρία στις 30 Σεπτεμβρίου 1912³⁷. Όταν το ξέσπασμα του Α΄

³⁷ J.Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 17

Βαλκανικού Πολέμου ήταν κοντά, οι «στενοί» πήραν ανοιχτή θέση κατά του πολέμου στα πλαίσια του 19ου συνεδρίου του κόμματος, που έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1912. Στις αποφάσεις που λήφθηκαν καταγγελλόταν οι «εθνικιστικές και δυναστικές πολιτικές των αρχουσών τάξεων των κρατών της Βαλκανικής, που αποτελούν αντιπροσώπους της κατακτητικής πολιτικής των μεγάλων καπιταλιστικών χωρών», την «εγκληματική πολιτική της βουλγαρικής μπουρζουαζίας γύρω από το αποκαλούμενο Μακεδονικό ζήτημα» και την «εγκληματική αγκιτάτσια των κομμάτων της μπουρζουαζίας για πόλεμο με την Τουρκία», καλώντας παράλληλα «την εργατική τάξη της Βουλγαρίας να ενωθεί κάτω από το λάβαρο του ανεξάρτητου ταξικού αγώνα της σοσιαλδημοκρατίας, μέσω του οποίου θα κερδηθεί η Βαλκανική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία»³⁸. Το κάλεσμα δεν είναι λοιπόν μόνο αντιπολεμικό, αλλά ταυτόχρονα αποκηρύσσει και ένα σημαντικό κομμάτι της βουλγαρικής εθνικής πολιτικής, τις επεκτατικές βλέψεις στην περιοχή της Μακεδονίας, οι οποίες είχαν σημαδέψει την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, με αποκορύφωμα την περίοδο που στην ελληνική ιστοριογραφία αποκαλείται «Μακεδονικός Αγώνας», και οι οποίες σύντομα επρόκειτο να ηττηθούν.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν βρήκε όμως το αντιπολεμικό μέτωπο ενωμένο, με τους «στενούς» να παραμένουν πιστοί στην αντιπολεμική τους στάση, ενώ οι «πλατιοί» σοσιαλιστές τελικά θα στήριζαν την συμμετοχή της Βουλγαρίας στον πόλεμο υιοθετώντας "σοσιαλπατριωτικές" θέσεις, ακολουθώντας άλλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης, τα οποία θα στήριζαν την συμμετοχή στον πόλεμο. Η ιδεολογική διαμάχη που έλαβε χώρα εκείνη την περίοδο εντός του βουλγαρικού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, αν και εκτυλισσόταν μεταξύ δυο διακριτών πλέον κομμάτων και όχι ενός ενιαίου φορέα, στην ουσία αποτελούσε μια μικρογραφία των εξελίξεων εντός της Δεύτερης Διεθνούς. Οι «στενοί», είτε μέσω άρθρων των ηγετικών στελεχών τους όπως του Μπλαγκόεφ, είτε μέσω των εκπροσώπων τους στο κοινοβούλιο, ήταν σταθεροί στις αντιπολεμικές τους θέσεις. Ήδη, πριν από την έναρξη του πολέμου, οι θέσεις τους είχαν διαμορφωθεί, όπως μπορούμε να δούμε και από τοποθέτηση του Κολάροφ στο κοινοβούλιο, κατά την

³⁸ ККВ, «Деветнадесети конгрес на Българската Работническа Социалдемократическа Партия», στο *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК Том I. 1891—1918*, Σόφια (Партиздат) 1957, 289-290

διάρκεια συζήτησης για τους στρατιωτικούς προϋπολογισμούς³⁹. Αν και η Βουλγαρία δεν συμμετείχε στον πόλεμο εξ αρχής, αυτό δεν μείωσε την αντιπολεμική προπαγάνδα των «στενών». Μέσω της αρθρογραφίας του Μπλαγκόεφ στον «Νέο Καιρό (Ново Време)»⁴⁰ μπορούμε να έχουμε μια αρκετά ξεκάθαρη εικόνα για την θέση των «στενών» απέναντι στον πόλεμο και την ισορροπία δυνάμεων, όπως αυτή θα διαμορφωνόταν. Παράλληλα, οι «στενοί» αξιοποίησαν και την παρουσία τους στο κοινοβούλιο ώστε να συνεχίσουν την προπαγάνδα τους εναντίον του πολέμου, ενώ αποτέλεσαν και το μόνο από τα κόμματα με κοινοβουλευτική παρουσία που καταψήφισε τους πολεμικούς προϋπολογισμούς, αφού η χώρα είχε ταχθεί και επίσημα στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων⁴¹. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της προπαγάνδας αυτής είναι η τοποθέτηση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος στις 7 Σεπτεμβρίου 1915, μια μέρα μετά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο. Σε αυτήν επισημαινόταν ο κίνδυνος για μια «πολύ χειρότερη καταστροφή για τον Βουλγαρικό λαό από αυτή που βίωσε το 1913», αλλά και γενικότερα τον κίνδυνο που εγκυμονεί για τα βαλκανικά κράτη από την συμμετοχή τους στον πόλεμο, όπου και θα αποτελούσαν όργανα των ευρωπαϊκών δυνάμεων που πρωτοστατούσαν στα αντιμαχόμενα στρατόπεδα⁴².

Επανερχόμενοι στην θεωρητική βάση της στάσης των «στενών» για τον πόλεμο, όπως αυτή διατυπώθηκε μέσα από τα γραπτά τους (ιδίως του Μπλαγκόεφ), ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα των διακρατικών σχέσεων στην Ευρώπη, όπως αυτές είχαν δημιουργηθεί εντός του καπιταλισμού⁴³, και δεν αποτελούσε πεδίο στο οποίο έπρεπε να εμπλακεί η Βουλγαρία. Η ζέση με την οποία υποστήριζαν αυτή την θέση οι «στενοί» τους έφερε μάλιστα και σε ευθεία σύγκρουση με μέχρι τότε κυρίαρχες φηγούρες της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, η οποία, όπως συνέβη και σε πολλές επιμέρους χώρες, είχε διχαστεί ανάμεσα στις πτέρυγες που στήριζαν την

³⁹ V. Kolarov, «Против увеличаване числеността на Българската армия и кредитите на войската», στο V. Kolarov, *Избрани произведения в 3 тома, том 1*, Σόφια (ИК "Христо Ботев") 2001, 198

⁴⁰ Το «Ново Време» (Νέος Καιρός) ήταν πολιτικό και θεωρητικό περιοδικό που εκδιδόταν στη Βουλγαρία στα τέλη του 19ου και τον 20ο αιώνα. Υπήρξε βασικό βήμα έκφρασης σοσιαλιστικών ιδεών, με τον Ντίμιταρ Μπλαγκόεφ να συγκαταλέγεται στους σημαντικότερους αρθρογράφους του.

⁴¹ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 160

⁴² ΚΟ του Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος (στενοί σοσιαλιστές), «Позив от парламентарната група на БРСДП към работническата класа против въвлечането на страната в първата световна война», στο V. Kolarov, *Избрани произведения в 3 тома, том 1*, Σόφια (ИК "Христо Ботев") 2001, 198

⁴³ D. Blagoev, «Общоевропейската война», στο *Избрани произведения в два тома*, τόμος 2, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950, 656

συμμετοχή στον πόλεμο, μέσω διαφορετικών θεωρητικών σχημάτων, και σε αυτές που αντιτίθονταν στον πόλεμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης αυτής είναι δύο άρθρα που συνέταξε ο Μπλαγκόεφ τον Δεκέμβριο του 1914 και τον Ιανουάριο του 1915, και τα οποία κυκλοφόρησαν στον κομματικό τύπο. Στο πρώτο, σκωπτικά ονομασμένο «*Magister Dixit*», στόχος ήταν μια από τις ηγετικές μορφές της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, ο Γκεόργκι Πλεχάνοφ, ο οποίος έβλεπε πιθανή ήττα της Ρωσίας στον πόλεμο ως ανασταλτικό παράγοντα στην ωρίμανση των συνθηκών για την σοσιαλιστική επανάσταση στην χώρα, και στα πλαίσια αυτά καλούσε σε στήριξη της Αντάντ. Κατά τον Μπλαγκόεφ, μια ρωσική νίκη θα σήμαινε και την κάθοδο της Ρωσίας στα Βαλκάνια, κάτι που θα σήμαινε πως οι λαοί των Βαλκανίων θα πολεμούσαν «για την οικονομική και πολιτική υποδούλωσή τους»⁴⁴. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως εκ νέου οι «στενοί» και ο Μπλαγκόεφ έρχονται σε ρήξη με την ρωσική σοσιαλδημοκρατία, και δη με μια σημαίνουσα μορφή της όπως ο Πλεχάνοφ, κάτι που θέτει περαιτέρω υπό αμφισβήτηση την άποψη περί κυριαρχίας της ρωσικής επιρροής πάνω στους «στενούς», αλλά και στο βουλγαρικό σοσιαλιστικό κίνημα γενικότερα, όπως είδαμε και προηγουμένως.

Αντίστοιχη όμως ήταν και η θέση του απέναντι στην άποψη του Πάρβους, ο οποίος προσπαθούσε να συσπειρώσει στήριξη προς τις κεντρικές δυνάμεις και την Γερμανία, παρουσιάζοντας τον αγώνα αυτής ως «έναν αγώνα απέναντι στον Ρωσικό Τσαρισμό και υπέρ της δημοκρατίας», στον οποίον ηγούταν η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, ενώ ο στρατός της Γερμανίας ήταν σύμφωνα με τον Πάρβους «επαναστατικός»⁴⁵. Σύμφωνα με τον Μπλαγκόεφ, οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, ή τουλάχιστον οι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποί τους, δεν ήταν επαναστάτες, αλλά ομορτοουνιστές και προδότες των ιδεωδών της σοσιαλδημοκρατίας, οι οποίοι δεν εξέφραζαν την θέληση του γερμανικού προλεταριάτου. Οι «στενοί» θα παρέμεναν έτσι πιστοί στην στήριξη της ουδετερότητας της Βουλγαρίας στον πόλεμο.

Όπως συνέβη και με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα που αντετίθεντο στην στήριξη προς τις κυβερνήσεις των χωρών τους όσον αφορά την πολεμική προσπάθεια, οι «στενοί» συμμετείχαν στο Συνέδριο του Τσίμερβαλντ στις

⁴⁴ D. Blagoev, «*Magister Dixit*», στο *Избрани произведения в два тома*, τόμος 2, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950, 667

⁴⁵ D. Blagoev, «Πλεханов и Парвус», στο *Избрани произведения в два тома*, τόμος 2, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950, 671

5-8 Σεπτεμβρίου 1915, στην ομώνυμη πόλη της Ελβετίας, με εκπροσώπους τους Κολάροφ και Ρακόφσκι. Στα πλαίσια αυτού πάντως πρέπει να σημειωθεί πως δεν συντάχθηκαν με την τάση της οποίας ηγούνταν ο Λένιν, και η οποία απαιτούσε την ρήξη με την Δεύτερη Διεθνή, με επακόλουθη την δημιουργία ενός νέου διεθνούς οργάνου, προσανατολισμένο στην κατεύθυνση της επανάστασης⁴⁶. Και ο ίδιος ο Μπλαγκόεφ, που εξακολουθούσε να είναι η δεσπόζουσα μορφή εντός του κόμματος, είχε προειδοποιήσει τον Κολάροφ, πριν αυτός ξεκινήσει για το Τσίμερβαλντ, να είναι προσεκτικός διότι «στον Λένιν υπήρχαν στοιχεία Μπλανκισμού»⁴⁷, κριτική που είχε ασκηθεί και παλαιότερα από τον ίδιο προς τον Λένιν, και που αποτελούσε σημαντική κατηγορία εντός του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος, καθώς σήμαινε πως ο αποδέκτης της ήταν άτομο που ξέφευγε της μαρξιστικής ορθοδοξίας, δίνοντας έμφαση στην επαναστατική δράση⁴⁸. Πάντως, σταδιακά ξεκίνησε μια διαδικασία σύγκλισης με τις θέσεις του Λένιν, καθώς ήδη από το 1916 στον κομματικό τύπο το Δεύτερο Συνέδριο του Τσίμερβαλντ που χαρακτηριζόταν ως το «μέλλον της Διεθνούς και του σοσιαλισμού»⁴⁹. Αν θέλουμε να κάνουμε μια σύντομη αποτίμηση της σημασίας του Τσίμερβαλντ για την παρακαταθήκη του κόμματος των «στενών», από την μια δεν γίνεται να παραβλέψουμε πως η στάση τους αυτή πάντως χαρακτηρίστηκε από την μεταγενέστερα κομμουνιστική ιστοριογραφία ως «λάθος» και «υποχώρηση από τις θέσεις του κόμματος»⁵⁰, ενώ αποτέλεσε και ένα από τα επιχειρήματα όσων ασκούσαν κριτική αναφορικά με την ανεπαρκή μπολσεβικοποίηση των στενών, είτε επρόκειτο για τον Στάλιν, είτε για την νέα γενιά στελεχών του κόμματος, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην δεκαετία του 1920⁵¹. Από την άλλη όμως, είναι γεγονός πως η απόφαση των στενών να ενταχθούν στην χορεία των κομμάτων που συμμετείχαν στις πολιτικές ζυμώσεις του Τσίμερβαλντ αφ' ενός ενίσχυσε την αντιπολεμική τους θέση, όπως αυτή σταθερά αναπτυσσόταν στον δημόσιο λόγο από την αρχή της δεκαετίας, ενώ αποτέλεσε και εφαλτήριο για την προσέγγιση του κόμματος με αυτό των Μπολσεβίκων, που μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, την ίδρυση της ΕΣΣΔ και της Τρίτης Διεθνούς θα αποτελούσε τον

⁴⁶ J. Rothschild, *ό.π.*, 66

⁴⁷ ЦДА, Фонд 147 Б, оп.2, а.е. 449, όπως παρατίθεται στο Α. Νέκον, *Васил Коларов. Статии, днешници, речи, писма, спомени, Т.1 (1877-1919)*, Σόφια (Христо Ботев) 2001, 22

⁴⁸ M. Todorova, *ό.π.*, 42

⁴⁹ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 168

⁵⁰ *ibid*

⁵¹ M. Todorova, *ό.π.*, 42-44

κυρίαρχο πόλο εντός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Για να δανειστούμε τα λόγια του Κολάροφ, στο συνέδριο του Τσίμερβαλντ «άρχισε η άμεση επιρροή του Λένιν στα βουλγαρικά τεκταινόμενα»⁵².

Κλείνοντας αυτή την αναδρομή στην περίοδο των «στενών» σοσιαλιστών, κατά την οποία αποκρυσταλλώθηκε ο ιδεολογικός χαρακτήρας του κόμματος που αποτέλεσε τον βασικό πυρήνα του ΚΚΒ, μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά από τα βασικά ιδεολογικά στοιχεία της κληρονομιάς των «τεσνιάκων». Κάποια, όπως η αρνητική τους στάση και η καχυποψία απέναντι στον αγροτικό πληθυσμό ή την προοπτική συνεργασίας με τα αστικά κόμματα θα καθόριζαν σε έναν βαθμό και την γραμμή που θα ακολουθούσε το ΚΚΒ, ενώ άλλα, όπως και η σταθερή αντιπολεμική τους στάση καθ'όλη την διάρκεια της δεκαετίας, είχαν αντίκρουσμα στις κάλπες, παίζοντας βασικό ρόλο στην εκλογική άνοδο μετά την λήξη του πολέμου, ενώ τέλος άλλα, όπως η στάση τους ως προς τις διεργασίες του Τσίμερβαλντ και απέναντι στις θέσεις του Λένιν, τουλάχιστον αρχικά, θα επανέρχονταν στο προσκήνιο κατά την διάρκεια εσωκομματικών συγκρούσεων κατά την δεκαετία του 1920.

3.1 1919-1923: Οι εκλογές και η λειτουργία εντός των αστικών θεσμών σε αντίθεση με την προοπτική μιας επαναστατικής συνθήκης

Η Οκτωβριανή Επανάσταση, σημείο αναφοράς για το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, βρήκε την Βουλγαρία να είναι ακόμα σε εμπόλεμη κατάσταση, στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων. Φυσικά, η εξέλιξη αυτή έτυχε θερμής υποδοχής από τους «στενούς», οι οποίοι χαιρετίζουν την εργατική τάξη της Αγίας Πετρούπολης που είχε κάνει «αμέτρητες θυσίες για τον σκοπό της επανάστασης», ενώ και οι Μπολσεβίκοι χαρακτηρίζονται ως «άξιοι άνδρες και ακλόνητοι μαχητές της επανάστασης»⁵³. Η επανάσταση πλέον, σύμφωνα με τους «στενούς», έδινε στην βουλγαρική εργατική τάξη που βρισκόταν ακόμη στην δίνη του πολέμου ένα παράδειγμα το οποίο έπρεπε να ακολουθήσει, καθώς οι Βούλγαροι εργάτες είχαν «καθήκον να είναι οι πρώτοι που θα υψώσουν την φωνή τους», δίνοντας τον αγώνα εναντίον του πολέμου, που θα είχε έναν τελικό στόχο: «την ολοκληρωτική

⁵² V. Kolarov, *Из спомените на Васил Коларов*, Известия на института по история на БКП, 7, 1960, όπως παρατίθεται στο A. Vekov, *Васил Коларов. Статии, дневници, речи, писма, спомени*, T.1 (1877-1919), Σόφια (Христо Ботев) 2001, 228

⁵³ «Редакционна статия на "Работнически вестник"», *Работнически вестник*, 150, 10/11/1917, στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 15-16

νίκη του λαού εναντίον των καταπιεστών του, την ολοκληρωτική νίκη της δημοκρατίας έναντι του μοναρχισμού, την ολοκληρωτική νίκη του επαναστατικού σοσιαλισμού έναντι του καπιταλισμού, έναντι της πολιτικής και οικονομικής σκλαβιάς»⁵⁴. Κρίνοντας από τον πολιτικό λόγο των «στενών» απέναντι στην Οκτωβριανή Επανάσταση λοιπόν, δεν θα ήταν παράλογο να υπέθετε κανείς πως το κόμμα, μέσα από την τριβή με τους Μπολσεβίκους στην περίοδο που ακολούθησε το Συνέδριο του Τσίμερβαλντ είχε ωριμάσει και ήταν έτοιμο να θέσει σε πράξη το σύνθημα του Λένιν, δηλαδή να «μετατρέψει τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο σε έναν εμφύλιο πόλεμο»⁵⁵, ώστε να ανατρέψει τον καπιταλισμό εντός της Βουλγαρίας και να πάρει την εξουσία.

Η πραγματικότητα όμως σύντομα θα διέψευδε την θεώρηση αυτή. Τον Σεπτέμβριο του 1918, ως αποτέλεσμα της τελικής επιδρομής των δυνάμεων της Αντάντ στο μέτωπο της Μακεδονίας και της εισόδου αυτών εντός βουλγαρικού εδάφους, σημειώθηκε εξέγερση εντός του στρατεύματος. Οι εξεγερμένοι στρατιώτες, έχοντας ως στόχο να τιμωρήσουν αυτούς που έβλεπαν ως υπεύθυνους για την κατάσταση του στρατεύματος και την πολεμική συμμετοχή της χώρας, γρήγορα κατέλαβαν το σημαντικό σιδηροδρομικό κέντρο του Κιούστεντιλ, έχοντας στόχο να βαδίσουν προς την Σόφια⁵⁶. Η συνθήκη αυτή θεωρητικά αποτελούσε ιδανική ευκαιρία για τους «στενούς» να εκμεταλλευτούν την οργή που είχε προκαλέσει η πολεμική συμμετοχή στην βουλγαρική εργατική τάξη και τους στρατιώτες, και θα μπορούσε να αποτελέσει ιδανικό εφαλτήριο για την περαιτέρω εκτόξευση τους στο επίκεντρο της βουλγαρικής πολιτικής σκηνής. Στην πραγματικότητα, αυτός που προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την συνθήκη αυτή ήταν ο ηγέτης της Αγροτικής Ένωσης, Αλεξάντερ Σταμπολίσκι. Αυτός, αφού στάλθηκε από τον τσάρο Φερδινάνδο στο κέντρο της εξέγερσης ώστε να καταφέρει να κατευνάσει τους στρατιώτες, εν τέλει τέθηκε επικεφαλής αυτών, μαζί με τον συνεργάτη του στην ένωση, Ράϊκο Δασκάλωφ⁵⁷. Όταν μάλιστα στις 27 Σεπτεμβρίου ανακηρύχθηκε η «Δημοκρατία του Ράντομιρ», όνομα που δόθηκε από την πόλη που αποτέλεσε το επίκεντρο της εξέγερσης, η προσωρινή κυβέρνηση των εξεγερμένων που θα καθιστούσε την Βουλγαρία αβασίλευτη

⁵⁴ Въззвание на цк на БРСДП към тръгнущите се за борба по примера на руската работническа класа, ЦПА, ф. 1, оп. 2, а.е 226, л. 1-4 στο Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923, Σόφια (Партиздат) 1987, 21-22

⁵⁵ <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/sep/00.htm> (να τηνηφτιαξω)

⁵⁶ J. Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton (Princeton Legacy Library) 1977, 130-131

⁵⁷ Στο ίδιο, 132-133

δημοκρατία, ο Σταμπολίσκι αναγορεύτηκε πρόεδρος αυτής. Αν και η εξέγερση έληξε σύντομα και άδοξα, μετά και την υπόγραφή συνθηκολόγησης της Βουλγαρίας στις 29 Σεπτεμβρίου, ο Σταμπολίσκι είχε επανέλθει δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο, μετά την μακρά φυλάκισή του κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Αντίθετα, οι «στενοί» παρατηρούμε ότι ήταν χαρακτηριστικά απόντες από την εξέγερση του Ράντομιρ. Η ύστερη κομμουνιστική ιστοριογραφία κατέκρινε την στάση τους να μην εμπλακούν, τονίζοντας πως η πεποίθησή τους πως «η προετοιμασία της σοσιαλιστικής επανάστασης στην χώρα δεν ήταν άμεσος στόχος του βουλγαρικού προλεταριάτου» ήταν λανθασμένη, και είχε ως αποτέλεσμα το κόμμα να χάσει μια μεγάλη ευκαιρία να μετατρέψει τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο σε εμφύλιο και να αλλάξει την πορεία της χώρας⁵⁸. Πράγματι, οι «στενοί» είχαν την ευκαιρία να εμπλακούν στην εξέγερση, καθώς ο Σταμπολίσκι, αναγνωρίζοντας την καλύτερη οργάνωση και μεγαλύτερη επιρροή των πρώτων στα αστικά κέντρα, πλησίασε τον Μπλαγκόεφ για την προοπτική της συνεργασίας των δύο κομμάτων στα πλαίσια της εξέγερσης, γεγονός που επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο Μπλαγκόεφ σε άρθρο του στην εφημερίδα του κόμματος. Εκεί τονίζει πως είπε στον Σταμπολίσκι πως ο ίδιος δεν πιστεύει πως οι αγροτιστές θα καταλάμβαναν την εξουσία, και παράλληλα έθεσε ως όρο για να συμμετέχουν οι «στενοί» την πλήρη αποδοχή του πολιτικού τους προγράμματος από την πλευρά των αγροτιστών⁵⁹. Εκεί φαίνεται να επήλθε και η διαφωνία μεταξύ των δύο ανδρών, και κατά συνέπεια μεταξύ των δύο κομμάτων, καθώς ο Σταμπολίσκι φέρεται να ήταν έτοιμος να αποδεχτεί πλήρως το πρόγραμμα των «στενών», με εξαίρεση την πρόβλεψη περί κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας. Το συγκεκριμένο ζήτημα όμως, που όπως φάνηκε νωρίτερα αποτελούσε διαχρονικά κεντρικό και αδιαπραγμάτευτο κομμάτι της πολιτικής σκέψης του Μπλαγκόεφ και των «στενών», και κατά συνέπεια, η πρόταση του Σταμπολίσκι έπεσε στο κενό⁶⁰.

Παρατηρούμε λοιπόν πως η απόφαση για μη εμπλοκή των «στενών» στην εξέγερση του Ράντομιρ ήταν απόφαση δύο παραγόντων: από την μία, η δυσπιστία απέναντι στις προοπτικές επιτυχίας της εξέγερσης, καθώς οι «στενοί» δεν έβλεπαν σε αυτήν την δυνατότητα να εξελιχθεί σε μια επαναστατική συνθήκη στα πρότυπα της

⁵⁸ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 183-184

⁵⁹ A. Avramov, *Politicheskata strategii i taktika na BKP 1903-1923*, Σόφια (Partizdat) 1974, 117-118

⁶⁰ J. Bell, *Peasants in Power*, 138

Οκτωβριανής Επανάστασης, θεωρώντας πως στόχος της ήταν απλώς η ικανοποίηση των άμεσων αιτημάτων τους. Ο δεύτερος παράγοντας είναι η άρνησή τους να υποχωρήσουν από τις θέσεις τους, έστω και αν πρόκειται για μια μόνο θέση από το σύνολο του προγράμματός τους. Πρέπει να σημειωθεί πως παρά την κριτική που ασκήθηκε αναδρομικά στους «στενούς», όπως αυτή παρατέθηκε προηγουμένως, η δυσπιστία του Μπλαγκόεφ απέναντι στις επαναστατικές προοπτικές της εξέγερσης σε έναν βαθμό θα μπορούσε να θεωρηθεί πως δικαιώθηκε, καθώς η εκπλήρωση μερικών από τα αιτήματα των εξεγερμένων στρατιωτών, όπως η συνθηκολόγηση και η έξοδος της Βουλγαρίας από τον πόλεμο, θεωρήθηκαν ως βασικά αίτια πίσω από την λήξη της εξέγερσης. Η ευκαιρία *«για να πετύχουν ένα καίριο πλήγμα στην αστική-μοναρχική κυριαρχία και να οδηγήσουν στην δημιουργία μιας δημοκρατικής εργατικής-αγροτικής εξουσίας, η οποία με την σειρά της θα δημιουργούσε τις συνθήκες για την ανάπτυξη της δημοκρατικής επανάστασης σε σοσιαλιστική»*⁶¹, ίσως τελικά να μην ήταν τόσο ευνοϊκή.

Η στρατηγική του κόμματος την υπό εξέταση περίοδο, δηλαδή έως και τον Ιούνιο του 1923, έδινε αρκετή έμφαση στην συμμετοχή του στην πολιτική σκηνή της χώρας, κάτι που συνεπαγόταν και την κάθοδο σε εκλογικές διαδικασίες. Τον Μάιο του 1919 το κόμμα θα περνούσε και επισήμως σε μια νέα φάση της ιστορικής του πορείας. Τότε έλαβε χώρα το πρώτο συνέδριο του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος, όπου επισημοποιήθηκε η αλλαγή του ονόματος σε *«Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα (τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς)»*, και η οργανική σύνδεση του κόμματος με την Τρίτη Διεθνή, της οποίας θα αποτελούσε μέρος από εδώ και πέρα⁶². Η ίδρυση αυτής είχε προηγηθεί του συνεδρίου κατά δύο μήνες, ενώ στο ιδρυτικό της συνέδριο το κόμμα είχε εκπροσωπήσει ο Κριστιάν Ρακόφσκι⁶³. Στο συνέδριο αποκρυσταλλώθηκε και η αντίληψη του κόμματος ως προς τις εκλογές, το κοινοβούλιο και την πολιτική εξουσία. Στόχος είναι πλέον η επιβολή της *«δικτατορίας των εργατών και των φτωχών αγροτών»*, η δικτατορία του προλεταριάτου, η οποία *«θα φέρει ελευθερία στην συντριπτική πλειοψηφία του λαού»* και με την οποία *«οι επαναστατικές τάξεις θα κάμψουν την αντίσταση απέναντι στο νέο καθεστώς των*

⁶¹ Α. Ανταμον, *ό.π.*, 119-120

⁶² Първи конгрес на Българската Комунистическа партия (Тесни Сосиалисти), «Програмна декларация на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти)», στο *Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 80-81

⁶³ J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 25

αντεπαναστατικών μειονοτήτων που κατέχουν περιουσία». Από την άλλη, τόσο το κοινοβούλιο σαν θεσμός, όσο και το συνταγματικό κοινοβουλευτικό που λειτουργούσε στην χώρα χαρακτηρίζονται ως «αγωγοί της αστυνομό-στρατιωτικής δικτατορίας», την οποία ασκεί το καπιταλιστικό κράτος, και θα αντικατασταθούν με την επιβολή της δικτατορίας του προλεταριάτου⁶⁴. Η αναγνώριση του κοινοβουλίου και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως αντιδραστικού θεσμού δεν σήμαινε πάντως πως το κόμμα δεν θα συμμετείχε από εδώ και στο εξής σε κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Όπως αποφασίστηκε στο ίδιο συνέδριο, «όσο υπάρχουν οι παρούσες συνθήκες, το κόμμα θα συμμετέχει στις εκλογές και στο κοινοβούλιο, αξιοποιώντας τα στο έπακρο ώστε να ενισχυθούν οι μαζικές επαναστατικές δράσεις και να αυξηθεί η επαναστατική δύναμη του προλεταριάτου», ενώ αυτή η στάση θα μπορούσε να επανεξεταστεί, αν προέκυπταν «συνθήκες τέτοιας φύσεως»⁶⁵.

Η στάση αυτή θα μπορούσε αρχικά να φαντάζει παράδοξη. Όμως η θέση αυτή βρισκόταν κοντά στις θέσεις του κομμουνιστικού κινήματος σε εκείνη την περίοδο, όπως εκείνες θα εκφραζόντουσαν μέσω των γραπτών του Λένιν, και ιδίως του έργου του «Ο 'Αριστερισμός'', παιδική αρρώστια του κομμουνισμού». Εκεί ο Λένιν, σε μια απάντηση προς αυτούς που χαρακτήριζε «αριστερούς» κομμουνιστές, και ιδίως της ομάδας που αποτελούσε εσωτερική αντιπολίτευση εντός του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας, αναγνώριζε πως ο θεσμός του κοινοβουλίου, πέρα από τον αντιδραστικό του ρόλο, όπως είχε αναδείξει στο «Κράτος και Επανάσταση», έχει ξεπεραστεί ιστορικά, όχι όμως και πολιτικά. Τί σήμαινε αυτό; Μα πως «η συμμετοχή στις βουλευτικές εκλογές και στην πάλη από το βήμα της Βουλής είναι υποχρεωτική για το κόμμα του επαναστατικού προλεταριάτου», με το κόμμα να πρέπει να δουλεύει εντός των αστικών κοινοβουλίων, μέχρι να αποκτήσει την δύναμη να τα διαλύσει⁶⁶. Η θέση του ΚΚΒ περί συμμετοχής στις εκλογές και στο αστικό κοινοβούλιο λοιπόν δεν ήταν παράταιρη, ούτε ξέφευγε από την ιδεολογική ορθοδοξία της περιόδου.

⁶⁴ Първи конгрес на Българската Комунистическа партия (Тесни Сосиалисти), «Програмна декларация на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти)», στο Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923, Σόφια (Партиздат) 1987, 85-86

⁶⁵ Първи конгрес на Българската Комунистическа партия (Тесни Сосиалисти), «За участие в изборите и в парламента», στο Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923, Σόφια (Партиздат) 1987, 100-101

⁶⁶ Β.Ι. Λένιν, *Ο «αριστερισμός» παιδική ασθένεια του κομμουνισμού*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 2001, 44-55

Έτσι, το ΚΚΒ θα συμμετείχε κανονικά στις εκλογές του Αυγούστου του 1919. Το προεκλογικό μήνυμα του κόμματος επικέντρωνε από την μια στην προπαγάνδισή της αντίληψης πως ο εκλογικός αγώνας δεν ήταν κάτι άλλο παρά έκφραση της ταξικής πάλης, και από την άλλη στην επίθεση εναντίον όσων αποτελούσαν «*εχθρούς της εργατικής τάξης*»⁶⁷. Αναφορικά όμως με την ρητορική του κόμματος απέναντι στα αστικά κόμματα που δραστηριοποιούνταν στην βουλγαρική πολιτική σκηνή της περιόδου, θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Τα αποτελέσματα των εκλογών ήταν θετικά για το κόμμα, καθώς στα πλαίσια μιας γενικότερης στροφής του εκλογικού σώματος προς τα αριστερά, το ΚΚΒ έλαβε το 18.5% των ψήφων, ποσοστό που αντιστοιχούσε σε 47 έδρες⁶⁸. Πλέον θα αποτελούσε το δεύτερο μεγαλύτερο κόμμα εντός της Εθνοσυνέλευσης, πίσω από την Αγροτική Ένωση του Σταμπολίσκι, ξεπερνώντας το κόμμα του Σακάζοφ. Για το κόμμα, το αποτέλεσμα αυτό αποτέλεσε μια «*συνταρακτική επιτυχία*», αλλά και μια «*πανίσχυρη έκφραση της διαμαρτυρίας των μαζών όχι μόνο απέναντι των αστικών πολιτικών και των αστικών κομμάτων, αλλά και εναντίον του ίδιου του αστικού κοινωνικού συστήματος*». Παράλληλα, το αποτέλεσμα αυτό γινόταν αντιληπτό από το κόμμα και ως μια δικαίωση του πολιτικού του προγράμματος, καθώς η ψήφος και η στήριξη των εργατικών τάξεων σήμαινε πως αυτές θα πολεμούσαν «*για τις βαθιές, ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές του κομμουνιστικού προγράμματος*»⁶⁹.

Η επόμενη εκλογική αναμέτρηση δεν θα αργούσε, καθώς τον Μάρτιο του 1920, και συγκεκριμένα στις 28 του μήνα, ο Σταμπολίσκι θα προκήρυσσε εκ νέου εκλογές, με στόχο να σταθεροποιήσει την εξουσία του μέσω της προσφυγής στις κάλπες. Είχε προηγηθεί η μεγάλη απεργία του Δεκεμβρίου του 1919, που διήρκησε έως τα τέλη Φεβρουαρίου του 1920, και στην οποία το ΚΚΒ είχε κεντρικό ρόλο. Αν και θα ασχοληθούμε εκτενέστερα με την απεργία και με την τακτική του κόμματος ως προς το εργατικό κίνημα στην συνέχεια, πρέπει να σημειωθεί πως αυτή γνώρισε την καταστολή της κυβέρνησης Σταμπολίσκι, τόσο μέσω των κρατικών θεσμών, όσο και

⁶⁷ «Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал)», ЦПА, ф. 1, оп. 2, а. е. 249, л. 2, στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 127-128

⁶⁸ A. Todorov, «Bulgaria», στο D. Nohlen, P. Stöver, *Elections in Europe: A Data Handbook*, Μπάντεν-Μπάντεν (Nomos Verlagsgesellschaft) 2010, 380-386

⁶⁹ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Декларация на партийния съвет по политическото положение», ЦПА, ф. 2, оп. 1, а. е. 1, л. 1., στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 141-147

μέσω των παρακρατικών ομάδων που είχε συστήσει η Αγροτική Ένωση, της «Πορτοκαλί Φρουράς»⁷⁰. Γίνεται κατανοητό πως οι εκλογές έγιναν σε τεταμένο κλίμα, ενώ στην κομμουνιστική ιστοριογραφία τονίζονται οι «δύσκολες συνθήκες που δημιούργησαν οι αρχές και οι αστικές-αντιδραστικές δυνάμεις»⁷¹. Σε κάθε περίπτωση, το ΚΚΒ σημείωσε νέα αύξηση της εκλογικής του δύναμης, καθώς συγκέντρωσε το 20.4% των ψήφων, ποσοστό που μεταφραζόταν σε 50 έδρες⁷². Ο αριθμός αυτός βέβαια γρήγορα θα μειωνόταν, καθώς ο Σταμπολίσκι, θέλοντας να εξασφαλίσει την απόλυτη πλειοψηφία για την Αγροτική Ένωση, κάτι που δεν είχε επιτευχθεί σε πρώτη φάση, ακύρωσε την εκλογή μιας σειράς βουλευτών, συμπεριλαμβανομένων και 9 προερχόμενων από το ΚΚΒ, βασιζόμενος σε ερμηνείες της εκλογικής νομοθεσίας⁷³. Στο δεύτερο συνέδριο του κόμματος, το οποίο έλαβε χώρα από τις 31 Μαΐου έως τις 2 Ιουνίου 1920, χαιρετίστηκε η νέα εκλογική επιτυχία του κόμματος, την οποία το συνέδριο απέδιδε, όπως και τις προηγούμενες, στο ότι το κόμμα «ακολούθησε αταλάντευτα την θέση του για ανεξάρτητο αγώνα εναντίον όλων των «δεξιών» και «αριστερών» κομμάτων της μπουρζουαζίας»⁷⁴.

Στο ίδιο συνέδριο κρινόταν και ως επιτυχημένη η παρουσία και το έργο των κοινοβουλευτικών ομάδων του κόμματος, οι οποίες είχαν προκύψει από τις δύο προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις⁷⁵. Οι κομμουνιστές βουλευτές, όντας περιορισμένοι στην δυνατότητα ανάπτυξης κοινοβουλευτικού έργου λόγω της θέσης του κόμματος απέναντι στην αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία, αξιοποιούσαν το βήμα με δύο κυρίως τρόπους: α) μέσω της άσκησης κριτικής στην κυβέρνηση Σταμπολίσκι και β) μέσω της προπαγάνδισης του πολιτικού προγράμματος του κόμματος και της επεξήγησης των θέσεών του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια τοποθέτηση βουλευτών του ΚΚΒ στο κοινοβούλιο στις 23 Οκτωβρίου 1919, μεταξύ των οποίων και ο Γκεόργκι Δημητρώφ, στην οποία ασκείται κριτική στην κυβέρνηση αναφορικά με το ζήτημα της δυσκολίας απόκτησης βασικών ειδών

⁷⁰ R.J. Crampton, *A concise history of Bulgaria*, Cambridge (Cambridge University Press) 2005, 147

⁷¹ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 206

⁷² A. Todorov, *ό.π.*, 380-386

⁷³ J. Bell, *Peasants in Power*, 152

⁷⁴ Втори конгрес на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Резолюции и решения по отчета на централния комитет», ЦПА, ф. 2, оп. 1, а. е. 1, л. 1., στο *Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 180-184

⁷⁵ *ibid*

διατροφής από τον πληθυσμό⁷⁶. Η εκάστοτε κοινοβουλευτική ομάδα λοιπόν αποτελούσε στην ουσία ένα ακόμα μέσο για την διασπορά των κομμουνιστικών ιδεών εντός της βουλγαρικής κοινωνίας, στο πεδίο της προετοιμασίας του εδάφους για την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Οι επόμενες εκλογές θα λάμβαναν χώρα τον Απρίλιο του 1923. Το έτος αυτό θα αποδεικνυόταν σημαδιακό, τόσο για την εξέλιξη του ΚΚΒ, όσο και για τον βουλγαρικό μεσοπόλεμο εν γένει. Η νέα εκλογική αναμέτρηση θα αποτελούσε και το πρώτο πεδίο, στο οποίο θα δοκιμαζόταν το καινούριο κεντρικό σύνθημα του κόμματος, αυτό της «κυβέρνησης εργατών και αγροτών». Φυσικά, το σύνθημα αυτό δεν αποτελούσε ιδεολογικό εύρημα των Βούλγαρων κομμουνιστών. Αποτελούσε ένα σύνθημα που είχε υιοθετηθεί στο 4ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που είχε λάβει χώρα από τις 7 Νοεμβρίου έως τις 3 Δεκεμβρίου 1922 στην Μόσχα. Εκεί, μεταξύ άλλων ζητημάτων και αποφάσεων, διαμορφώθηκαν και οι τακτικές που θα έπρεπε να ακολουθήσουν τα κόμματα-μέλη της Κομιντέρν αναφορικά με τις προοπτικές συνεργασιών και δημιουργίας «ενιαίων μετώπων». Αυτά τα μέτωπα βέβαια δεν αφορούσαν συνεργασίες με άλλα αστικά κόμματα, τα οποία υιοθετούσαν πλήρως την λειτουργία εντός του πλαισίου του κοινοβουλευτισμού, αλλά για μέτωπα που θα ένωναν το κομμουνιστικό κίνημα με το σύνολο της εργατικής τάξης. Από τους αγώνες αυτής της τάξης θα προέκυπτε και η «εργατική κυβέρνηση», η οποία θα αποτελούσε ένα μεταβατικό στάδιο στην προετοιμασία της κομμουνιστικής επανάστασης και της δικτατορίας του προλεταριάτου, και η οποία κατά την Διεθνή χωριζόταν σε πέντε υποκατηγορίες, με την υποκατηγορία της «κυβέρνησης εργατών και αγροτών» να είναι αυτή που ταιριάζει σε χώρες όπως οι βαλκανικές, και επομένως και η Βουλγαρία⁷⁷. Το ΚΚΒ υιοθέτησε και επίσημα το σύνθημα στην συνεδρίαση του κεντρικού συμβουλίου του κόμματος τον Ιανουάριο του 1923, τονίζοντας πως *«το Κομμουνιστικό Κόμμα θα συνεχίσει με την μεγαλύτερη ενέργεια την αγκιτάτσια και τον επαναστατικό αγώνα για την σοβιετική εξουσία και την δημιουργία της εργατικής-αγροτικής σοβιετικής δημοκρατίας»*, ενώ καλούσε *«τους ακτήμονες και τους φτωχούς αγρότες από τις αγροτικές ομοσπονδίες και όλο τον εργαζόμενο αγροτικό*

⁷⁶ G. Dimitrov, A. Atanasov, T. Stoilov, «По организацията на продоволствието», στο БКП, *Георги Димитров - Съчинения, том 5*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1953, 283-285

⁷⁷ Communist International, *Resolutions & theses of the fourth congress of the Communist International, held in Moscow, Nov. 7 to Dec. 3, 1922*, Λονδίνο (Communist Party of Great Britain) 1922, 30-34

πληθυσμό σε έναν κοινό αγώνα», ώστε να επιτευχθεί η κυβέρνηση εργατών και αγροτών, μαζί με τα υπόλοιπα αιτήματα του κόμματος.

Παρά τη νέα κατεύθυνση του κόμματος και το άνοιγμα προς τον αγροτικό κόσμο, που επιδιώκονταν μέσω αυτής, το αποτέλεσμα της εκλογικής αναμέτρησης δεν κατέγραψε την αύξηση της δύναμης του ΚΚΒ, η οποία ήταν και ο στόχος. Έτσι, σε μια αναμέτρηση όπου η Αγροτική Ένωση αναδείχθηκε εκ νέου νικήτρια, το ΚΚΒ έλαβε το 19.3% της ψήφου. Πέρα όμως από την ελαφρά μείωση του ποσοστού που έλαβε το κόμμα, σημαντικότερο ζήτημα ήταν η μεγάλη μείωση των εδρών που αυτό κατέλαβε στην επαύριον της αναμέτρησης, καθώς αυτές ανέρχονταν μόλις σε 16⁷⁸. Αυτό προέκυψε ως αποτέλεσμα της αλλαγής του εκλογικού νόμου από την κυβέρνηση Σταμπολίσκι, η οποία επανέφερε το σύστημα των μονοεδρικών περιφερειών, με στόχο την περαιτέρω ενίσχυση της εξουσίας της⁷⁹. Το ΚΚΒ, κάνοντας τον απολογισμό του εκλογικού αποτελέσματος, στηλίτευσε αυτό που περιέγραφε ως οργανωμένη προσπάθεια κρατικής καταστολής από πλευράς της κυβέρνησης, είτε συλλαμβάνοντας και κακοποιώντας υποψηφίους και ακτιβιστές του κόμματος, είτε διαλύοντας προεκλογικές συγκεντρώσεις του κόμματος ανά την χώρα, είτε ακόμα και εμποδίζοντας ψηφοφόρους προσκείμενους προς το κόμμα από το να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Παρά τις δυσκολίες αυτές όμως, και παρά τον νέο εκλογικό νόμο, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα «η Αγροτική κυβέρνηση να στερήσει από δεκάδες χιλιάδες αγροτών και εργατών την εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο», το αποτέλεσμα των εκλογών έβλεπε το ΚΚΒ να βγαίνει «από αυτό τον αγώνα πιο δυνατό από ποτέ», καθώς είχε καταφέρει να έχει «αυξημένη επιρροή στον εργαζόμενο αστικό και αγροτικό πληθυσμό και έχοντας σχεδόν διατηρήσει τις ψήφους του», ενώ θα συνέχιζε αδιάκοπα τον αγώνα για την πραγματοποίηση της κυβέρνησης εργατών και αγροτών⁸⁰. Το αν οι διαπιστώσεις αυτές ίσχυαν, δηλαδή το αν το κόμμα ήταν πιο ενισχυμένο από ποτέ και αν είχε αυξήσει την επιρροή του, θα δοκιμάζονταν σύντομα, σε ένα γεγονός-τομή για την ιστορία του κόμματος και της χώρας.

⁷⁸ A. Todorov, *ό.π.*, 380-386

⁷⁹ J. Bell, *Peasants in Power*, 227-228

⁸⁰ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Резолюции и решения»,Работнически вестник, н. 257, 28/04/1923, στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Сόφια (Партиздат) 1987, 493-497

Η εκλογική παρουσία του ΚΚΒ δεν περιοριζόταν όμως μόνο στις εκλογές για την ανάδειξη της Εθνοσυνέλευσης. Το κόμμα ήταν ενεργό και στις διαδικασίες που αφορούσαν την ανάδειξη τοπικών αρχών, σε επίπεδο δήμων και περιφερειών, επιδιώκοντας την ανάδειξη συμβουλίων ελεγχόμενων από το ίδιο. Ο αγώνας για την ανάληψη εξουσίας σε αυτό το επίπεδο ήταν απαραίτητος για το κόμμα, καθώς μόνο έτσι θα ήταν πιθανή *«η μεταμόρφωση των δημοτικών και περιφερειακών συμβουλίων σε όργανα του ίδιου του εργαζόμενου λαού»*, καθώς μετά την επιβολή της δικτατορίας του προλεταριάτου αυτά θα εκπληρώσουν τον ρόλο τους, *«παίρνοντας την μορφή συμβουλίων εκλεγμένων από τους εργάτες και τους φτωχούς πολίτες και αγρότες»*. Παράλληλα, τα μέλη του κόμματος που συμμετείχαν στις διαδικασίες αυτές, είτε ως υποψήφιοι, είτε ως εκλεγμένοι αξιωματούχοι, είτε ως απλά μέλη, θα αξιοποιούσαν την συγκυρία αυτή για την προπαγάνδηση των θέσεων του κόμματος⁸¹.

Την σημασία που έδινε το ΚΚΒ στις εκλογές για την ανάδειξη αυτών των οργάνων μπορούμε να την διακρίνουμε σε μια από τις αποφάσεις που έλαβε το κομματικό συμβούλιο, μετά από συνδιάσκεψή του τον Σεπτέμβριο του 1921, και η οποία αφορούσε τις επερχόμενες τοπικές εκλογές. Εκεί, πέρα από τις τοπικές οργανώσεις και την Κεντρική Επιτροπή, η οποία *«πρέπει να προσφέρει κάθε πιθανή βοήθεια και διευκόλυνση στις ομάδες και οργανώσεις που εμπλέκονται στον αγώνα»*, το κόμμα κάνει και ένα κάλεσμα στα μέλη και τους ακολούθους του, ώστε αυτοί να αφοσιωθούν ψυχή τε και σώματι στον προεκλογικό αγώνα. Στόχος όμως, παράλληλα με την εκλογική επιτυχία του κόμματος ήταν και ο εξής:

Να αναπτυχθεί στο σύνολο του εργαζόμενου πληθυσμού πως αποτελεί την μοναδική και αδιαχώριστη τάξη της υπόδουλης εργασίας και πως πρέπει να μπει στον αγώνα και να πορευθεί ενωμένη κάτω από το ξεδιπλωμένο λάβαρο του κομμουνισμού, του μοναδικού λυτρωτή της, για την συνολική προστασία των ταξικών της συμφερόντων και την πλήρη και τελική της απελευθέρωση.

Γίνεται αντιληπτό λοιπόν πως μέσω της προεκλογικής μάχης, το ΚΚΒ στόχευε και στην αύξηση της ευρύτερης επιρροής του στις εργατικές μάζες, οι οποίες θα μπορούσαν μέσω του αγώνα αυτού να έρθουν πιο κοντά με το κόμμα και το πρόγραμμα του. Η έμφαση που έδινε το κόμμα στις αναμετρήσεις αυτές φαίνεται να

⁸¹ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Резолюции и решения», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 137-141

απέδιδε. Αν και δεν έχουμε στην διάθεσή μας ακριβή στοιχεία, τόσο οι Βούλγαροι μαρξιστές ιστορικοί, όσο και δυτικοί μελετητές όπως ο Μπέλ, συγκλίνουν στο ότι την περίοδο εκείνη το ΚΚΒ κατέγραψε σημαντικές επιτυχίες στις κατά τόπους αναμετρήσεις, εκλέγοντας έναν αξιοσημείωτο αριθμό αντιπροσώπων και καταφέροντας να έχει υπό τον έλεγχό του έναν μεγάλο αριθμό τοπικών συμβουλίων⁸².

Παρά την μεγάλη σημασία που έδινε στις εκλογές αυτές, το κόμμα τηρούσε απарέγκλιτα τη γραμμή του αναφορικά με την πιθανότητα συνεργασίας με τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις. Διαφωτιστική αναφορικά με την προσέγγιση του ΚΚΒ στο ζήτημα της συμμετοχής και του ρόλου των εκλεγμένων αντιπροσώπων του στην τοπική διακυβέρνηση είναι ντιρεκτίβα του κόμματος προς τους αντιπροσώπους του σε δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια, καθώς και σε σχολικές επιτροπές, η οποία διακινήθηκε τον Μάιο του 1920⁸³. Εκεί διαβάζουμε πως:

Οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του ΚΚΒ σε εκλογικούς θεσμούς αναλαμβάνουν την διοίκηση μόνο όταν κατέχουν την απόλυτη πλειοψηφία, δηλαδή όταν αποτελούν πάνω από το μισό του συνολικού αριθμού όλων των εκλεγμένων αντιπροσώπων στον εκάστοτε θεσμό. Όταν οι κομμουνιστές εκπρόσωποι αποτελούν ακριβώς το μισό της σύστασης του συμβουλίου ή του διοικητικού συμβουλίου, μπορούν να αναλάβουν την διοίκηση μόνο με την συγκατάθεση της ΚΕ του κόμματος, η οποία αποφασίζει για κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Παράλληλα, σε περίπτωση που οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του κόμματος διορίζονταν σε κάποια εκτελεστική θέση, αν δεν κατείχε το κόμμα την πλειοψηφία, θα έπρεπε να αρνηθούν τον διορισμό. Εξαιρούνταν μόνο οι περιπτώσεις όπου αφορούσαν επιτροπές που άπτονταν θεμάτων όπως η εκπαίδευση, ο προϋπολογισμός κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση πάντως, και χωρίς να προχωρήσουμε σε ανάλυση των θέσεων του ΚΚΒ αναφορικά με την πολιτική που θα ασκούσαν οι ελεγχόμενοι από το κόμμα δήμοι και συμβούλια, το κόμμα είχε αναπτύξει ένα δομημένο πλάνο που κάλυπτε όλους τους τομείς ευθύνης των εν λόγω συμβουλίων.

⁸² Βλ. Β. Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., 213-214 & J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 31

⁸³ Първа конференция на комунистическите общински и окръжни съветници и училищни настоятели, « Практически упътвания (директива) за дейността на комунистическите представители в общинските и окръжните съвети и в училищните настоятелства », στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 200-222

Ένα άλλο σημαντικό κομμάτι της πολιτικής παρουσίας και τακτικής του ΚΚΒ, το οποίο σχετίζεται με τον ρόλο του ως παράγοντα της πολιτικής σκηνής της χώρας και με την εκλογική του προσπάθεια και παρουσία, αφορά τις σχέσεις που καλλιεργούσε και ανέπτυσσε με τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα. Εν προκειμένω θα επικεντρωθούμε στα δύο κόμματα που διαγωνίζονταν με το ΚΚΒ για την κυριαρχία σε αυτό που θα ονομάζαμε «βουλγαρική αριστερά» της εποχής, την Αγροτική Ένωση του Σταμπολίσκι, η οποία όπως είδαμε καθ' όλη σχεδόν την διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου αποτελούσε το κυβερνών κόμμα, και τους «πλατιούς» σοσιαλιστές, οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της στήριξής τους στην βουλγαρική κυβέρνηση κατά την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η σχέση μεταξύ του ΚΚΒ και της Αγροτικής Ένωσης του Σταμπολίσκι χαρακτηριζόταν από δύο βασικούς παράγοντες: από την μία υπήρχε η εγγενής δυσπιστία απέναντι στην αγροτική τάξη, που βρισκόταν ριζωμένη στην πολιτική παράδοση των «στενών», ενώ από την άλλη υπήρχε και το στοιχείο του εκλογικού ανταγωνισμού, καθώς στο μεταπολεμικό σκηνικό είχαν αναδειχθεί στις δύο μεγαλύτερες πολιτικές δυνάμεις της χώρας. Πλέον αμφότερα τα κόμματα αποτελούσαν τους δύο βασικούς πόλους στην πολιτική σκηνή της Βουλγαρίας, μέσω των οποίων εκφραζόταν η αποδοκιμασία του βουλγαρικού λαού, και ιδίως των κατώτερων στρωμάτων, απέναντι στα κόμματα που στήριζαν ενεργά με τις πολιτικές τους την εμπλοκή της Βουλγαρίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατάσταση αυτή εδραιώθηκε ακόμα περισσότερο μετά τις εκλογές του 1919, όπου η Αγροτική Ένωση αναδείχθηκε νικήτρια, σχηματίζοντας κυβέρνηση, ενώ το ΚΚΒ αποτελούσε πλέον αξιωματική αντιπολίτευση, μια κατάσταση που συνεχίστηκε και στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, έως και αυτή του Απριλίου του 1923.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η εξέγερση των στρατιωτών στο Ράντομιρ είχε αποτελέσει αφορμή για μια προσπάθεια προσέγγισης μεταξύ των δυο κομμάτων, με πρωτοβουλία των αγροτιστών, η οποία όμως είχε αποβεί άκαρπη. Τα νέα δεδομένα που έφερνε η ανάδειξη του Σταμπολίσκι σε πρωθυπουργό και της Αγροτικής Ένωσης σε κυβερνών κόμμα θα πρέπει να αποτελούσαν ένα είδος δικαίωσης για τον Μπλαγκόεφ και τους έτερους ομοϊδεάτες του. Εκείνοι, όπως αναδείχθηκε και προηγουμένως, έβλεπαν ήδη από την εποχή της ίδρυσής της ένα κόμμα το οποίο θα εξελισσόταν σε αντιδραστική δύναμη, η οποία δεν θα αποτελούσε

σε καμία περίπτωση ικανό εκφραστή των συμφερόντων της εργατικής τάξης, αλλά αντίθετα θα ήταν όργανο της τάξης των μεγαλοβιοκτημόνων, μια εκτίμηση που εκ των υστέρων μπορούμε να πούμε πως δεν δικαιώθηκε. Η πρώτη ανοιχτή σύγκρουση των δύο κομμάτων θα ερχόταν με την χειμερινή απεργία του 1919, η οποία, όπως είδαμε, γνώρισε την σκληρή αντίδραση της κυβέρνησης Σταμπολίσκι. Είτε μέσω της σύλληψης απεργών, όπως συνέβη στα μεταλλεία του Πέρνικ, είτε μέσω της επίταξης εργασίας για την κάλυψη των απεργών εργατών, είτε μέσω της χρήσης της Πορτοκαλί Φρουράς, του παραστρατιωτικού σώματος που είχε οργανώσει μεταξύ των υποστηρικτών της η Αγροτική Ένωση⁸⁴, οι απεργοί, και κατά συνέπεια το ΚΚΒ και τα μέλη του, γνώρισαν την κρατική καταστολή, όπως αυτή οργανωνόταν από τους μηχανισμούς της κυβέρνησης Σταμπολίσκι.

Στο δεύτερο συνέδριο του ΚΚΒ, το οποίο ακολούθησε τις εκλογές του 1920, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, από την παρέμβαση της κυβέρνησης ώστε να εδραιώσει την πλειοψηφία της μέσω της ακύρωσης της εκλογής βουλευτών της αντιπολίτευσης, η Αγροτική Ένωση πέρασε πλέον στο επίκεντρο του «κατηγορώ»⁸⁵. Για το ΚΚΒ, δεν υπάρχει πλέον καμία αμφιβολία πως αυτή δεν εκπροσωπεί τα συμφέροντα ούτε καν της μάζας των αγροτών που αποτελούν την εκλογική της βάση, αλλά «της αγροτικής μπουρζουαζίας, η οποία κατά την διάρκεια του πολέμου πλούτισε ληστεύοντας φτωχούς αγρότες και κερδοσκοπώντας στο φαγητό και σε άλλα αγροτικά προϊόντα, και η οποία σήμερα ήδη επενδύει το κεφάλαιό της σε τράπεζες και συνεργάζεται με την μεγαλοαστική τάξη στις μεγάλες κερδοσκοπίες»⁸⁶, ενώ οι εκπρόσωποι αυτής της τάξης βρίσκονται στην ηγεσία της Ένωσης, των τοπικών οργανώσεων της αλλά και της κυβέρνησης. Οι πολιτικές της κυβέρνησης στην καλύτερη χαρακτηρίζονται ως ανεπαρκείς να βελτιώσουν την κατάσταση των φτωχών και εργαζόμενων μαζών, και στην χειρότερη ως επιλογές που «στοχεύουν να αναστήσουν ένα παλιό, σκλαβικό σύστημα εργασιακής εκμετάλλευσης και αγγαρείας»⁸⁷. Σημαντικό μέρος της κριτικής απέναντι στην Αγροτική Ένωση επικεντρώνεται και στις τακτικές τρομοκρατίας και καταστολής, ιδίως απέναντι στο

⁸⁴ J. Bell, *Peasants in Power*, 150-151

⁸⁵ Втори конгрес на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «По вътрешното и международното положение на страната и задачите на комунистическата партия», ЦПА, ф. 2, оп. 1, а. е. 1, л. 1., στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 184-191

⁸⁶ *ibid*

⁸⁷ *ibid*

ίδιο το κόμμα, μια πολιτική που, όπως αναφέρεται, αξιοποιεί όλες τις δυνατότητες του κρατικού και παρακρατικού μηχανισμού, στοχεύοντας στο «να οργανώσει πογκρόμ απέναντι στο κόμμα και να δικαιολογήσει την οργανωμένη τρομοκρατία και το καθεστώς εξαίρεσης απέναντι σε αυτό»⁸⁸. Το ΚΚΒ όμως διακρίνει στις επιλογές αυτές μια συνέχεια, καθώς η Αγροτική Ένωση «συνεχίζει την βίαιη πολιτική των πλατιών "σοσιαλιστών" και ξεσκεπάζει πλήρως τον ρόλο των "αριστερών" κομμάτων σαν όργανα της αστικής αντίδρασης και αντεπαναστάσεως»⁸⁹. Έτσι, το ένα κόμμα διαδέχεται το άλλο όχι μόνο στον κυβερνητικό θώκο, αλλά και ως ο κύριος αντίπαλος του ΚΚΒ στην πολιτική σκηνή.

Η ρητορική απέναντι στην Αγροτική Ένωση παρέμεινε σε αντίστοιχους τόνους και στο μεγαλύτερο μέρος των επόμενων ετών, με την κριτική να εκτείνεται σε όλο το εύρος της δραστηριότητας της κυβέρνησης Σταμπολίσκι. Το εκτεταμένο πρόγραμμα αγροτικής μεταρρύθμισης που προσπάθησε να φέρει εις πέρας από το 1920 και έπειτα, χαρακτηριζόταν στο τρίτο συνέδριο του κόμματος⁹⁰ ως τρόπος «για να αναστατωθεί περαιτέρω ο ήδη αναστατωμένος μηχανισμός οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, και για να υποβαθμιστεί η αστική κοινωνική τάξη, χωρίς όμως να την αντικαθιστά με μια καινούρια, υγιή και διαρκή, που να ικανοποιεί της ανάγκες της εργατικής τάξης και των στρωμάτων πέριξ αυτής». Η Αγροτική Ένωση δεν επιτελούσε επομένως κάποιον επαναστατικό ρόλο, δεν ήταν μια δύναμη που θα έφερνε την ριζοσπαστική αλλαγή που, σύμφωνα με το ΚΚΒ, επιθυμούσαν οι εργατικές και αγροτικές μάζες, αλλά αποτελούσε απλώς «τον Κέρβερο της αστικής κοινωνικής τάξης στις δύσκολες στιγμές της τάξης του κεφαλαίου, όταν αυτή η τάξη έτρεμε από κάθε περαιτέρω ανάπτυξη των κομμουνιστικών οργανώσεων και της επιρροής αυτών»⁹¹. Στο επίκεντρο παρέμενε και το ζήτημα της κρατικής καταστολής που βίωναν οι Βούλγαροι κομμουνιστές, καθώς αυτή, σύμφωνα με τις καταγγελίες του ΚΚΒ ήταν πολύμορφη, αφού μπορούσε να εκφραστεί από συλλήψεις απεργών, όπως είδαμε στην περίπτωση της χειμερινής απεργίας του

⁸⁸ ibid

⁸⁹ ibid

⁹⁰ Трети конгрес на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «По вътрешното и международното положение», ЦПА, ф. 2, оп. 1, а. е. 1, л. 1., στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 296-304

⁹¹ ibid

1919-1920, έως και στην αντικατάσταση εκλεγμένων κομμουνιστικών διοικήσεων σε δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια⁹².

Παρά τις διαρκώς επιδεινούμενες σχέσεις, κατά την άνοιξη του 1922 φάνηκε να υπάρχει μια ευκαιρία για αναθέρμανση των σχέσεων των δύο κομμάτων, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει, αν όχι σε κάποια πιθανή μελλοντική συνεργασία, έστω σε μια πιο ειρηνική συνύπαρξη. Αν και δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων με την Σοβιετική Ένωση που κατέβαλε ο Σταμπολίσκι, και την πιθανή θετική υποδοχή που μπορεί να έτυχαν εντός του ΚΚΒ, η βασικότερη μάλλον αιτία πίσω από αυτή την προσωρινή αλλαγή στάσης, ιδίως από την μεριά του ΚΚΒ, θα ήταν η ανησυχία που προκαλούσε και μια αντίδραση της βουλγαρικής αστικής τάξης. Εκείνη, μετά το σοκ που βίωσε στον απόηχο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, είχε αρχίσει να ανασυντάσσει ταχύτατα τις δυνάμεις της. Τα αστικά κόμματα, που μέχρι εκείνο το σημείο είχαν περάσει προσωρινά στο πολιτικό περιθώριο, σχημάτισαν το «Συνταγματικό Μπλόκ», ενώ στις αρχές του 1922 έκανε την εμφάνισή της η «Εθνική Συμμαχία», μια οργάνωση αποτελούμενη από προσωπικότητες που προέρχονταν τόσο από τον χώρο των αστικών κομμάτων, όσο και από στρατιωτικούς κύκλους. Είναι η περίοδος που η κομμουνιστική ιστοριογραφία αναγνωρίζει μεταγενέστερα ως την αρχή της «φασιστικοποίησης της μεγαλοαστικής τάξης»⁹³. Παράγοντας της φασιστικοποίησης αυτής ήταν και το τμήμα του Λευκού Στρατού υπό την ηγεσία του Βαρώνου Βράνγκελ, στο οποίο, μετά από πιέσεις των δυνάμεων της Αντάντ, είχε επιτραπεί να εγκατασταθεί εντός Βουλγαρικού εδάφους. Η σύλληψη ενός αξιωματικού του Λευκού Στρατού που έφερε απόρρητα αρχεία έφερε μια περίοδο αναταραχής στην Βουλγαρία, η οποία έληξε με την απέλαση 150 αξιωματικών του Λευκού Στρατού και τον μερικό αφοπλισμό και διαμοιρασμό των στρατιωτών του εντός της χώρας⁹⁴, έφερε το ΚΚΒ πρό της πιθανότητας ενός αντιδραστικού, αστικού πραξικοπήματος εναντίον της Αγροτικής Ένωσης.

Μπροστά στον κίνδυνό αυτό το ΚΚΒ αποφάσισε τα εξής:

⁹² Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Против вътрешната политика на правителството», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 344-346

⁹³ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 223

⁹⁴ J. Bell, *Peasants in Power*, 196-197

«Οποιαδήποτε απόπειρα πραξικοπήματος από την αστική τάξη, ακόμα κι αν στρέφεται κατά της αγροτικής κυβέρνησης, απειλεί άμεσα το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η κατάληψη της εξουσίας από τα αστικά κόμματα αποτελεί μεγάλο κίνδυνο για το επαναστατικό κίνημα. Επομένως, το Κομμουνιστικό Κόμμα, που έτσι υπερασπίζεται τον εαυτό του και το επαναστατικό κίνημα, θα αντιταχθεί με όπλα σε κάθε απόπειρα πραξικοπήματος από την αστική τάξη. Αν και καμία πολιτική συμφωνία μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος και της Αγροτικής Ένωσης δεν είναι δυνατή, η τεχνική συνεργασία μεταξύ τους είναι επιτρεπτή»⁹⁵

Η αλλαγή στάσης είναι αξιοσημείωτη, καθώς, αν και οι διαφορές των δύο κομμάτων δεν αμβλύνονται σε βαθμό που να ευδοωθεί μια συνεργασία τους σε πολιτικό επίπεδο, το ΚΚΒ θα ήταν έτοιμο να κινητοποιήσει τον παραστρατωτικό του μηχανισμό ώστε να υπερασπιστεί το καθεστώς της Αγροτικής Ένωσης. Αυτή η θετική στάση δεν έμελλε όμως να μακροημερεύσει.

Στις 13 Μαΐου 1922 συγκλήθηκε έκτακτη συνεδρίαση του κομματικού συμβουλίου, από την οποία προέκυψε ένα μανιφέστο που απευθυνόταν στις εργαζόμενες μάζες της Βουλγαρίας⁹⁶. Αν και αναγνωρίζει πως η Αγροτική Ένωση και ο Σταμπολίσκι αυτή την στιγμή βρίσκονται υπό απειλή, δεν συνεχίζει να εκτείνει την χείρα βοηθείας που φαινόταν να είχε απλωθεί με την προηγούμενη απόφαση του κόμματος, αναφορικά με τον κίνδυνο πραξικοπήματος κατά της κυβέρνησης Σταμπολίσκι. Αντίθετα, επανέφερε αυτήν στο στόχαστρο της ρητορικής του, καθώς αυτή, σύμφωνα με το ΚΚΒ, έχει χάσει πλέον από την μία τα ερείσματά της στον βουλγαρικό λαό, αλλά και την έννοια των δυνάμεων της Αντάντ: *«Αυτή η κυβέρνηση, μετά την ντροπιαστική υποχώρησή της απέναντι στους στρατηγούς του Βράνγκελ και τους ιμπεριαλιστές της Αντάντ, δεν έχει ούτε την ηθική εξουσία, ούτε την δύναμη να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία και την ελευθερία του βουλγαρικού λαού»⁹⁷*. Ο Σταμπολίσκι και η κυβέρνησή του παρουσιάζονται παράλληλα και ως μερικώς υπεύθυνοι για την κατάσταση, καθώς, κατά την ανάλυση του κόμματος, αγνοούσε τις

⁹⁵ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «За техническото сътрудничество с Българския земеделски народен съюз», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 359

⁹⁶ Извънредно разширено заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Манифест към трудещия се народ в България», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 360-365

⁹⁷ ibid

συνεχείς προειδοποιήσεις αυτού αναφορικά με την δράση του σώματος του Βράνγκελ, άνοιξε τα σύνορα για να εγκατασταθούν σε αυτήν οι δυνάμεις του Λευκού Στρατού, και γενικότερα έθεσε τις βάσεις για την ενίσχυση και την εδραίωση του εντός της Βουλγαρικής κοινωνίας. Βέβαια, η έμφαση στην ανάγκη για επαγρύπνηση και οργάνωση παρέμενε, όμως αυτή είχε έναν στόχο, *«την άμυνα του κόμματος και του εργαζόμενου λαού»*. Η υπεράσπιση της Αγροτικής Ένωσης μπροστά στον κίνδυνο, έστω και στον βωμό της υπεράσπισης των συμφερόντων του κόμματος και της εργατικής τάξης, έλαμπε δια της απουσίας της.

Η εκ νέου σκλήρυνση της στάσης του ΚΚΒ του απέναντι στην Αγροτική Ένωση γίνεται αντιληπτή και στην αντίδρασή του στο περιστατικό του Μ.Τυρνόβου, τον Σεπτέμβρη του 1922. Η σύλληψη των ηγετών του Συνταγματικού Μπλοκ, οι οποίοι ταξίδευαν με υποστηρικτές τους με τρένο προς το Τάρνοβο – γεγονός που ορισμένοι ερευνητές παρομοιάζουν με την Πορεία προς τη Ρώμη του Μουσολίνι⁹⁸ – καθώς και η σύλληψη της πλειονότητας των βουλευτών που συμμετείχαν στις κυβερνήσεις της χώρας κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, αλλά και στην κυβέρνηση του Μαλίνοφ κατά την τελευταία φάση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ενέτειναν την ένταση στο εγχώριο πολιτικό σκηνικό. Το ΚΚΒ, αν και καταδίκασε τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο Τάρνοβο, τόνισε πως *«το Κομμουνιστικό Κόμμα, πάντα πιστό στον αυτόνομο και ανεξάρτητο αγώνα, παρακολουθώντας στενά τα σχέδια και τις μανούβρες των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, δεν έλαβε μέρος στον ανταγωνισμό του Τυρνόβου»*. Αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα μιας πιθανής μη αναγνώρισης του κινδύνου που αποτελούσε η εκ νέου ενίσχυση της αστικής τάξης, μέσω του Συνταγματικού Μπλοκ. Εξάλλου, το ΚΚΒ καλούσε τους εργάτες να είναι σε επαγρύπνηση *«και έτοιμοι να κατατροπώσουν κάθε χτύπημα, απ'όπου κι αν προέλθει»*, και ιδίως καθώς *«τα παλιά αστικά κόμματα έχουν αποδείξει στην πράξη πως είναι έτοιμα να χρησιμοποιήσουν τις συμμορίες του Βράνγκελ και τα πραξικοπήματα για να ανέλθουν στην εξουσία»*⁹⁹.

Η αδράνειά του κόμματος ως προς τα γεγονότα του Τάρνοβο μπορεί να γίνει κατανοητή αν επαναφέρει κανείς στον νου του την αντίληψη που διαχρονικά είχε

⁹⁸ J. Bell, *Peasants in Power*, 223

⁹⁹ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Доклад по политическото положение», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 444-449

σχηματίσει και τηρούσε για την Αγροτική Ένωση: ένα κόμμα που δεν αποτελεί επαναστατική δύναμη, δεν εκφράζει τα συμφέροντα της αγροτικής τάξης, αλλά της αστικής και μεγαλοβιομηχανικής τάξης. Υπό αυτό το πρίσμα, η σύγκρουση μεταξύ του Συνταγματικού Μπλοκ και της Αγροτικής Ένωσης δεν είναι κάτι άλλο παρά μια σύγκρουση μεταξύ δύο αστικών κομμάτων, στην οποία το ΚΚΒ δεν θα πρέπει να εμπλακεί, καθώς μια τέτοια διαμάχη δεν αφορά ούτε το ίδιο, ούτε την εργατική τάξη. Χαρακτηριστικό της εξίσωσης της Αγροτικής Ένωσης με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα είναι το εξής απόσπασμα από το κομματικό όργανο στον τύπο, το οποίο αναφερόταν στα γεγονότα του Τάρνοβο: *«στον φασισμό του Μπλοκ, οι Αγροτικοί απαντούν με κυβερνητικό φασισμό»*¹⁰⁰.

Την επιστροφή του κόμματος στις θέσεις αυτές θα ερχόταν να επικυρώσει η ανάλυσή του για την κατεύθυνση που υιοθέτησε η Κομιντέρν στο 4ο συνέδριό της. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στην περίπτωση της Βουλγαρίας, το σύνθημα για δημιουργία ενιαίων μετώπων μεταφραζόταν σε αυτό που η Κομιντέρν αποκαλούσε *«κυβέρνηση εργατών και αγροτών»*. Με μια πρώτη ανάγνωση, κάποιος θα υπέθετε πως η νέα κατεύθυνση που υιοθετούσε η Κομμουνιστική Διεθνής άνοιγε τον δρόμο για μια πιθανή συνεργασία του ΚΚΒ με την Αγροτική Ένωση. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική. Σύμφωνα με την απόφαση που ελήφθη στην συνεδρίαση του κόμματος τον Ιανουάριο του 1923, και η οποία ανέλυε την εφαρμογή της απόφασης της Διεθνούς στις συνθήκες της Βουλγαρίας, αποκλειόταν κάθε είδους συνεργασία με την Αγροτική Ένωση του Σταμπολίσκι. Αυτή χαρακτηριζόταν ως δύναμη που *«προστατεύει τα συμφέροντα και εφαρμόζει την πολιτική της επαρχιακής μπουρζουαζίας, κυρίως αυτής που προέκυψε από τους πλούσιους μεσαίους γαιοκτήμονες, οι οποίοι βρίσκονται στην κεφαλή της Ένωσης, και παίζουν καθοριστικό ρόλο σε αυτήν»*, ενώ κατηγορείται πως *«προετοιμάζει μια συμμαχία με τα κόμματα της αστικής τάξης, που αγωνίζονται να πάρουν την εξουσία, ώστε να συντρίψουν το Κομμουνιστικό Κόμμα και τις αγωνιζόμενες μάζες σε πόλη και επαρχία»*¹⁰¹. Καθώς λοιπόν η Αγροτική Ένωση ήταν, τουλάχιστον σύμφωνα με το ΚΚΒ, ένα κόμμα υποταγμένο στα συμφέροντα της αγροτικής αστικής τάξης, ο αποκλεισμός κάθε

¹⁰⁰ Работнически вестник, 76, Σεπτέμβριος 1922, στό Α. Ангелов, ό.π., 119-120

¹⁰¹ Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Резолюции и решения»,Работнически вестник, н. 183, 29/01/1923, στο Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923, Сόφια (Партиздат) 1987, 469-472

πιθανότητας συνεργασίας με αυτήν ήταν παράλληλα σύμφωνος και με την γραμμή που είχε χαράξει η Κομιντέρν, και ο οποίος δεν επέτρεπε την δημιουργία ενιαίων μετώπων με αστικά κόμματα. Η αντίληψη αυτή του ΚΚΒ για την Αγροτική Ένωση σίγουρα πρέπει να ληφθεί υπόψη όταν εξετάζει κανείς την στάση «ουδετερότητας» που τήρησε το κόμμα κατά τα γεγονότα του πραξικοπήματος του Ιουνίου, στο οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην συνέχεια, αν και δεν είναι σίγουρο αν αυτή αποτέλεσε το βασικό αίτιο της στάσης αυτής, ή απλά αποτελεί μια αφορμή, στα πλαίσια εξήγησης του «αποπήματος» αυτού.

Αναφορικά με τους «πλατιούς» σοσιαλιστές, το χάσμα που είχε ανοίξει το 1903 διαρκώς και διευρυνόταν, ιδίως μετά την ένταξη τους στο σοσιαλπατριωτικό στρατόπεδο κατά την διάρκεια του πολέμου, αλλά και την συμμετοχή τους σε κυβερνήσεις, με αντάλλαγμα την ανάληψη καίριων υπουργείων. Πλέον η διαμάχη δεν κυμαινόταν μόνο στο επίπεδο της ιδεολογίας, με την μια πλευρά να ψέγει την άλλη για δογματισμό ή για ρεφορμισμό αντίστοιχα, αλλά είχε λάβει διαστάσεις σύγκρουσης. Οι «πλατιοί» πλέον για το ΚΚΒ *«έφτυσαν τον ρεπουμπλικανισμό και έγιναν δεκανίκια της παραπαίουσας μοναρχίας»*, ενώ μέσω των κυβερνητικών τους θέσεων και της συνεργασίας με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα *«ξεκίνησαν μια кампания εναντίον των εργατικών μαζών για την σωτηρία του απειλούμενου και σάπιου αστικομοναρχικού καθεστώτος»*¹⁰². Κύριος αποδέκτης των πυρών του ΚΚΒ ήταν ο υπουργός εσωτερικών, προερχόμενος από τις τάξεις των πλατιών, Παस्तούχοφ, τον οποίον θεωρούσαν ως υπεύθυνο για την σκληρή καταστολή, αφού όπως αναφέρεται στην ίδια απόφαση του κόμματος, εκείνος *«αμείλικτη και αιματηρή κατάπνιξη κάθε έκφρασης εργατικής δυσανεξίας και αγανάκτησης»*¹⁰³. Παρ' ολ' αυτά, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η άνοδος των αγροτιστών του Σταμπολίσκι στην εξουσία, και ιδίως η κοινή συμμετοχή του ΚΚΒ και των «πλατιών» στην μεγάλη χειμερινή απεργία του 1919-20, έδωσε την ευκαιρία να υπάρξει ένας διαύλος επικοινωνίας μεταξύ των κομμουνιστών και μέρους των «πλατιών» σοσιαλιστών, και συγκεκριμένα της «αριστερής» πτέρυγας του κόμματος.

¹⁰² Заседание на партийния съвет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «Π Декларация на партийния съвет по обединението и сплотяването на работническите сили в България », στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 169-176

¹⁰³ ibid

Τον Φεβρουάριο του 1920 η ΚΕ του κόμματος των «πλατιών» σοσιαλιστών κατέθεσε πρόταση στο ΚΚΒ περί *«προσέγγισης μεταξύ των δύο κομμάτων, για συνεργασία και για την ένωση»*, ενώ και μια ομάδα που βρισκόταν στα αριστερά του κόμματος, με ηγετική φιγούρα τον Χαρλάκοφ, απηύθυνε πρόταση στην ΚΕ του ΚΚΒ για *«κοινή δράση και ένωση υπό προϋποθέσεις»*¹⁰⁴. Οι προτάσεις αυτές, αν και δεν έγιναν δεκτές, με αποτέλεσμα να μην ευοδωθεί η προοπτική της αναίρεσης των συνεπειών του σχίσματος του 1903, παράλληλα δεν απέρριπταν και εντελώς την προοπτική μελλοντικής συνεργασίας. Η επανένωση του βουλγαρικού προλεταριάτου υπό μια πολιτική και οργανωτική στέγη αποτελούσε ζήτημα πολύ σημαντικό για το κόμμα, το οποίο *«λαχταρά έντονα να δει όλο το βουλγαρικό προλεταριάτο ενωμένο κάτω από το μοναδικό επαναστατικό λάβαρο της Κομμουνιστικής Διεθνούς»*. Γι' αυτό, απηύθυνε πρόσκληση προς *«όλα τα υγιή στοιχεία της εργατικής τάξης, από άλλες οργανώσεις και κόμματα, όντας έτοιμο να τα αποδεχτεί μέσα στο περιβάλλον του κατά μόνας, σε ομάδες και οργανώσεις, αρκεί να αποκηρύξουν επιτέλους τους ατιμασμένους και χρεωκοπημένους ηγέτες και να υιοθετήσουν συνειδητά κομμουνιστικές αρχές και τακτικές»*¹⁰⁵. Παράλληλα, ειδική μνεία υπήρχε και στην ομάδα του Χαρλάκοφ, η ύπαρξης της οποίας ως ξεχωριστή πολιτική οντότητα δεν είχε, σύμφωνα με το κόμμα, κανένα νόημα: αφού σύμφωνα με τους ίδιους αποδέχονται πλήρως τις θέσεις της Τρίτης Διεθνούς, ήταν ελεύθεροι να προσχωρήσουν ανά πάσα στιγμή στο ΚΚΒ, με την προϋπόθεση να συμμορφωθούν με την τακτική και το πολιτικό του πρόγραμμα¹⁰⁶. Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: το ΚΚΒ δεν ήταν κάθετα αντίθετο στην προοπτική της ένωσης όλων των εργατικών δυνάμεων της Βουλγαρίας, όμως αυτή θα έπρεπε να γίνει με τους δικούς του όρους, κάτω από την δική του στέγη αποκλειστικά, ενώ θα προϋπέθετε και την πλήρη ρήξη των νέων μελών με το πολιτικό τους παρελθόν, εν είδει άτυπου αυτομαστιγώματος για την εξάγνιση των πολιτικών τους αμαρτιών.

Πρέπει να σημειωθεί πως ο Χαρλάκοφ και η ομάδα που κινούταν γύρω από αυτόν, εντός του κόμματος των «πλατιών», είχε ξαναπασχολήσει το ΚΚΒ, αναφορικά με την προοπτική της επανένωσής τους με το κόμμα. Στο πρώτο συνέδριο το 1919, με αφορμή άλλη μια επιστολή της ομάδας Χαρλάκοφ προς το κόμμα για την προοπτική συνεργασίας, το ΚΚΒ είχε δηλώσει πως ήταν ευπρόσδεκτοι στις τάξεις του όσοι

¹⁰⁴ ibid

¹⁰⁵ ibid

¹⁰⁶ ibid

αποδέχονταν το πολιτικό του πρόγραμμα και ήταν έτοιμοι να δουλέψουν έμπρακτα σύμφωνα με την γραμμή του κόμματος, τονίζοντας όμως πως η θέση περί ανάγκης για άμεση σύνδεση των εργατικών σωματείων και του κόμματος, και από την οποία διαφοροποιούταν η ομάδα Харλάков, παρέμενε *απαράλλαχτη*¹⁰⁷.

Η προσχώρηση στο ΚΚВ της ομάδας αυτής, του αποκαλούμενου «*Βουλγαρικού Εργατικού Κομμουνιστικού Κόμματος*», θα λάμβανε τελικά χώρα το φθινόπωρο του 1920, ενώ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους είχε προηγηθεί η προσχώρηση στην Γενική Εργατική Συνομοσπονδία μέρους της, ελεγχόμενης από τους «πλατιούς», Ελεύθερης Εργατικής Συνομοσπονδίας¹⁰⁸. Με απόφασή της ΚΕ¹⁰⁹, στις 2 Νοεμβρίου του 1920 ανακοινώθηκε η προσχώρηση της ομάδας Харλάков στο ΚΚВ, καθώς αυτή ήταν σύμφωνη με τους όρους που είχαν τεθεί στην απόφαση του Φεβρουαρίου, είχαν δηλαδή αποδεχθεί πλήρως το πρόγραμμα του κόμματος. Παράλληλα, σε εγκύκλιο που απηύθυνε η ΚΕ προς τις τοπικές οργανώσεις¹¹⁰, τόνιζε την ανάγκη να δοθεί μεγάλη έμφαση στην «*κομμουνιστική διαπαιδαγώγηση*» των νέων μελών, καθώς και την ανάγκη να μην διαταραχθεί η πειθαρχία στις γραμμές του κόμματος, όσο αυτά θα προσαρμόζονται στις απαιτήσεις που είχε το κόμμα από τα μέλη του. Τέλος, ενδιαφέρον είναι και το σημείο που αφορά τα μέλη της ομάδας Харλάков που είχαν έλθει στις τάξεις του, και τα οποία ήταν εκλεγμένα σε αξιώματα: αυτά θα έπρεπε να παραιτηθούν από το αξίωμά τους άμεσα. Η ένταξή τους στο ΚΚВ σήμαινε και την πλήρη υποταγή τους στην κομματική γραμμή και στις αποφάσεις της κεντρικής επιτροπής. Σε κάθε περίπτωση, η εξέλιξη αυτή χαιρετιζόταν από το κόμμα: αποτελούσε «*ένα ιστορικό γεγονός για το εργατικό κίνημα στην Βουλγαρία, το οποίο βάζει ένα τέλος στο σχίσμα των пролетарских δυνάμεων*»¹¹¹. Αν και το κάλεσμα προς τους υπόλοιπους εργάτες και τους «*ειλικρινείς μαχητές της κομμουνιστικής επανάστασης*» παρέμενε ανοιχτό, η διατύπωση δεν άφηνε περιθώρια

¹⁰⁷ Първи конгрес на Българската Комунистическа партия (Тесни Сосиалисти), «По предложението на групата на Харлаков за обедниение», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Сόφια (Партиздат) 1987, 101-102

¹⁰⁸ В. Боев, К. Василев, κ.α., *ό.π.*, 214

¹⁰⁹ БКП, «Протокол за присъединяването на левицата от общоделската партия към Българската Комунистическа Партия», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Сόφια (Партиздат) 1987, 258-259

¹¹⁰ БКП, «Окръжно № 10 на Централния Комитет за заздравяване на БКП(т. с.) след приемането в нейните редове на левицата на общоделската партия», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Сόφια (Партиздат) 1987, 260-263

¹¹¹ БКП, «Протокол за присъединяването на левицата от общоделската партия към Българската Комунистическа Партия», *ό.π.*

για όσους είχαν παραμείνει εντός του κόμματος των «πλατιών» σοσιαλιστών. Το κλείσιμο του σχίσματος των προλεταριακών με την προσχώρηση της ομάδας Χαρλάκοφ στο ΚΚΒ, άφηνε εκτός του προλεταριάτου, και επομένως εκτός του κάδρου μιας πιθανής συνεργασίας με το κόμμα, οποιονδήποτε παρέμενε στις τάξεις των «πλατιών».

Το δεύτερο σημείο στο οποίο θα έδινε μεγάλη έμφαση η τακτική του ΚΚΒ κατά την περίοδο αυτή ήταν το συνδικαλιστικό κίνημα. Αν ψάχνει κανείς το κεντρικό ζητούμενο του κόμματος αναφορικά με εκείνο, στο συγκεκριμένο διάστημα, αυτό είναι η μαζικότητα. Οι Βούλγαροι κομμουνιστές φαίνεται πως υιοθετούσαν και εκείνοι την σχετική φράση του Αβραάμ Μπεναρόγια, πως «*τα συνδικάτα άνευ πολιτικού κόμματος ομοιάζουν με τουφέκι χωρίς φυσέκι, ενώ τα πολιτικά κόμματα άνευ των συνδικάτων ομοιάζει εις φυσέκι άνευ τουφεκίου*»¹¹². Η παρέμβαση αυτή σχεδιάζοταν να είναι πολύμορφη, καθώς, όπως βλέπουμε σε εγκύκλιο της ΚΕ προς τις τοπικές οργανώσεις¹¹³, πέρα από τα ήδη υπάρχοντα συνδικάτα, είτε ελεγχόμενα από το κόμμα είτε όχι, αυτές θα έπρεπε να κινηθούν στην κατεύθυνση νέων συνδικαλιστικών οργάνων, ή ομάδων εντός αυτών. Επίσης, καθήκον των οργανώσεων ήταν να ανοίξουν εκ νέου ή να δημιουργηθούν εργατικές λέσχες, αλλά και να καλλιεργηθούν σχέσεις με άτομα που θα κρίνονταν ως έμπιστα εντός των χώρων εργασίας, ώστε η επιρροή του κόμματος να αυξηθεί ακόμα πιο γρήγορα. Μέσω αυτής της πολλαπλής παρέμβασης, το ΚΚΒ στόχευε από την μια στην ενίσχυση του ρόλου του στο εργατικό κίνημα, και από την άλλη στην περαιτέρω διάχυση των θέσεων του εντός αυτού, μέσω της τριβής των εργατών με τις κομματικές οργανώσεις, και με τις διάφορες πλευρές του κομματικού μηχανισμού. Πρέπει να σημειωθεί πως το ενδιαφέρον του κόμματος δεν περιοριζόταν στο αστικό προλεταριάτο. Σε επιστολή του ο Δημητρώφ, ως γραμματέας της συνδικαλιστικής επιτροπής του ΚΚΒ, αναφέρει πως η συγκεκριμένη επιτροπή αποφάσισε την ίδρυση

¹¹² Α. Μπεναρόγια, Πολιτική, όπως παρατίθεται στο Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974 Τόμος Β', Μέρος Α'*, Αθήνα (Γνώση) 1995, 124

¹¹³ БРСДП, «Окръжно на ЦК на БРСДП до местните партийни организации и групи за организиране на работници и вълчването им в мощна масова борба против буржоазно-милитаристичната реакция», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 32-37

«ειδικής εργατικής οργάνωσης του αγροτικού προλεταριάτου στην χώρα μας, την Ένωση Αγροτικών Εργατών».

Η πολιτική του κόμματος πάνω στο συνδικαλιστικό κίνημα φάνηκε αρχικά να αποδίδει καρπούς. Με βάση τα στοιχεία που παρουσίασε ο Δημητρόφ στο ενδέκατο συνέδριο της Γενικής Εργατικής Συνομοσπονδίας¹¹⁴, οι ισχυρότερες συνδικαλιστικές ενώσεις που ελέγχονται από το κόμμα είναι των εργαζομένων στις συγκοινωνίες, κατηγορία που περιλαμβάνει και τους σιδηροδρομικούς υπαλλήλους, των καπνεργατών και των μεταλλωρύχων, ενώ αντίθετα, εκεί που η διείσδυση του κόμματος φαίνεται να μην είναι τόσο εκτεταμένη είναι στους τυπογράφους, τους οικοδόμους και στο επάγγελμα των μπαρμπέρηδων. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε πως σε οργανώσεις όπως των τυπογράφων ήταν παρών ένας ανασταλτικός παράγοντας για την εξάπλωση της επιρροής των «στενών»: η εδραιωμένη επιρροή των «φαρδιών» σοσιαλιστών.

Αθροιστικά, οι εργάτες που είναι οργανωμένοι στις προσκείμενες στο ΚΚΒ ενώσεις ανέρχονται τον Απρίλιο του 1919 σε 12,801, και είναι «μοιρασμένοι» σε 199 τοπικούς τομείς. Αν συγκρίνουμε τους αριθμούς αυτούς με τους αντίστοιχους που παρατίθενται για προηγούμενα έτη, πράγματι, γίνεται αντιληπτή μια μεγάλη αύξηση σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, καθώς το 1918 ο αριθμός των εργατών ανερχόταν σε 5.713. Δεν ήταν όμως όλα ρόδινα σε αυτή την προσπάθεια. Όπως παρατηρούσε το ίδιο το κόμμα στο τέταρτό του συνέδριο¹¹⁵, σε κρατικό επίπεδο, τα μέλη του ΚΚΒ είχαν πλέον ξεπεράσει αριθμητικά τους εργάτες που ήταν οργανωμένοι στα προσκείμενα στο κόμμα σωματεία, παρόλο που δεν αποτελούσε προαπαιτούμενο για την οργάνωση σε αυτά το να είναι κάποιος μέλος του κόμματος, και παρά το ότι στις πόλεις τα μέλη των σωματείων ήταν περισσότερα από τα οργανωμένα στο κόμμα άτομα. Σύμφωνα με την απόφαση του συνεδρίου, αυτό συνέβαινε λόγω του ότι *«είχε εισέλθει στο κόμμα μια μάζα μικροιδιοκτητών και ημιπρολετάρων»*, μια πραγματικότητα που όμως κυοφορούσε τον κίνδυνο του να μην καταφέρει το κόμμα

¹¹⁴ Γ. Димитров, «Синдикалното Движение в България», στο Γ. Димитров, *Съчинения, том 5.*, Σόφια (Издателство на БКП) 1955, 203-225

¹¹⁵ Четвърти конгрес на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на комунистическия интернационал), «По задаците на синдикалното движение», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 396-402

να αγκαλιάσει την εργατική τάξη, αλλά και να χάσει τον προλεταριακό του χαρακτήρα, στοιχείο που τόσο πάσχιζε να διατηρήσει από την εποχή των «στενών». Έτσι, πέρα από τα συνήθη καθήκοντα που είχαν οι ελεγχόμενες από το κόμμα συνδικαλιστικές ενώσεις, όπως αυτό της προπαγάνδας των θέσεων του κόμματος μεταξύ των εργατών, από εδώ και στο εξής θα είχαν και ένα νέο έργο: αυτό της επίτευξης του διαχωρισμού μεταξύ των σωματείων και του ΚΚΒ. Ο διαχωρισμός αυτός δεν σήμαινε την αυτονόμηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων ή την διακοπή των δεσμών του κόμματος με αυτές, αλλά την διατήρηση μιας απόστασης μεταξύ των δραστηριοτήτων αυτών των δύο. Αυτό, σύμφωνα με την θέση του κόμματος, θα γινόταν δεδομένου ότι *«ενώ το Κομμουνιστικό Κόμμα αποτελείται μόνο από πεπεισμένους κομμουνιστές, τα εργατικά σωματεία είναι μαζικές εργατικές οργανώσεις που ενώνουν τους εργάτες της παραγωγής για να πολεμήσουν εναντίον του καπιταλισμού στην βάση των συμφερόντων τους ως προλετάριοι, ανεξάρτητα από ιδεολογικές έννοιες και πολιτικές πεποιθήσεις»*¹¹⁶. Με άλλα λόγια, ο χαρακτήρας των συνδικαλιστικών οργανώσεων θα έπρεπε πλέον από εδώ και πέρα να είναι πρώτα εργατικός και δευτερευόντως κομμουνιστικός, χωρίς αυτό να σημαίνει πως τα πολιτικά καθήκοντα που αυτά έπρεπε να επιτελέσουν, όπως ο διαφωτιστικός και εκπαιδευτικός τους ρόλος για την εργατική τάξη, θα έπαυαν.

Το ότι το ζήτημα της ενίσχυσης των συνδικαλιστικών οργανώσεων θα παρέμενε καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου αυτής στο προσκήνιο, αποτελούσε παραδοχή πως, τουλάχιστον σε έναν βαθμό, η τακτική που είχε ακολουθήσει το ΚΚΒ σχετικά με το συνδικαλιστικό κίνημα, είχε αποτύχει. Αυτό δεν σημαίνει όμως πως δεν υπήρχε πρόοδος, έστω και μικρότερη της αναμενόμενης. Σε άρθρο του Δημητρώφ¹¹⁷ για τον τύπο της Προφιντέρν, το οποίο κυκλοφόρησε στις αρχές του 1923, η τάση που είχε καταγραφεί για ανάπτυξη των κομμουνιστικών εργατικών συνδικάτων, όπως είδαμε και προηγουμένως, συνεχιζόταν σταθερή. Τον Αύγουστο του 1922, μήνας που αποτελεί και το καταληκτικό σημείο των στοιχείων που παρατίθενται, υπάρχουν 19 ελεγχόμενα από το σώμα σωματεία, τα οποία έχουν 490 τοπικές οργανώσεις και 34.200 μέλη. Αν και η αξιοπιστία των μεγεθών και των στοιχείων που παρατίθενται ελέγχεται, η επιρροή του κόμματος πάνω στο συνδικαλιστικό κίνημα φαίνεται να είχε

¹¹⁶ *ibid*

¹¹⁷ Γ. Димитров, «Революционерите и реформистите в българското профдвижение», στο Γ. Димитров, *Съчинения, том 7.*, Σόφια (Издателство на БКП) 1955, 34-39

εδραιωθεί σε ένα βαθμό, χωρίς όμως να φτάνει τα επίπεδα μαζικότητας που εκείνο επιθυμούσε να δει.

Τέλος, την ίδια περίοδο η Γενική Εργατική Ομοσπονδία, και κατά συνέπεια η μερίδα του βουλγαρικού συνδικαλιστικού κινήματος που βρίσκονταν υπό την επιρροή του ΚΚΒ, συνδέθηκαν στενότερα με το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, μέσω της προσχώρησής τους στην Προφιντέρν, την Κόκκινη Εργατική Διεθνή, που ιδρύθηκε το 1921. Σύμφωνα με το καταστατικό της Προφιντέρν, όπως αυτό εγκρίθηκε στο ιδρυτικό της συνέδριο, προαπαιτούμενο για την ένταξη μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης σε αυτήν ήταν να διακοπεί κάθε δεσμός με την Διεθνή του Άμστερνταμ, καθώς το φαινόμενο της «διπλής πίστης» και στους δύο διεθνείς συνδικαλιστικούς οργανισμούς έπρεπε να πάψει *«γιατί μια τέτοια ταυτόχρονη σύνδεση με δύο αμοιβαία ανταγωνιστικές οργανώσεις είναι απαράδεκτη θεωρητικά και εξαιρετικά επιζήμια στην πράξη»*¹¹⁸. Για το ΚΚΒ, η επιλογή φάνταζε εύκολη. Σε σειρά άρθρων του, τα οποία κυκλοφόρησαν μαζί υπό την μορφή μπροσουράς, ο Δημητρώφ έθετε το πλαίσιο που οδήγησε στην λήψη της απόφασης να συνδεθεί η Γενική Συνδικαλιστική Ομοσπονδία με την Προφιντέρν. Στο πρώτο, με τίτλο «Άμστερνταμ και Μόσχα», επιτίθεται στην Διεθνή του Άμστερνταμ, ως *«έναν καθαρά αντεπαναστατικό οργανισμό, ο οποίος ανέλαβε το καθήκον να απομακρύνει τα πολλά εκατομμύρια εργαζομένου πληθυσμού, τα οποία είναι οργανωμένα στα συνδικάτα, από τον δρόμο του επαναστατικού ταξικού αγώνα για την δικτατορία του προλεταριάτου, ώστε να συμβάλλουν στην σωτηρία του καπιταλιστικού συστήματος»*¹¹⁹, συνδεδεμένο με τους σοσιαλιστές που σύμφωνα με το ΚΚΒ είχαν προδώσει την εργατική τάξη, μέσω της στάσης τους στην περίοδο του Α' Π.Π. Σε μια εποχή, όπου σύμφωνα με τον Δημητρώφ, οι ειρηνικές τακτικές που μέχρι τότε ακολουθούσαν τα συνδικάτα, έχουν χάσει την αξία τους, ο μόνος δρόμος ήταν η σύνδεση με μια οργάνωση που θα ακολουθούσε τον δρόμο του επαναστατικού ταξικού αγώνα, όπως ήταν η νεοσύστατη Προφιντέρν.

Έτσι θα διαμορφωνόταν και η γραμμή του ΚΚΒ αναφορικά με την Αγροτική Ένωση και τους «πλατιούς» σοσιαλιστές, έως και τον Ιούνιο του 1923, όταν και οι εξελίξεις στην πολιτική ζωή της χώρας θα συντάρασσαν τόσο το ΚΚΒ, όσο και τα

¹¹⁸ Red International of Labour Unions, *Constitution of the Red International of Labour Unions*, Μόσχα 1921, ανακτήθηκε από <https://www.marxists.org/history/international/profintern/1921/constitution.htm>

¹¹⁹ Γ. Димитров, «Амстердам и Москва», στο Γ. Димитров, *Съчинения, том 6.*, Σόφια (Издательство на БКП) 1955, 264-271

υπόλοιπα κόμματα. Στην ιστοριογραφία, η έμφαση δίνεται κυρίως στην σχέση μεταξύ της Αγροτικής Ένωσης και του Κομμουνιστικού Κόμματος, η οποία περιγράφεται πρωταρχικά μέσω της έντασης που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πλευρές. Επίσης, κυριαρχεί η άποψη, που αναπτύχθηκε στους κύκλους της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας, ότι οι κακές σχέσεις μεταξύ του ΚΚΒ και των δυο κομμάτων που εξετάσαμε συνιστούσαν ένα λάθος από πλευράς της ηγεσίας του κόμματος, ένα λάθος το οποίο ήταν αποτέλεσμα του «*τεσνιακικού ιδεολογικού εξοπλισμού*»¹²⁰. Σύμφωνα με την κομμουνιστική ιστοριογραφία, το πρόβλημα εντοπιζόταν στην πολιτική παράδοση που είχαν κληροδοτήσει στο ΚΚΒ οι «στενοί», η οποία «*δεν αντέχει την δοκιμασία της ιστορίας, υπό τις νέες συνθήκες της μεταπολεμικής κρίσης του καπιταλισμού και του άμεσου αγώνα για εξουσία*»¹²¹. Κάποιες κριτικές πάνε ένα βήμα παραπέρα: η μη αναγνώριση της ανάγκης για προσέγγιση τόσο της Αγροτικής Ένωσης, όσο και των «πλατιών» σοσιαλιστών, στα πλαίσια του κοινού αγώνα κατά της φασιστικής απειλής, υπό το σύνθημα του ενιαίου μετώπου και της «κυβέρνησης εργατών-αγροτών», αποτελεί μια επανάληψη των «*παλιών λαθών*». Η επιστροφή σε αυτά τα λάθη όμως δεν ήταν απλά η κληρονομιά των «στενών», αλλά «*αποτέλεσμα της αποδεδειγμένης θεωρητικής ανωριμότητας, και ως εκ τούτου της αποδεδειγμένης ανικανότητας του κόμματος σε αυτό το βασικό ζήτημα της πολιτικής και στρατηγικής*»¹²². Η πολιτική παράδοση του κόμματος δηλαδή, δεν είναι απλώς ένας αποτρεπτικός παράγοντας, αλλά αποτελεί τον κύριο λόγο πίσω από το χαμηλό θεωρητικό υπόβαθρο και τον ελλιπή μαρξιστικό-λενινιστικό χαρακτήρα του κόμματος εκείνη την περίοδο, σύμφωνα με μερίδα της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας.

Αυτή η κριτική εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο ιστορικού αναθεωρητισμού που παρατηρείται στη βουλγαρική κομμουνιστική ιστοριογραφία. Η συγκεκριμένη τάση, αναφορικά με την Αγροτική Ένωση, από την μια υπογραμμίζει τον προοδευτικό χαρακτήρα αυτής και του Σταμπολίσκι, ένας χαρακτήρας που εντοπίζεται στο ότι προώθησαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις που «*αντιπροσωπεύουν μια προσπάθεια περιορισμού της εκμετάλλευσης στην χώρα*»¹²³, αλλά και στην περιστασιακά θετική στάση του ηγέτη της Ένωσης απέναντι στο ΚΚΒ, ο οποίος έφτανε μάλιστα στο σημείο «*να υπαινίσσεται μια πιθανή μελλοντική συμμαχία με τους*

¹²⁰ Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., 235

¹²¹ Στο ίδιο, 235-236

¹²² A. Avramov, ό.π., 154-155

¹²³ Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., 208

κομμουνιστές»¹²⁴. Το δεύτερος σκέλος της κριτικής που ασκεί η τάση αυτή απευθύνεται στην αντίληψη που υιοθέτησε το ίδιο το ΚΚΒ απέναντι στην Αγροτική Ένωση, το οποίο «κάτω από την επιρροή μερικών παλαιών κρίσεων, την κατέτασσε στο στρατόπεδο της αστικής τάξης»¹²⁵. Φυσικά, αυτές οι «παλαιές κρίσεις» δεν ήταν άλλες από την αρνητική στάση που διαχρονικά τηρούσαν οι «στενοί» απέναντι στην Αγροτική Ένωση και τους αγροτιστές.

Αναμφίβολα, δεν μπορεί να παραγνωριστεί η εγγενής δυσπιστία απέναντι στο αγροτικό στοιχείο ως πολιτικό υποκείμενο, η οποία ήταν ενσωματωμένη στην ιδεολογική παράδοση του κόμματος από τον Ντίμιταρ Μπλαγκόεφ και τους συνεργάτες του. Παράλληλα, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι η έλλειψη βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ του ΚΚΒ και της Αγροτικής Ένωσης, αλλά ακόμα και των "πλατιών" σοσιαλιστών δεν οφειλόταν αποκλειστικά στην πολιτική των Βούλγαρων κομμουνιστών. Η κρατική και παρακρατική καταστολή, όπως αυτή εκδηλώθηκε μέσω της Αγροτικής Ένωσης και της Πορτοκαλί Φρουράς, από την κυβέρνηση Σταμπολίσκι και τους σοσιαλιστές υπουργούς όπως ο Παστούχοφ, σίγουρα δεν διευκόλυνε την προσέγγιση με το ΚΚΒ. Μπορεί ο Σταμπολίσκι, σύμφωνα με ερευνητές όπως ο Bell, να «επιθυμούσε να επιβληθεί, και όχι να συντρίψει τους κομμουνιστές»¹²⁶, θα ήταν άδικο να αποδώσουμε την στάση του ΚΚΒ αποκλειστικά και μόνο στην δυσπιστία του Μπλαγκόεφ και των υπόλοιπων «στενών» απέναντι στην Αγροτική Ένωση, αγνοώντας την διαρκή ανησυχία που προκαλούσε στο κόμμα η κρατική καταστολή που κατευθυνόταν εναντίον τους από έναν κρατικό μηχανισμό ελεγχόμενο από τον Σταμπολίσκι και τους συνεργάτες του.

Αν και αρκετές φορές στην κομμουνιστική ιστοριογραφία η διστακτική αυτή στάση του ΚΚΒ αποτέλεσε αντικείμενο επίκρισης, οι παράγοντες που αναφέρονται να προκαλούν τις αναστολές αυτές στην ΚΕ του κόμματος ήταν βάσιμοι, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Όπως θα φαινόταν και στην συνέχεια, ο Βράνγκελ, μαζί με τους Ρώσους στρατιώτες που είχαν εγκατασταθεί στην χώρα, θα εξελισσόταν σε ένα πολύ υπολογίσιμο μέγεθος στην πολιτική της Βουλγαρίας, αποτελώντας ένα πολύ χρήσιμο όπλο στα χέρια των δυνάμεων της αντίδρασης, εν προκειμένω των αστικών δυνάμεων. Παράλληλα, οι δυνάμεις της Αντάντ εξακολουθούσαν να είναι

¹²⁴ ibid

¹²⁵ Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 209

¹²⁶ J. Bell, *Peasants in Power*, 151

παρούσες και να παρατηρούν προσεκτικά τις εξελίξεις στην χώρα, και έτσι δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί παράλογη η επαγρύπνηση των βούλγαρων κομμουνιστών απέναντι σε πιθανή εμπλοκή τους στο εσωτερικό της χώρας. Όλα αυτά πρέπει να λήφθηκαν υπόψιν από τον Μιλιούτιν¹²⁷, ο οποίος στην ίδια επιστολή, αν και τόνιζε την σημασία που είχε για το κομμουνιστικό κίνημα στα Βαλκάνια ένα πιθανό πραξικόπημα και κατάληψη της εξουσίας από το ΚΚΒ, στην ουσία αναγνώριζε πως οι ενδοιασμοί των Βούλγαρων κομμουνιστών ήταν βάσιμοι, καθώς ανέφερε πως αν και «η κατάκτηση της εξουσίας στην Βουλγαρία είναι πιθανή, η διατήρησή της θέλει την βοήθειά μας» και πως «δεν υπάρχει αμφιβολία πως, τόσο τεχνικά όσο και στρατηγικά, αυτό το ερώτημα (σ.σ. μιας πιθανής εξέγερσης) θα πρέπει να λυθεί σε συμμαχία με την Σοβιετική Ένωση»¹²⁸. Στους παράγοντες αυτούς θα πρέπει να λάβουμε και υπόψιν την διεθνή συγκυρία, και ιδίως τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε την επιρροή που πιθανόν να άσκησαν οι αποτυχημένες κομμουνιστικές επαναστάσεις στην Γερμανία και την Ουγγαρία στην εκτίμηση της κατάστασης από τους Βούλγαρους κομμουνιστές. Ο φόβος της συντριβής σε περίπτωση αποτυχίας, όπως συνέβη στην περίπτωση των Ούγγρων κομμουνιστών, αλλά και των Σπαρτακιστών στην Γερμανία, δεν αποκλείεται να αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την προοπτική ενός επαναστατικού ξεσπάσματος. Την περίοδο αυτή πάντως, έως και τα μέσα του 1923, ο παράνομος μηχανισμός του κόμματος δεν κλήθηκε να δράσει. Αυτό θα γινόταν λίγο αργότερα, σε ένα γεγονός καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη του κόμματος.

3.2.1 9η Ιουνίου 1923

Η 9η Ιουνίου 1923 αποτελεί μια καθοριστική ημερομηνία στην νεότερη ιστορία της Βουλγαρίας. Το πραξικόπημα που έλαβε χώρα την ημέρα εκείνη, οδηγώντας στην ανατροπή της κυβέρνησης Σταμπολίσκι και την εκτέλεση του ιδίου, θα άλλαζε απότομα τον ρου της πολιτικής ζωής της χώρας, ενώ η επιρροή του θα ήταν πολύπλευρη, και με διαφορετικές αναγνώσεις. Για τα παλαιά αστικά κόμματα, τα οποία είχαν ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις τους, θα σηματοδοτούσε την επιστροφή τους στην πολιτική εξουσία, υπό την ηγεσία του Αλεξάντερ Τσανκόφ, έχοντας παράλληλα και την, σιωπηρή έστω, έγκριση του παλατιού, καθώς ο βασιλιάς,

¹²⁷ Εντεταλμένος της Κομιντέρν για την Βουλγαρία.

¹²⁸ Στο ίδιο

ενήμερος για τα πλάνα των πραξικοπηματιών, δεν παρενέβη προς πιθανή αποτροπή τους¹²⁹. Από την άλλη, για την Αγροτική Ένωση σήμανε το τέλος της περιόδου της κυβερνητικής παντοδυναμίας της, ενώ παράλληλα ο θάνατος του Σταμπολίσκι σηματοδοτούσε και την απώλεια μιας ηγετικής φιγούρας, γύρω από την οποία θα συσπειρωνόταν το κόμμα, έστω και αν προς το τέλος της κυβερνητικής του παρουσίας η Αγροτική Ένωση δονούταν από εσωκομματικές έριδες. Το πραξικόπημα αποτέλεσε ένα πλήγμα από το οποίο η Ένωση δεν θα ανέκαμπτε ποτέ, μην καταφέροντας να ανακτήσει την κεντρική θέση που είχε στην πολιτική σκηνή της Βουλγαρίας. Η επίδραση του πραξικοπήματος στο ΚΚΒ υπήρξε διττή: πέρα από τον άμεσο κίνδυνο που αντιπροσώπευε η επιστροφή των δυνάμεων της αντίδρασης και της αντεπανάστασης για το ίδιο το κόμμα, ακόμα σημαντικότερη ήταν η εσωτερική κρίση που προκάλεσε. Αυτή η κρίση θα οδηγούσε σε μια εξέγερση τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, υπό την ηγεσία του κόμματος, κλείνοντας έτσι έναν κύκλο εσωτερικών αναταραχών. Η τακτική του κόμματος κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος, όπως θα δούμε παρακάτω, προκάλεσε σοβαρούς εσωτερικούς τριγμούς και το έφερε στο επίκεντρο της κριτικής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, όπως αυτή εκφράστηκε μέσω της Κομμουνιστικής Διεθνούς και των οργάνων της.

Πριν προβούμε όμως στην εξέταση της τακτικής και της στάσης που κράτησε το κόμμα κατά την διάρκεια των γεγονότων του Ιουνίου, είναι χρήσιμο να κάνουμε μια σύντομη παρουσίαση των γεγονότων του πραξικοπήματος. Νωρίς το πρωί της 9ης Ιουνίου, στρατιωτικές δυνάμεις υπό τον έλεγχο των πραξικοπηματιών, με συνοδεία μελών της ΕΜΕΟ¹³⁰ και εθελοντών, κατέλαβαν στρατηγικά σημεία στην Σόφια, υπερνικώντας όποια αντίσταση συνάντησαν και συλλαμβάνοντας βουλευτές, υπουργούς και στελέχη της Αγροτικής Ένωσης που βρίσκονταν στην πόλη. Η νέα κυβέρνηση υπό τον Τσανκόφ¹³¹ σύντομα ήλεγχε πλήρως την πρωτεύουσα, ενώ είχε αποσπάσει και την αναγνώριση της από τον βασιλιά Μπόρις¹³². Το μεγάλο στοίχημα για τους πραξικοπηματίες όμως ήταν διττό, και δεν είχε να κάνει τόσο με την κατάληψη της πρωτεύουσας: βασικός στόχος ήταν η επέκταση του ελέγχου στο

¹²⁹ R.J Crampton, *ό.π.*, 153

¹³⁰ Εσωτερική Μακεδονική Οργάνωση

¹³¹ Ο Αλεξάνταρ Τσάνκοφ (1879–1959) ήταν Βούλγαρος πολιτικός και καθηγητής νομικής. Διετέλεσε πρωθυπουργός της Βουλγαρίας την περίοδο 1923–1926, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην καταστολή του κομμουνιστικού κινήματος και της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου 1923.

¹³² J. Bell, *Peasants in Power*, 234

σύνολο της βουλγαρικής επικράτειας, και η αποτροπή του σεναρίου μιας πιθανής απόδρασης του Σταμπολίσκι. Αμφότεροι επιτεύχθηκαν στο ακέραιο. Εντός λίγων ημερών ο Σταμπολίσκι, ο οποίος αρνήθηκε να εγκαταλείψει την χώρα ή να παραδοθεί, συνελήφθη και εκτελέστηκε στις 14 Ιουνίου 1923, στα χέρια ενόπλων της ΕΜΕΟ, μετά από εκτεταμένα βασανιστήρια. Παράλληλα, κάθε προσπάθεια αντίστασης που οργανώθηκε στην υπόλοιπη χώρα, υπό την καθοδήγηση αξιωματούχων της Αγροτικής Ένωσης και με τη συμμετοχή των υποστηρικτών της, καταστάλθηκε γρήγορα, και μέσα σε μία εβδομάδα η αντίδραση είχε κατασταλεί¹³³. Από τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μέχρι και την εξομάλυνση της κατάστασης όμως, το ΚΚΒ έλαμπε δια της απουσίας του. Φυσικά, δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε την πορεία του πραξικοπήματος αν το κόμμα αποφάσιζε να συμπαραταχθεί με τις δυνάμεις των υποστηρικτών της Αγροτικής Ένωσης, και επομένως θα ήταν λάθος να θεωρήσει κανείς πως η αδράνεια του ΚΚΒ ήταν ο καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία της προσπάθειας ανατροπής του Σταμπολίσκι. Σε κάθε περίπτωση όμως, η στάση που τήρησε το κόμμα ήταν δεδομένα ένα στοιχείο που επηρέασε την ισορροπία δυνάμεων, καθώς από την μία η αδράνειά τους αποτελούσε μέρος των υπολογισμών των πραξικοπηματιών¹³⁴, ενώ από την άλλη ξάφνιασε τον Σταμπολίσκι, ο οποίος, σύμφωνα με τον Bell, υπολόγιζε πως στην προσπάθεια που οργάνωνε για την απώθηση των πραξικοπηματιών, θα είχε την υποστήριξη των κομμουνιστών¹³⁵.

Το βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: γιατί το ΚΚΒ αποφάσισε να ακολουθήσει την τακτική της αδράνειας/ουδετερότητας κατά την διάρκεια των γεγονότων του Ιουνίου; Είναι γεγονός πως η στάση αυτή δεν πρέπει να αποτελεί παντελή έκπληξη, καθώς όπως αναφέραμε, το διάστημα πριν την ανατροπή της Αγροτικής Ένωσης οι σχέσεις των δύο κομμάτων είχαν μπει σε μια νέα φάση έντασης. Το κλίμα αυτό ήταν εμφανές και στην επίκληση του κόμματος προς τους αγρότες και τους εργάτες, η οποία δημοσιεύτηκε λίγο μετά από το πραξικόπημα¹³⁶. Σε αυτήν, το πραξικόπημα περιγράφεται ως «εσωτερική διαμάχη μεταξύ της αγροτικής και της αστικής μπουρζουαζίας», και ως γεγονός όπου «η νέα κυβέρνηση, δημιουργημένη μέσω ενός πραξικοπήματος, έρχεται να αντικαταστήσει μια

¹³³ Στο ίδιο, 238

¹³⁴ R.J Crampton, *ό.π.*, 153

¹³⁵ J. Bell, *Peasants in Power*, 236

¹³⁶ «Позив на ЦК на БКП към селяните и работниците в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България*, том 1, Σόφια 2005, 75-76

στρατιωτική-πολιτική δικτατορία, αυτή της αγροτικής μπουρζουαζίας, με μια άλλη στρατιωτική-πολιτική δικτατορία, αυτή της αστικής μπουρζουαζίας, των παλιών αστικών κομμάτων». Η οπτική αυτή αποτελεί συνέχεια της γραμμής που είχε χαράξει το κόμμα, και η οποία έβλεπε την Αγροτική Ένωση ως ένα όργανο της αγροτικής μπουρζουαζίας, πηγαίνοντας όμως ένα βήμα παραπέρα. Τόσο η Ένωση, όσο και η κυβέρνηση της δεν είχαν καμία διαφορά από το νέο καθεστώς, καθώς και αυτή, σύμφωνα με το ΚΚΒ αποτελούσε ένα δικτατορικό καθεστώς, το οποίο ανατράπηκε. Εξετάζοντας το παρόν κείμενο, ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η τακτική που θα ακολουθούσε το κόμμα, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τα λόγια που απηύθυνε το ΚΚΒ στον εργαζόμενο λαό της Βουλγαρίας. Αυτός αποτρέπεται ενεργά από το να συμμετάσχει στην προσπάθεια αποτροπής του πραξικοπήματος, στο πλευρό της Αγροτικής Ένωσης, αφού αυτό θα σήμαινε «να κάψει τα χέρια του στην φωτιά και να βγάλει τα κάστανα για άλλους, τους εκμεταλλευτές και καταπιεστές του», και έτσι, φυσικά, καλούνται σε έναν αγώνα ανεξάρτητο από την Αγροτική Ένωση, υπό το κόκκινο λάβαρο και την καθοδήγηση του ΚΚΒ, ο οποίος θα στόχευε στην πραγματοποίηση των αιτημάτων τους, των ταξικών τους συμφερόντων και των πολιτικών τους ελευθεριών. Η επιλογή των συγκεκριμένων αιτημάτων παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς το κόμμα δεν επιλέγει να εκμεταλλευτεί την πολιτική συγκυρία και το κενό που είχε δημιουργηθεί, ώστε να προσπαθήσει να καταλάβει την εξουσία, παρά την ύπαρξη ενός οργανωμένου παράνομου μηχανισμού.

Σε απόφαση που έλαβε το συμβούλιο του κόμματος στις 6 Ιουλίου¹³⁷, αναφορικά με την στάση που τηρήθηκε κατά την διάρκεια του πραξικοπήματος, διακρίνονται περισσότερες πτυχές του σκεπτικού και της ανάλυσης που έκανε το κόμμα πάνω στα γεγονότα του Ιουνίου, τα οποία συνέβαλλαν στην διαμόρφωση της τακτικής που ακολουθήθηκε. Η απόφαση επικυρώνει την στάση του κόμματος ως «σε απόλυτη συμφωνία με την απόφαση του συμβουλίου του Ιανουαρίου και του Απριλίου 1923, και δηλώνει πως η θέση του ΚΚΒ κατά την διάρκεια των γεγονότων της 9ης Ιουνίου ήταν η μόνη ορθή υπό τις συνθήκες, μέσα στις οποίες αυτά έλαβαν χώρα»¹³⁸. Οι εν λόγω αποφάσεις, και ιδίως αυτή του Ιανουαρίου, δεν αφορούσαν απλώς την τακτική του κόμματος, αλλά την εφαρμογή της νέας γραμμής της Κομιντέρν, περί

¹³⁷ «Резолюция на Партийния съвет на БКП (т.с.), отстояваща позицията на ЦК на БКП, заета по време на Деветоюнския преврат», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 91-92

¹³⁸ *ibid*

ενιαίου μετώπου και «κυβέρνησης εργατών-αγροτών» στα βουλγαρικά δεδομένα. Έτσι, σύμφωνα με την οπτική του ΚΚΒ, η τακτική που ακολούθησε το κόμμα δεν ήταν μόνο ορθή βάσει των συνθηκών του κόμματος, αλλά και εναρμονισμένη με την γραμμή που είχε καθορίσει η Κομιντέρν για το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα. Παράλληλα, η συγκεκριμένη απόφαση ρίχνει φως και στο γιατί το κόμμα δεν άδραξε την ευκαιρία της αναταραχής και του κενού εξουσίας που προέκυψαν από το πραξικόπημα, ώστε να προχωρήσει στην κατάληψη της εξουσίας και την εγκατάσταση μιας «κυβέρνησης εργατών-αγροτών». Σύμφωνα με το κόμμα, η τακτική που ακολούθηθηκε, του «ανεξάρτητου πολιτικού αγώνα» κατά το ΚΚΒ, αδράνειας και ουδετερότητας για άλλους, αποτελούσε την πιο συνετή επιλογή, έχοντας ως στόχο «να προστατεύσει τα συμφέροντα και τα δικαιώματα των εργαζόμενων μαζών, να εφαρμόσει τα συνθήματα του Κομμουνιστικού Κόμματος και να δημιουργήσει την κυβέρνηση εργατών-αγροτών»¹³⁹. Η επιλογή της ένοπλης σύγκρουσης με το νέο καθεστώς αντίθετα δεν θα συνέβαλε προς την πραγμάτωση αυτού του στόχου «γιατί η ανατροπή της αγροτικής κυβέρνησης δεν δημιούργησε ένα επαναστατικό κίνημα μεταξύ των ευρύτερων εργατικών και αγροτικών μαζών, και οι συνθήκες για την δημιουργία μιας εργατικής-αγροτικής κυβέρνησης δεν ήταν ώριμες»¹⁴⁰. Αν και παρέμενε εύλογο το ερώτημα του αν θα μπορούσε να εμφανιστεί ένα τέτοιο κίνημα σε περίπτωση που το ΚΚΒ αποφάσιζε να εμπλακεί στον αγώνα εναντίον των πραξικοπηματιών, επιδιώκοντας ενεργό ρόλο στην καθοδήγηση των αγωνιζόμενων μαζών, το σκεπτικό πίσω από την τακτική του κόμματος είχε αρχίσει να γίνεται ξεκάθαρο.

Η στρατηγική του Κομμουνιστικού Κόμματος δεν προέβλεπε πλήρη παθητικότητα ή αποχή από κάθε μορφή αντίδρασης προς τους πραξικοπηματίες και την κυβέρνηση Τσάνκοφ. Όπως προκύπτει από επιστολή του γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής, Λουκάνοφ, προς τις τοπικές οργανώσεις¹⁴¹, αυτές έπρεπε να συνεχίσουν την προπαγανδιστική και πολιτική τους δραστηριότητα μεταξύ του προλεταριάτου μέσω της λειτουργίας των λεσχών τους και της δημόσιας παρουσίας τους. Επιπλέον, είχαν την υποχρέωση να υπερασπιστούν το δικαίωμα πολιτικής

¹³⁹ *ibid*

¹⁴⁰ *ibid*

¹⁴¹ « Окръжно от ЦК на БКП до окръжните и околийските комитети за провеждане на организационни и публични събрания против терора », στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 84

δράσης, το οποίο αμφισβητούνταν εκείνη την περίοδο, ενώ για τα αστικά κόμματα οι συνθήκες ήταν πιο ευνοϊκές. Το ζήτημα που προκύπτει αφορά τη μορφή της συνιστώμενης δράσης: η αντίσταση σε πιθανή απαγόρευση των δραστηριοτήτων του κόμματος θα έπρεπε να εκφραστεί μέσω αποστολής τηλεγραφημάτων προς το Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ η δυναμικότερη αντίδραση θα περιοριζόταν στη διοργάνωση διαδηλώσεων και διαμαρτυριών. Η συνειδητή αποχή από τη μαχητική αντίσταση και η επιλογή μιας στρατηγικής απέναντι στη νέα κυβέρνηση που θα παρέμενε εντός των πλαισίων της νομιμότητας, υποδηλώνει ότι το ΚΚΒ αναγνώριζε και αποδεχόταν τη νέα πολιτική κατάσταση, όπως αυτή έπαιρνε μορφή. Το ΚΚΒ, αν και όχι ρητά, δήλωνε πως δεν επρόκειτο να αμφισβητήσει την νέα τάξη πραγμάτων που είχε διαμορφωθεί.

Η τακτική που ακολούθησε όμως το ΚΚΒ δεν έγινε αποδεκτή χωρίς αντιδράσεις, τόσο εντός του εγχώριου, όσο και εντός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Χαρακτηριστική είναι η πρώτη αντίδραση του Βασίλ Κολάροφ, ο οποίος από την Μόσχα όπου και βρισκόταν, μαζί με τον Δημητρόφ, στις 14 Ιουνίου απεύθυνε τηλεγράφημα προς την κεντρική επιτροπή του κόμματος. Εκεί, αυτή η σημαντική φιγούρα του κομμουνιστικού κινήματος εκφράζει την ανησυχία του για τα νέα που έφταναν από την Βουλγαρία, συγκεκριμένα πως το κόμμα εμπόδιζε «τον αγώνα στο Πλέβεν, εναντίον της νέας κυβέρνησης»¹⁴². Μάλιστα, σε μια προσπάθεια να καταδείξει την ανάγκη συμμετοχής του ΚΚΒ στον αγώνα εναντίον των πραξικοπηματιών, «ακόμα και με τον Σταμπολίσκι», τονίζει πως θα πρέπει να θυμηθούν την αντίστοιχη συμπεριφορά των Μπολσεβίκων κατά την περίοδο της υπόθεσης Κορνίλοφ, όταν εκείνοι, μπροστά στον υπαρκτό κίνδυνο της δυναμικής επιστροφής των δυνάμεων της αντίδρασης που αποτελούσαν μια υπαρξιακή απειλή για το κομμουνιστικό κίνημα στην Ρωσία σε μια πολύ κρίσιμη περίοδο για αυτό, βρέθηκαν προσωρινά στο πλευρό των Μενσεβίκων του Κερένσκι. Η συμμαχία αυτή των Μπολσεβίκων με τους μελλοντικούς αντιπάλους τους κατά την περίοδο της Οκτωβριανής Επανάστασης, θα έπρεπε να αποτελεί το παράδειγμα για τους Βούλγαρους κομμουνιστές. Η χρήση του συγκεκριμένου παραδείγματος από τον Κολάροφ όμως μπορεί να έχει και διττή ανάγνωση: η τακτική της αποχής από την

¹⁴² Радиотелеграма на В. Коларов до ЦК на БКП относно заетата от БКП позиция към превратата на 9 юни 1923 г.», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 77

σύγκρουση, η οποία ακολούθησε το ΚΚΒ, ήταν αντίθετη με το μπολσεβικικό παράδειγμα, και επομένως μη κομμουνιστική.

Αντίστοιχες αντιδράσεις προέκυψαν και από άλλα μέλη του κόμματος, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό της χώρας. Η ομάδα Βούλγαρων κομμουνιστών σπουδαστών στο Βερολίνο, σε απόφαση που έλαβε τον Ιούνιο του 1923¹⁴³, ασκούσε κριτική στην στάση του ΚΚΒ, και σε αυτά που έβλεπε ως λάθη σε αυτήν. Σύμφωνα με αυτούς, το κόμμα, αν και αναγνώριζε τις συνέπειες που θα είχε για την χώρα και το κομμουνιστικό κίνημα μια επιστροφή και εδραίωση της αστικής τάξης μέσω του πραξικοπήματος, *«παρέμεινε παθητικός παρατηρητής στην διαμόρφωση και στον εκσυγχρονισμό του αστικού φασισμού»*. Η πολιτική κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά το πραξικόπημα, σύμφωνα με την ομάδα των Βούλγαρων φοιτητών, αποτελούσε μια χαμένη ευκαιρία για την εδραίωση μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών. Οι αιτιάσεις των αξιωματούχων του κόμματος, αναφορικά με την έλλειψη επαναστατικών συνθηκών μεταξύ του προλεταριάτου, και ιδίως του αγροτικού, δεν φαίνεται να έπειθαν, καθώς η ευθύνη για την κατάσταση αυτή θα βάραινε και πάλι το ίδιο το κόμμα, το οποίο θα έπρεπε να έχει αναπτύξει αντίστοιχες τακτικές για την αντιστροφή αυτής της κατάστασης. Αντίστοιχα, σε αναφορά ενός μέλους της κεντρικής επιτροπής σχετικά με την κατάσταση στην οργάνωση του Βίντιν¹⁴⁴, φανερό γίνεται η αδυναμία της τακτικής του ΚΚΒ να πείσει και τα μέλη του στο εσωτερικό. Τα μέλη του κόμματος εκφράζουν τις ενστάσεις τους σχετικά με την απόφαση να μην στηριχθεί η Αγροτική Ένωση. Παράλληλα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στη στάση του κόμματος κατά την εξέγερση των στρατιωτών το 1918. Τότε, η αδράνεια του κόμματος χαρακτηρίστηκε ως στάση σοσιαλδημοκρατικού χαρακτήρα, γεγονός που θεωρήθηκε δικαιολογημένο, καθώς το κόμμα δεν είχε ακόμη μετατραπεί σε κομμουνιστικό. Η αποδοχή αυτής της εξήγησης, ωστόσο, σήμαινε ότι σε ένα κομμουνιστικό κόμμα, όπως πλέον ήταν το ΚΚΒ, η αδράνεια δεν θα ήταν επιτρεπτή. Πράγματι, το κόμμα έδρασε ενεργά κατά τα γεγονότα της 9ης Ιουνίου.

¹⁴³ «Писмо от Българската студентска комунистическа група в Берлин до ЦК на БКП относно грешката на партията по Деветоюнската преврат», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 81-84

¹⁴⁴ «Доклад на Крум Пастърмаджиев, член на Партийния съвет на БКП (т.с.) относно мнението на Видинския окръжен комитет на БКП за отношението на ЦК на БКП към събитията, свързани с 9 юни 1923 г.», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 96

Αντίστοιχα, και ίσως ακόμα περισσότερο, σφοδρές ήταν οι αντιδράσεις που προκάλεσε η στάση του ΚΚΒ εκτός της χώρας, στους κύκλους του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Δυο εβδομάδες μετά το πραξικόπημα, στις 23 Ιουνίου, η εκτελεστική επιτροπή της Κομιντέρν απηύθυνε έκκληση στους Βούλγαρους εργάτες και αγρότες να μην μείνουν αδρανείς απέναντι στο πραξικόπημα, και να αγωνιστούν έχοντας ως στόχο την δημιουργία μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών¹⁴⁵. Το βουλγαρικό προλεταριάτο, αστικό και αγροτικό, έπρεπε να αντιληφθεί πως αν και η κυβέρνηση Σταμπολίσκι είχε πράγματι εξαπολύσει μια σειρά διώξεων εναντίον της εργατικής τάξης, στο πρόσωπο των πραξικοπηματιών εντοπιζόταν ένας ακόμα μεγαλύτερος εχθρός, στα πλαίσια της αντιμετώπισης του οποίου μια συμμαχία με τους εναπομείναντες ηγέτες της Αγροτικής Ένωσης ήταν επιθυμητή, αν όχι επιτακτική ανάγκη. Παράλληλα, έκκληση απευθυνόταν και στους Μακεδόνες επαναστάτες που είχαν λάβει μέρος στο πραξικόπημα, καλώντας και αυτούς να συνταχθούν με το βουλγαρικό προλεταριάτο, καθώς μόνο μια κυβέρνηση εργατών-αγροτών θα μπορούσε, σύμφωνα με την Διεθνή, να οδηγήσει στην απελευθέρωσή τους, χωρίς την εμπλοκή της Μακεδονίας σε μια νέα πολεμική σύγκρουση. Με την έκκλησή της αυτή, η Κομμουνιστική Διεθνής έδειχνε πως η στάση του ΚΚΒ ούσα αντίθετη από την δική της, δεν έχαιρε «νομιμοποίησης» εντός του κομμουνιστικού κινήματος, κάτι που δηλωνόταν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο: σύμφωνα με την Διεθνή, όποιος *«θεωρούσε πως η διαμάχη μεταξύ της νικηφόρας "λευκής" κλίκας και του Σταμπολίσκι ήταν διαμάχη μεταξύ δυο αστικών κλικών»*, στην πραγματικότητα *«κορόιδευε τον εαυτό του»*.

Έντονη κριτική προς το ΚΚΒ ασκούσαν και ιδιωτικά. Πρώτο παράδειγμα αυτής είναι γράμμα του Ζηνόβιεφ, επικεφαλής της εκτελεστικής επιτροπής της Κομιντέρν, προς την κεντρική επιτροπή του ΚΚΒ, το οποίο χρονολογείται στις 2 Ιουλίου 1923¹⁴⁶. Εκεί, η στάση του κόμματος περιγράφεται ως *«θανάσιμο λάθος»*, ενώ η θεωρητική υποστήριξη της μη αντίστασης του κόμματος απέναντι στους πραξικοπηματίες μπορούσε να εξηγηθεί μόνο με δύο τρόπους: είτε ως προσπάθεια

¹⁴⁵ «Въззвание на ИККИ към българските работници и селяни с призив да се вдигнат на борба срещу превратаджиите и за установяване на работническо-селско правителство», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 78-80

¹⁴⁶ «Писмо от представителя на ИККИ Г. Зиновиев до ЦК на БКП (т.с.) относно необходимостта на промяна на позицията към Деветоюнският преврат», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 78-80

του κόμματος «να κρύψει από τα μάτια των εργατών την ανήκουστη παθητικότητα που έδειξε το κόμμα», είτε ως «έκφραση ασυγχώρητου δογματισμού και πολιτικής κοντοφθαλμίας»¹⁴⁷. Ο δρόμος για το κόμμα, σε μια Βουλγαρία όπου ο εμφύλιος πόλεμος ήταν σύμφωνα με τον Ζηνόβιεφ αναπόφευκτος, ήταν μόνο ένας: αυτός της δημόσιας αναγνώρισης του λάθους της στάσης τους κατά την διάρκεια του πραξικοπήματος, της εντατικής προετοιμασίας για την μετάβαση του κόμματος στην φάση της παρανομίας, η οποία θα ερχόταν μετά την έκρηξη του εμφυλίου, και τέλος της συνεργασία με την Αγροτική Ένωση.

Από τους σκληρότερους επικριτές της στάσης του ΚΚΒ ήταν ο Βλάντιμιρ Μιλιούτιν, απεσταλμένος της εκτελεστικής επιτροπής της Κομιντέρν στην Βιέννη, ο οποίος σε σειρά επιστολών καταδίκασε την τακτική που είχαν επιλέξει οι Βούλγαροι κομμουνιστές. Απευθυνόμενος στο προεδρείο της εκτελεστικής επιτροπής¹⁴⁸, χαρακτήριζε την στάση και την συμπεριφορά της ΚΕ του ΚΚΒ ως «οπορτουνιστική», η οποία είχε ως αποτέλεσμα «μέλη της ΚΕ και μερικοί από τους πιο δραστήριους συντρόφους (σ.σ. όπως ο Δημητρόφ) να είναι στην φυλακή». Στόχος της τακτικής του κόμματος, σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν να μετατραπεί σε μια κοινοβουλευτική αντιπολίτευση, κάτι που περιγράφει ως «την πιο επικίνδυνη ουτοπία». Επιτακτική ανάγκη αποτελούσε η άσκηση πιέσεων στο ΚΚΒ ώστε αυτό να αλλάξει ρότα, να λάβει τα απαραίτητα οργανωτικά μέτρα και να εκμεταλλευτεί από την μια το επαναστατικό ρεύμα που ήταν ακόμα ζωντανό, και από την άλλη την προοπτική συνεργασίας με την Αγροτική Ένωση, η οποία ήταν πρόθυμη να προβεί σε μια τέτοια κίνηση, με βάση τις επαφές που και ο ίδιος είχε αναφέρει πως είχε με τους εκπροσώπους τους στην Βιέννη¹⁴⁹. Οι πιέσεις του απέδωσαν καρπούς, καθώς σε επιστολή του Πιατνίτσκι¹⁵⁰, επικεφαλής του Διεθνούς Τομέα της Κομιντέρν, προς τον ίδιο, επιβεβαιώνεται μεταξύ άλλων η κλήση του Καμπακτσίεφ στην Μόσχα και το ότι θέματα που αφορούν την τακτική που θα ακολουθούσε από εδώ και πέρα το ΚΚΒ θα

¹⁴⁷ *ibid*

¹⁴⁸ «Доклад на В.П. Милютин (Емтин) до Президиума на ИККИ по положението в бланските компартии», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 93-94

¹⁴⁹ «Писмо на В.П. Милютин (Емтин) до Президиума на ИККИ относно предложение на земеделската емиграция за установяване на съюз с БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 92

¹⁵⁰ «Писмо от Й. Пиатнишки до В.П. Милютин (Емтин) за политиката към БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 97

ετίθεντο προς συζήτηση στην Μόσχα. Η άμεση παρέμβαση της Κομιντέρν στα εσωτερικά του ΚΚΒ ήταν πλέον πραγματικότητα.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να κάνουμε μια αναφορά στο πως έβλεπε η Κομιντέρν την περίπτωση του ΚΚΒ και της στάσης του στο πραξικόπημα σε ένα ευρύτερο επίπεδο, ώστε να οδηγηθεί στην παρέμβαση αυτή. Μια ανάγνωση αυτής της οπτικής μπορούμε να κάνουμε μέσω μιας προσωπικής σημείωσης του Ιωσήφ Στάλιν¹⁵¹, ο οποίος εκείνη την περίοδο βρισκόταν ήδη στην θέση του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΣΕ. Εκεί, ο Στάλιν τονίζει πως η λήψη κατασταλτικών μέτρων απέναντι στην κεντρική επιτροπή του ΚΚΒ ήταν πλέον επιβεβλημένη, καθώς η τακτική που υιοθέτησε το κόμμα, αυτό που αποκαλεί ως «*βουλγαρικό περιστατικό*», θα μπορούσε να λειτουργήσει «*ως ένα είδους προηγούμενο*», το οποίο θα έδινε την δυνατότητα σε άλλα κομμουνιστικά κόμματα να δρουν αντίθετα από την γραμμή που θα χάραζε η Κομιντέρν. Αυτό φυσικά δεν ήταν κάτι που εκείνη θα μπορούσε να επιτρέψει να συμβεί, με αποτέλεσμα τακτικές και επιλογές όπως αυτές των Βούλγαρων κομμουνιστών να πρέπει να εξουδετερώνονται άμεσα. Η εξέταση των αντιδράσεων που προκάλεσε η τακτική που ακολούθησε το κόμμα αναφορικά με το πραξικόπημα ήταν απαραίτητη τόσο γιατί αυτή θα αποτελούσε ένα στοιχείο που θα συνέχιζε να συνοδεύει το κόμμα για ένα μεγάλο διάστημα, όσο και για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το πως η τακτική αυτή θα αναδιαμορφωνόταν στο άμεσο μέλλον.

3.2.2 Από την αδράνεια του Ιούνη έως την εξέγερση του Σεπτεμβρίου

Η τελευταία προσπάθεια της ΚΕ του ΚΚΒ να πείσει την Κομιντέρν για την ορθότητα της τακτικής που είχε ακολουθηθεί θα γινόταν μέσω ενός κειμένου του Καμπακτσίεφ¹⁵², το οποίο αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό απάντηση σε αναφορά που είχε συντάξει ο Καρλ Ράντεκ, μέλος της εκτελεστικής επιτροπής της Κομιντέρν. Η ανάλυση του μέλους της ΚΕ επικεντρώνεται σε δύο κύρια μέρη της κριτικής που δέχτηκε το ΚΚΒ, από την μια αυτό που ο Ράντεκ και η Κομιντέρν ανέφεραν ως

¹⁵¹ «Записка на Й. Сталин по повод политическата линия на ЦК на БКП по време и след преврата на 9 юни 1923 г.», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Сόφια 2005, 86

¹⁵² «„Критични бележки“ на секретаря на ЦК на БКП Хр. Кабакчиев (Допълнение към доклада на ЦК на БКП за становището на партията относно събитията от 9 юни.)», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Сόφια 2005, 98-105

αδιαφορία του ΚΚΒ για το Μακεδονικό Ζήτημα, και από την άλλη στην αρνητική στάση του κόμματος απέναντι στην προοπτική συνεργασίας με την Αγροτική Ένωση. Αναφορικά με το Μακεδονικό ζήτημα, ο Καμπακτσίεφ απέκρουσε τις κατηγορίες του Ράντεκ αναφερόμενος στην δράση που είχε αναπτύξει το ΚΚΒ σχετικά με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που ήταν παρόντα στην βουλγαρική πολιτική ζωή της περιόδου, μεταξύ των οποίων η ΕΜΕΟ και το ευρύτερο μακεδονικό εθνικό κίνημα, τονίζοντας όμως παράλληλα πως η ΕΜΕΟ σαν οργάνωση «*καθοδηγείται από ανθρώπους που ήταν μεταξύ των πιο πιστών ακολούθων του Φερδινάνδου και του Ραδοσλάβοφ, και που ακόμα και τώρα είναι υποστηρικτές της εθνικιστικής επεκτατικής πολιτικής της βουλγαρικής μπουρζουαζίας, δηλαδή την τακτική για την προσάρτηση της Μακεδονίας, της Θράκης και της Δοβρουτσάς στην Βουλγαρία για την δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας*»¹⁵³, ενώ παράλληλα τονίζει πως οι τακτικές τους δεν συμβάδισαν με τις τακτικές ενός επαναστατικού κινήματος, όπως αυτό που ήθελε να καλλιεργήσει το ΚΚΒ, το οποίο θα στόχευε στην απελευθέρωση των λαών στα πλαίσια της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας. Όσον αφορά την θέση του κόμματος απέναντι στην Αγροτική Ένωση, ο Καμπακτσίεφ δεν παρέκκλινε από την αντίληψη πως το κόμμα του Σταμπολίσκι αποτελούσε όργανο της αγροτικής μπουρζουαζίας, τονίζοντας πως το ΚΚΒ δεν μπορούσε να συνεργαστεί με το κόμμα που είχε εξαπολύσει τόσο μεγάλες επιθέσεις προς το ίδιο. Το ΚΚΒ, όπως εξετάσαμε και προηγουμένως, είχε χαράξει έναν διαφορετικό δρόμο προς την πραγματοποίηση της γραμμής της Κομιντέρν ως προς τα ενιαία μέτωπα, και θα συνεργαζόταν μόνο με αυτό που αποκαλεί ως «*αριστερά στους κύκλους της Αγροτικής Ένωσης*», η οποία όμως δεν είχε εμφανιστεί πριν το πραξικόπημα. Επομένως, η αποτυχία συνεργασίας ακόμα και με αυτή την μικρή μερίδα της Αγροτικής Ένωσης δεν ήταν ευθύνη του κόμματος, το οποίο, σύμφωνα με την ανάλυσή του δεν βρήκε εύφορο πεδίο. Όπως θα περίμενε κανείς, η προσπάθεια του Καμπακτσίεφ έπεσε στο κενό, και το ΚΚΒ πολύ σύντομα θα ανέκρουε πρύμνα, αναγκαζόμενο να χαράξει νέα τακτική υπό τις πιέσεις της Κομιντέρν.

Η αλλαγή τακτικής του ΚΚΒ επισημοποιήθηκε με την απόφαση που έλαβε η κεντρική επιτροπή στις 5-7 Αυγούστου 1923¹⁵⁴, στην συνεδρίαση της οποίας είχε

¹⁵³ *ibid*

¹⁵⁴ Заседание на Централния Комитет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на Комунистическия интернационал), «По Резолюция на ЦК на БКП (т. с.)

αφιχθεί ως απεσταλμένος της Κομιντέρν ο Κολάροφ, ώστε να επιβάλλει την γραμμή αυτής, κάτι που δεν έγινε πάντως χωρίς αντίσταση από μέλη της ΚΕ¹⁵⁵. Πλέον, ο μόνος τρόπος για να επιλυθεί η κρίση εξουσίας, στην οποία είχε εισέλθει η Βουλγαρία μετά το πραξικόπημα του Ιουνίου, «δεν μπορεί να είναι άλλος από την ένοπλη εξέγερση των λαϊκών μαζών, στο όνομα της κυβέρνησης εργατών-αγροτών»¹⁵⁶, επικεφαλής της οποίας θα βρισκόταν το ΚΚΒ. Ωστόσο, αυτό δεν αφορούσε μόνο τον συγκεκριμένο αγώνα. Άμεσο καθήκον του κόμματος ήταν και η συνεργασία με διάφορες πολιτικές δυνάμεις, όπως η Αγροτική Ένωση και αναρχοκομμουνιστικές ομάδες. Παράλληλα, έπρεπε να δοθεί έμφαση στην κινητοποίηση των μαζών των Μακεδόνων. Αυτό θα επιτυγχανόταν τόσο με την οργάνωσή τους, όσο και με τη συμμετοχή Μακεδόνων κομμουνιστών στις πολιτικές οργανώσεις του λαού τους. Στόχος ήταν «να αποφευχθεί η χρήση τους εναντίον των εργαζόμενων μαζών από την βουλγαρική μπουρζουαζία». Η απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής ήταν πλήρως εναρμονισμένη με την κριτική που είχε ασκηθεί στο κόμμα από την Κομιντέρν. Τα «κατασταλτικά μέτρα» που ανέφερε στις σημειώσεις του ο Στάλιν, και τα οποία περιελάμβαναν την ανάκληση ηγετικών στελεχών του κόμματος στην Μόσχα, είχαν πετύχει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πλήρους υποταγής στις θέσεις της Κομιντέρν είναι η αποδοχή της θέσης για συνεργασία με την Αγροτική Ένωση, ένα ζήτημα που όπως έχουμε δει αποτελούσε σχεδόν ταμπού για τους Βούλγαρους κομμουνιστές έως τότε. Πλέον δεν γίνεται ούτε καν κάποια διάκριση μεταξύ μιας θεωρητικής «αριστεράς» εντός των κόλπων της Αγροτικής Ένωσης, με την οποία το ΚΚΒ θα μπορούσε να συνεργαστεί, σε αντίθεση με το υπόλοιπο κόμμα. Αντίθετα, η ηγεσία του κόμματος ήταν πλέον έτοιμη για την προσπάθεια δημιουργίας ενός ευρύτερου ενιαίου μετώπου, σε συμφωνία με την γραμμή της Κομιντέρν. Απώτερος στόχος της νέας στρατηγικής του κόμματος θα ήταν η προαναφερθείσα ένοπλη εξέγερση, στα πλαίσια της προεργασίας για την οποία θα εντεινόταν η κομματική δουλειά στις τάξεις του στρατεύματος, ενώ υπήρχε και πρόβλεψη για την ίδρυση επιτροπής που θα ήταν επιφορτισμένη με την προετοιμασία της εξέγερσης¹⁵⁷.

върху непосредствените задачи на партията», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 565-566

¹⁵⁵ J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 36

¹⁵⁶ *ibid*

¹⁵⁷ «Резолюция на ЦК на БКП за образуване на Военнотехнически комитет при ЦК», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 107-108

Στα πλαίσια της νέας τακτικής που στόχευε στην δημιουργία του ενιαίου μετώπου, ήταν πλέον καθήκον των τοπικών οργανώσεων να πλησιάσουν και να πείσουν τα μέλη της Αγροτικής Ένωσης για το ότι *«ότι η κύρια αιτία της πτώσης της αγροτικής κυβέρνησης ήταν η πολιτική της εναντίον των εργατών και των κομμουνιστών, και ότι η μόνη σωτηρία για την εργατική αγροτιά ήταν μια στενή και υγιής συμμαχία με τους εργάτες των πόλεων, με την οποία συμμαχία θα ήταν εφικτή μια ισχυρή και μόνιμη κυβέρνηση εργατών-αγροτών»*¹⁵⁸. Το κόμμα, μέσω των μελών και των τοπικών οργανώσεών του, θα έπρεπε να αναδειχθεί σε *«πιο πιστό φίλο και σύμμαχο των αγροτών»*, καθώς η παρουσία της Αγροτικής Ένωσης ως πολιτική δύναμη *«ήταν αναγκαία»*. Αυτή η σχέση θα έπρεπε να είναι σε πολλαπλά επίπεδα, και δεν θα ήταν εφήμερη, στα πλαίσια της επικείμενης εξέγερσης. Εξάλλου, στο ίδιο το κείμενο των οδηγιών προς τις οργανώσεις, δεν γίνεται λόγος για την προετοιμασία αυτής. Αντίθετα, τονίζεται πως η συνεργασία με την Αγροτική Ένωση μέσω του ενιαίου μετώπου θα πρέπει να γίνεται σε κάθε ευκαιρία, σε επίπεδο πολιτικής οργάνωσης και δράσης, καθώς υπάρχει πρόβλεψη και για μελλοντική εκλογική συμπόρευση, αφού *«οι τοπικές επιτροπές καλούνται να σχεδιάσουν άμεσα κοινές πλατφόρμες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως βάση για την συνεννόηση μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος και της Αγροτικής Ένωσης στις μελλοντικές δημοτικές και περιφερειακές εκλογές»*¹⁵⁹. Πρέπει να σημειωθεί βέβαια πως σε αυτό το ενιαίο μέτωπο, το ΚΚΒ θα έδινε μεγάλη προσοχή ώστε οι νέοι σύμμαχοί του να δρουν με τρόπο που θα συμβάδιζε με τον πολιτικό του κόμματος. Έτσι, δεν λείπουν οι οδηγίες για στενή παρακολούθηση της δράσης των οργανώσεων της Αγροτικής Ένωσης, αλλά και για κριτική σε περίπτωση που αυτή βαίνει αντίθετα στα ταξικά συμφέροντα της εργατικής τάξης ή στον αγώνα του ενιαίου μετώπου, τονίζοντας όμως *«πως τα πολιτικά λάθη των ηγετών της Αγροτικής Ένωσης στο παρελθόν δεν πρέπει να είναι εμπόδιο για την δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου με αυτούς»*¹⁶⁰.

Παράλληλα, η κεντρική επιτροπή του κόμματος απηύθυνε και ανοιχτή πρόσκληση για συνεργασία στην κεντρική επιτροπή του Σοσιαλδημοκρατικού

¹⁵⁸ *ibid*

¹⁵⁹ *ibid*

¹⁶⁰ ЦК на БКП, «Инструкция На Централния Комитет За Изграждане На Единен Фронт Със Земеделския Съюз», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 569-572

Κόμματος, δηλαδή των «πλατιών σοσιαλιστών»¹⁶¹. Προτάσσοντας τον κίνδυνο που επιφύλασσε για την εργατική τάξη η νέα κυβέρνηση της μπουρζουαζίας, η οποία με το πραξικόπημα επανήλθε στην βουλγαρική πολιτική ζωή δυνατότερη από ποτέ, το ΚΚΒ καλούσε τους πάλαι ποτέ συντρόφους του σε συμπόρευση στα πλαίσια ενός «ενιαίου μετώπου των εργαζόμενων σε όλη τη χώρα, ανεξάρτητα από οργανώσεις και πολιτικές πεποιθήσεις»¹⁶². Η συμπόρευση αυτή θα γινόταν ευκολότερη για τους παλιούς συντρόφους, καθώς δεν σήμαινε και πλήρη αποδοχή του προγράμματος του ΚΚΒ, και κατά συνέπεια της Κομιντέρν, κάτι που στην αντίθετη περίπτωση θα μπορούσε να αποτελέσει πρόβλημα, καθώς το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ήταν μέλος της Δεύτερης Διεθνούς. Έτσι, το ερώτημα για τους σοσιαλδημοκράτες ήταν το εξής: *«Είστε σύμφωνοι να απορρίψετε τις συμμαχίες και το ενιαίο μέτωπο με τα αστικά κόμματα και τους καπιταλιστές και να δεχθείτε τον κοινό αγώνα σε ένα μέτωπο με το Κομμουνιστικό Κόμμα και τους εργάτες και τους αγρότες που ακολουθούν τη σημαία του;»*¹⁶³.

Αυτή η αλλαγή τακτικής του ΚΚΒ βέβαια φαίνεται πως δεν είχε πείσει πλήρως την Κομιντέρν, τουλάχιστον με βάση το υλικό που έχουμε στα χέρια μας από τους εντεταλμένους της στην περιοχή: αφενός τον Μιλιούτιν, και αφετέρου τον Αλεξάνταρ Αμπράμοβιτς, με ψευδώνυμο «Άλμπρεχτ», ο οποίος ως απεσταλμένος της Κομιντέρν στην Βουλγαρία και στην Ρουμανία, θα περιγράψει σε έκθεσή του στις αρχές Σεπτεμβρίου την κατάσταση εντός του ΚΚΒ, μετά την υιοθέτηση της τακτικής του ενιαίου μετώπου. Και οι δύο εκφράζουν την δυσπιστία τους απέναντι στην κεντρική επιτροπή του κόμματος, και κατά πόσον αυτή η αλλαγή της πολιτικής τακτικής του ήταν αρκετή. Ο Αμπράμοβιτς τονίζει την ανάγκη για ανανέωση της κεντρικής επιτροπής και της ηγεσίας του κόμματος, ενώ σε επίπεδο τακτικής, επισημαίνει την ανάγκη για «ένα πρόγραμμα δράσης σε μαζική κλίμακα», καθώς σύμφωνα με τον ίδιο, οι συνθήκες εντός της Βουλγαρίας ευνοούσαν την ανάληψη δράσης για την κατάκτηση της εξουσίας. Στα πλαίσια αυτά, σημαντική είναι η εντονότερη και αποτελεσματικότερη προσέγγιση του κόμματος με την Αγροτική

¹⁶¹ ЦК на БКП, «За единния фронт на труда», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 573-576

¹⁶² *ibid*

¹⁶³ *ibid*

Ένωση, αλλά και με τους Μακεδόνες αυτονομιστές¹⁶⁴. Αντίστοιχη και εντονότερη είναι και η κριτική του Μιλιούτιν, ο οποίος ήδη από τα μέσα Αυγούστου τόνιζε αυτό που έβλεπε ως κίνδυνο στην τακτική που είχε χαράξει η κεντρική επιτροπή, η οποία σύμφωνα με τον ίδιο *«επιδιώκει μια γραμμή στην κατεύθυνση του να είναι το κόμμα μόνο κοινοβουλευτικής αντιπολίτευση»*, κριτική που ασκούσαν στο κόμμα και για την στάση του κατά το πραξικόπημα του Ιουνίου. Αυτό που έλειπε από την τακτική που ακολουθούσε το κόμμα ήταν η πρόβλεψη για δράση και ανάληψη της εξουσίας, από κοινού με την Αγροτική Ένωση, μέσα σε συνθήκες που και ο Μιλιούτιν χαρακτήριζε ως ευνοϊκές, ενώ ένα σημείο στο οποίο επίσης έδινε βάρος ήταν το ζήτημα της Μακεδονίας, στο οποίο το ΚΚΒ έπρεπε *«να υιοθετήσει μια πολύ ξεκάθαρη θέση, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα της Μακεδονίας στον αυτοπροσδιορισμό, ακόμα και στον βαθμό της αυτονόμησης της»*¹⁶⁵. Την ανάγκη για ανάληψη δράσης από το ΚΚΒ θα επαναλάβει και σε νέο γράμμα του προς την Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν, αναφέροντας πως *«στην πραγματικότητα, μόνο η αγκιτάτσια συνεχίζει να ανθίζει, αλλά δεν υπάρχει καμία συμπαγής μαζική δράση. Αυτοί (σ.σ. το ΚΚΒ) τώρα χρησιμοποιούν πολύ αποφασιστικές λέξεις, όμως δεν κάνουν τίποτα»*¹⁶⁶.

Την άποψη των απεσταλμένων της Κομιντέρν πάντως δεν συμμεριζόταν η κυβέρνηση Τσανκόφ. Όπως διαβάζουμε σε εσωτερική διάταξη του Υπουργού Εσωτερικών προς τον Δήμαρχο της Σόφιας και τους υπόλοιπους περιφερειακούς κυβερνήτες, *«η κυβέρνηση έχει θετικές πληροφορίες ότι το κομμουνιστικό κόμμα δραστήρια ετοιμάζεται για ένοπλη εξέγερση»*, τονίζοντας μάλιστα πως *«είναι φανερό ότι το κομμουνιστικό κόμμα μας παίρνει αναμφίβολα και ακριβώς τις διαταγές από τη Μόσχα, η οποία επιθυμεί επανάσταση με κάθε κόστος»*¹⁶⁷. Αν μη τι άλλο, η ανάγνωση της κατάστασης από την κυβέρνηση ήταν ορθή. Το πλήθος και η ισχύς των κατασταλτικών μέτρων για τα οποία δίνει εντολή ο υπουργός στην παρούσα επιστολή

¹⁶⁴ «Отчет на А. Е. Абрамович-Четуев (Албрехт) до Президиума на ИККИ за командировката му в България и Румъния», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 116-119

¹⁶⁵ «Доклад на В.П. Милютин (Емтин) до Президиума на ИККИ за състоянето на балканските компартии», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 109

¹⁶⁶ «Из писмо на В.П. Милютин (Емтин) до Президиума на ИККИ за състоянето на работата на БКФ», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 115

¹⁶⁷ «Заповед на министъра на вътрешните работи и народното здраве за задържане на комунистически водачи», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 123-125

φανερώνουν πως η κυβέρνηση αξιολογούσε την απειλή μιας εξέγερσης καθοδηγούμενης από το ΚΚΒ ως έναν κίνδυνο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί άμεσα. Έτσι, στις 12 Σεπτεμβρίου 1923 θα πραγματοποιηθεί μια σειρά μαζικών επιχειρήσεων εναντίον μελών και αξιωματούχων του κόμματος, η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα την σύλληψη 2000 κομμουνιστών, μεταξύ των οποίων και σημαίνουσες προσωπικότητες του κόμματος, όπως ο Καμπακτσίεφ και ο επικεφαλής της επιτροπής για την προετοιμασία της εξέγερσης, Κόστα Γιάνκοφ¹⁶⁸. Το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής επιτροπής πάντως διέφυγε της σύλληψης.

Σύμφωνα με την απόφαση που είχε λάβει το κόμμα στις 5-7 Αυγούστου, η πράξη αυτή της κυβέρνησης δεν θα μπορούσε να μείνει αναπάντητη. Η προκήρυξη γενικής απεργίας την επαύριο των συλλήψεων στέφθηκε με αποτυχία, ενώ έλαβαν χώρα και διάσπαρτες συγκρούσεις κομμουνιστών με τις αστυνομικές δυνάμεις, κατά την σύλληψη των πρώτων¹⁶⁹. Για το ΚΚΒ πλέον η άμεση εκδήλωση της εξέγερσης όπως φαίνεται αποτελούσε μονόδρομο, κάτι που επισημοποιήθηκε με απόφαση της κεντρικής επιτροπής στις 15 Σεπτεμβρίου, η οποία και καλούσε για *«μαζική πολιτική δράση (πολιτικές απεργίες, διαδηλώσεις κ.τ.λ), η οποία πρέπει να διαδοθεί άμεσα σε όλη τη χώρα, να εξαπλωθεί ευρέως και σε βάθος χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι θυσίες ως άμεση προετοιμασία για την ίδια την εξέγερση»*¹⁷⁰. Η ημερομηνία θα αποφασιζόταν εν τέλει τρεις μέρες αργότερα, στις 18 Σεπτεμβρίου, από τους Δημητρόφ και Κολάροφ, μέλη του Πολιτικού Γραφείου, το οποίο είχε επιφορτιστεί με την λήψη της απόφασης για την ημερομηνία έναρξης της εξέγερσης: αυτή θα ξέσπαγε στις 22-23 Σεπτέμβρη, ημερομηνία που επικυρώθηκε με απόφαση που έλαβε η κεντρική επιτροπή στις 20 του μήνα. Πρέπει να σημειωθεί πως η απόφαση αυτή δεν ήταν ομόφωνη, καθώς υπήρχαν μέλη της επιτροπής που ήταν αντίθετοι με την εξέγερση, με κυριότερο τον Τόντορ Λουκάνοφ, καθώς θεωρούσαν πως το κόμμα και ο μηχανισμός τους δεν είχαν φτάσει τον επιθυμητό βαθμό ετοιμότητας, ο οποίος ήταν απαραίτητος για την επιτυχημένη έκβαση της εξέγερσης, ενώ παράλληλα έβλεπαν ως ρεαλιστική πιθανότητα την πολιτική επίλυση της κρίσης που είχε προκύψει μετά το

¹⁶⁸ Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., 248

¹⁶⁹ *ibid*

¹⁷⁰ Заседание на Централния Комитет на Българската Комунистическа Партия (тесни социалисти) (секция на Комунистическия интернационал), «За непосредствена подготовка на въоръжено въстание», στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 584-585

πραξικόπημα του Ιουνίου¹⁷¹. Άξιο αναφοράς είναι επίσης το ότι με τις θέσεις αυτές φαίνεται να συντασσόταν και ο Μπλαγκόεφ, ο οποίος όμως είχε ήδη σε εκείνο το σημείο φύγει από το προσκήνιο των συσχετισμών εξουσίας εντός του κόμματος, λόγω και της βεβαρυμένης υγείας του. Σε κάθε περίπτωση, η εξέγερση ξέσπασε στην ενδεδειγμένη ημερομηνία, σε συνεργασία με μέρος των δυνάμεων της Αγροτικής Ένωσης.

Γρήγορα όμως, το διάβημα αποδείχθηκε απονενομημένο. Η κυβέρνηση Τσανκόφ κατέπνιξε την εξέγερση, η οποία δεν είχε λάβει την διάσταση που το ίδιο το κόμμα θα επιθυμούσε, καθώς σε αρκετές περιοχές της χώρας οι τοπικές οργανώσεις δεν πήραν τα όπλα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πρωτεύουσα, Σόφια, όπου η τοπική οργάνωση παρέμεινε «παθητική»¹⁷². Παρά όμως το ότι δεν κατάφερε να κάνει πράξη τον στόχο του για εγκαθίδρυση μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών στην Βουλγαρία, η επιλογή του ΚΚΒ να προβεί στην εξέγερση του Σεπτεμβρίου κατέχει κεντρικό ρόλο στην ιστοριογραφία του κόμματος, και του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος γενικότερα. Για το ΚΚΒ και την κομμουνιστική ιστοριογραφία, τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου αποτελούν ένα παράσημο, έστω κι αν αυτό αποκτήθηκε μέσα από το αίμα των συμμετεχόντων στην εξέγερση. Ο χαρακτήρας της εξέγερσης ήταν αντιφασιστικός, και παράλληλα αποτελούσε την πρώτη προσπάθεια για εφαρμογή της εξουσίας του προλεταριάτου, μέσω μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών, στην Βουλγαρία. Η στροφή στην τακτική του κόμματος, μετά την παθητικότητα του Ιουνίου, αποτελούσε «μια ποιοτική νέα εξέλιξη στην οργάνωσή του με λενινιστικό χαρακτήρα»¹⁷³. Χαρακτηριστική της αντίληψης αυτής είναι η θέση που διατύπωσε ο Δημητρόφ στο 5ο συνέδριο του κόμματος το 1948¹⁷⁴, και η οποία θα αποτελούσε την βάση για την κατανόηση της κεντρικής θέσης που κατείχε η εξέγερση στην κομμουνιστική ιστοριογραφία:

«Θεωρούμε την αντιφασιστική, λαϊκή εξέγερση του Σεπτεμβρίου του 1923, οργανωμένη και καθοδηγημένη από το ΚΚΒ, ως ένα καθοριστικό σημείο στην εξέλιξη του Κόμματος από τον “τεσνιακισμό” στον μπολσεβικισμό»

¹⁷¹ Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1919-1923, Σόφια (Партиздат) 1951, 358

¹⁷² Boev, K. Vasilev, κ.α., ό.π., 252-256

¹⁷³ A. Avramov, ό.π., 318

¹⁷⁴ Г. Димитров, «Септемврийското Въстание В 1923 Г. – Преломен Момент В Болшевизацията На Партията», στο Г. Димитров, В. Коларов, В. Червенков, *Септемврийското Въстание*, Σόφια (Издательство на Българската Комунистическа Партия) 1953, 6-7

Η επιλογή του κόμματος να προβεί στην εξέγερση του Σεπτέμβρη, ανεξάρτητα από το αν αυτή έγινε μετά από τις έντονες πιέσεις της Κομιντέρν και στέφθηκε με αποτυχία, αποτελούσε ένα σημάδι λαμπρής προόδου, καθώς το ΚΚΒ πλέον είχε υιοθετήσει ορθές τακτικές, σύμφωνες με τις μπολσεβικικές προσταγές. Εξάλλου, και η αποτυχία της εξέγερσης μπορεί να αποδοθεί ακριβώς σε αυτή την ελλιπή μπολσεβικοποίηση, συνδεδεμένη με την πολιτική παράδοση των «στενών», η οποία είχε αρχίσει να αντιμετωπίζεται με τις αλλαγές που επιβλήθηκαν στο ΚΚΒ από την Κομιντέρν στο διάστημα μεταξύ του πραξικοπήματος του Ιουνίου και της εξέγερσης του Σεπτέμβρη. Ο κεντρικός ρόλος της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου στην μεταγενέστερη πορεία του κόμματος γίνεται εξίσου αποδεκτός και από μελετητές της ιστορίας του κόμματος και του βουλγαρικού κομμουνισμού που βρίσκονταν εκτός των κύκλων της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας. Έτσι, τα γεγονότα χαρακτηρίζονται ως «ο σπουδαίος μύθος του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος, η ιερή φωτιά μέσα στην οποία ατσαλώθηκε και σκλήρυνε ως ένα 'πραγματικά Μπολσεβικικό' κόμμα»¹⁷⁵, ενώ και οι πιο αρνητικές αναγνώσεις, όπως αυτή του Bell, σύμφωνα με την οποία η εξέγερση «στην καλύτερη, αποτελούσε μια θυσία αίματος μέσω της οποίας το κόμμα κέρδισε την εξιλέωση για τις προηγούμενες του αμαρτίες στα μάτια της Κομιντέρν, και παρείχε στους επιζώντες της την φήμη του επαναστατικού ήρωα»¹⁷⁶, αναγνώριζαν πως είχε θετικό αντίκτυπο στην θέση του κόμματος εντός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Αν επιχειρήσουμε να κάνουμε μια αποτίμηση της πολιτικής τακτικής που ακολούθησε το ΚΚΒ στο διάστημα που μεσολάβησε από το πραξικόπημα του Ιουνίου, έως και την εξέγερση του Σεπτεμβρίου, μάλλον θα βρεθούμε κάπου ανάμεσα από τις θέσεις που μόλις παρατέθηκαν. Είναι γεγονός πως λαμβάνοντας υπόψιν τις συνθήκες εντός των οποίων ξέσπασε το πραξικόπημα, δύσκολα μπορεί να διακρίνει κανείς τον δρόμο που θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιτυχία αυτού. Τόσο το ΚΚΒ όσο και η Κομιντέρν φαίνεται πως είχαν υποτιμήσει σε μεγάλο βαθμό την ισχύ της κυβέρνησης Τσάνκοφ, ενώ τόσο η πολεμική προετοιμασία του κόμματος, όσο και οι προσπάθειες καλλιέργειας συμμαχιών με την Αγροτική Ένωση και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, όπως έγιναν μετά την αλλαγή πορείας του Αυγούστου, δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα. Ειδικά για τις δεύτερες, τα αποτελέσματα σε καμία

¹⁷⁵ J. Rothschild, *ό.π.*, 150-151

¹⁷⁶ J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 37

περίπτωση δεν ήταν αυτά που περίμεναν στο ΚΚΒ. Αναφορικά με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, όποιες ελπίδες για συμπόρευση συνάντησαν την κάθετα αρνητική στάση των παλιών τους συντρόφων, οι οποίοι αντίθετα στήριξαν και επίσημα τον, προερχόμενο από τις τάξεις του κόμματος, υπουργό Μεταφορών στην κυβέρνηση Τσάνκοφ, Καζάσοφ, ενώ και η πλειοψηφία της Αγροτικής Ένωσης, εκτός από ένα μικρό τμήμα προερχόμενο από την «αριστερά» της, αρνήθηκε να συνταχθεί με τους κομμουνιστές¹⁷⁷. Παρά όμως την συντριβή που γνώρισαν οι Βούλγαροι κομμουνιστές στο πεδίο της μάχης, είναι επίσης γεγονός πως η εμπειρία του πραξικοπήματος υπό την κόκκινη σημαία, αλλά και υπό την στενή καθοδήγηση της Κομιντέρν, ανύψωσαν το κύρος του κόμματος εντός των κόλπων του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Αρκεί κανείς να δει μια από τις αναφορές που γίνονται για την εξέγερση του Σεπτεμβρίου στο 5ο Συνέδριο της Κομιντέρν, τον Ιούλιο του 1924:

*Το συνέδριο στέλνει τους αδελφικούς του χαιρετισμούς και την υποστήριξή της στους ένθερμους αγωνιστές της επανάστασης, στους εργάτες και αγρότες της Βουλγαρίας, που αποκρούουν γενναία τις επιθέσεις της αντίδρασης και του φασισμού και που, ανεξάρτητα από τα αντίποινα και τις τρομοκρατικές ενέργειες που στρέφονται εναντίον τους, κρατούν ψηλά, η σημαία του ταξικού πολέμου.*¹⁷⁸

Οι Βούλγαροι κομμουνιστές πλέον αποτελούν αγωνιστές άξιους συγχαρητηρίων, οι οποίοι θέτουν ένα λαμπρό παράδειγμα για τα υπόλοιπα κόμματα-μέλη της Κομιντέρν. Το αν όμως αποτελούν παράδειγμα λόγω της επαναστατικότητάς και της αυταπάρνησής τους, ή λόγω της τυφλής υποταγής τους στις κατευθυντήριες γραμμές της Μόσχας, είναι ένα άλλο ερώτημα, που ξεφεύγει των πλαισίων της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Σε κάθε περίπτωση όμως, μπορεί ο στόχος της πολιτικής του κόμματος στο διάστημα αυτό, η ανατροπή δηλαδή της κυβέρνησης Τσάνκοφ μέσω μιας ένοπλης εξέγερσης να απέτυχε, το ΚΚΒ είχε καταφέρει να διασώσει την υπόληψή του, να ξεπλύνει σε έναν βαθμό από πάνω του την ντροπή της αδράνειας κατά τα γεγονότα του Ιουνίου.

¹⁷⁷ J. Rothschild, *ό.π.*, 135

¹⁷⁸ Communist International, «Protests against the Brutal Acts of the White Dictatorship in Bulgaria», International Press Correspondence, 4, 65, 11/9/1924

3.3.1 Η περίοδος της διακυβέρνησης Τσάγκοφ και η διαρκής επιδίωξη μιας νέας εξέγερσης: το ενιαίο μέτωπο

Η επόμενη μέρα της εξέγερσης βρήκε το ΚΚΒ σε πολύ δύσκολες συνθήκες. Οι Δημητρόφ και Κολάροφ, μαζί με έναν αριθμό μελών του κόμματος που υπολογίζονται σε έναν με δύο χιλιάδες, διέφυγαν στο εξωτερικό μέσω της Γιουγκοσλαβίας, και εγκαταστάθηκαν στην Βιέννη, όπου λειτουργούσαν ως το Διεθνές Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΒ¹⁷⁹. Παράλληλα, ο μηχανισμός του κόμματος που παρέμενε εντός της χώρας αναγκάστηκε να αδρανοποιηθεί, ενώ και ο αριθμός των θυμάτων του πραξικοπήματος αποτέλεσε ένα μεγάλο πλήγμα για το ανθρώπινο δυναμικό του κόμματος.

Σε αυτή την περίπτωση, οι Δημητρόφ και Κολάροφ, με την ιδιότητα των εκπροσώπων της Κεντρικής Επιτροπής, έστω και στην εξορία, απηύθυναν ανοιχτή επιστολή προς την εργατική τάξη της Βουλγαρίας, τον Οκτώβριο του 1923¹⁸⁰. Σε αυτήν, μπορεί κανείς να διακρίνει τις βασικές γραμμές της τακτικής που το ΚΚΒ θα επιδίωκε να ακολουθήσει από εδώ και πέρα. Στην πρώτη γραμμή παραμένει το σύνθημα της κυβέρνησης εργατών-αγροτών, που ήταν και ο μεγάλος στόχος του κόμματος, ακολουθώντας παράλληλα την γραμμή της Κομιντέρν. Παρά το ότι ήταν πλέον ορατός ο κίνδυνος να περάσει το κόμμα στην παρανομία, μετά την σταθεροποίηση της κυβέρνησης Τσάγκοφ, τονίζεται πως αυτό θα συνεχίσει στον δρόμο της οργανωμένης και μαζικής πάλης του προλεταριάτου, καθώς δεν υπήρχε πρόθεση να αναλωθεί το κόμμα σε μια καμπάνια τρομοκρατικών χτυπημάτων και πράξεων ως αντίποινα για την ήττα του Σεπτεμβρίου. Στην ουσία, το κόμμα υιοθετεί μια γραμμή που θα μπορούσαμε να πούμε πως θυμίζει την μεταπολεμική γραμμή της ηγεσίας του ΚΚΕ, αυτήν του «όπλου παρά πόδας». Μπορεί το ΚΚΒ να ηττήθηκε τον Σεπτέμβριο, όμως τα πολύτιμα μαθήματα που έλαβε θα έπρεπε να αξιοποιηθούν ώστε η επόμενη, αναπόφευκτη εξέγερση να στεφθεί με επιτυχία, υπό την καθοδήγηση του. Η κυβέρνηση Τσάγκοφ και οι δυνάμεις που την στηρίζουν χαρακτηρίζονται ως «Λευκή Φρουρά», ένας ευθύς παραλληλισμός στις δυνάμεις της αντίδρασης που αντιτάχθηκαν στους Μπολσεβίκους. Καθώς πλέον το κόμμα είχε ξεκινήσει επιτυχώς την μπολσεβικοποίησή του, με μοχλό την εξέγερση του Σεπτεμβρίου, οι δυνάμεις της

¹⁷⁹ J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 37

¹⁸⁰ Г. Димитров, В. Коларов, «Отворено писмо до работниците и селяните в България», στο *Институт по история на БКП, БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987, 590-595

αντίδρασης εντός της Βουλγαρίας δεν θα μπορούσαν να είναι κάτι άλλο από την αντίστοιχη Λευκή Φρουρά, ιδίως όσο υπήρχαν και οι άμεσοι συνδετικοί κρίκοι μεταξύ των δύο περιπτώσεων, με χαρακτηριστικότερη την φιγούρα του Βαρόνου Βράνγκελ. Το πιο σημαντικό στοιχείο όμως του συγκεκριμένου κειμένου, αναφορικά με την πολιτική που θα ακολουθούσε από εδώ και πέρα το ΚΚΒ, έχει να κάνει με την Αγροτική Ένωση. Παρά το ότι, όπως είδαμε προηγουμένως, οι προσπάθειες δημιουργίας ενός ενιαίου μετώπου την περίοδο πριν την εξέγερση του Σεπτεμβρίου δεν απέδωσαν καρπούς, αυτό δεν σήμαινε πως το κόμμα θα εγκατέλειπε την προοπτική συμμαχίας με αυτήν. Χαρακτηριστικό της συνεχιζόμενης προσπάθειας προσέγγισης είναι πως στον λόγο που χρησιμοποιεί το κόμμα για την Αγροτική Ένωση, παρατηρούμε μια σημαντική απομάκρυνση από το λεξιλόγιο και τους χαρακτηρισμούς που έως και τότε κυριαρχούσαν: η Αγροτική Ένωση παύει να είναι πλέον το κόμμα που εκπροσωπούσε την αγροτική μπουρζουαζία, ένα αστικό κόμμα το οποίο στην ουσία ήταν αντίστοιχο με τις δυνάμεις που το ανέτρεψαν τον Ιούνιο. Αντίθετα, πλέον χαρακτηρίζεται ως μία από τις δύο οργανώσεις, μαζί με το ΚΚΒ, που είναι προστάτες *«των ζωτικών συμφερόντων των αγωνιζόμενων αγροτών και εργατών»*.

Τα πρώτα δείγματα των αποτελεσμάτων μιας τέτοιας συμμαχίας αποτυπώνονται στις εκλογές της 18ης Νοεμβρίου 1923, στις οποίες το ΚΚΒ έλαβε μέρος από κοινού με μερίδα της Αγροτικής Ένωσης από την αριστερά του κόμματος. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η κυβέρνηση Τσάνκοφ δεν ήταν διατεθειμένη να επιτρέψει στους κομμουνιστές και τους συμμάχους τους να πραγματοποιήσουν προεκλογικό αγώνα, κάτι που έγινε μέσω μέτρων που απαγόρευαν την διεξαγωγή προεκλογικών εκδηλώσεων, αλλά και την κάθοδο υποψηφίων, υποστηριζόμενων από τον συνασπισμό κομμουνιστών και Αγροτικής Ένωσης, σε περιοχές όπου τα δύο κόμματα ήταν παραδοσιακά ισχυρά¹⁸¹. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, το ότι εκλέχθηκαν 19 βουλευτές, εκ των οποίων οι 8 προέρχονταν από τις τάξεις του ΚΚΒ, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί επιτυχία. Η ιστοριογραφία, είτε πρόκειται για προσκείμενη στο κόμμα είτε όχι, αποδίδει το αποτέλεσμα αυτό στην συμπάθεια που έδειξε μερίδα του εκλογικού σώματος απέναντι στο ΚΚΒ, η οποία ήταν αποτέλεσμα της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου, πράγματι αποτελεί μια λογική εξήγηση για το ότι το ΚΚΒ κατάφερε να

¹⁸¹ J. Rothschild, *ό.π.*, 148

διατηρήσει έστω και μέρος της δυναμικής του, παρότι είχε μόλις βιώσει μια συντριπτική ήττα, την αποσάθρωση μεγάλου μέρους του μηχανισμού του και την φυγή στο εξωτερικό μεγάλου μέρους της ηγεσίας του.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί πως παρά το ότι οι Κολάροφ και Δημητρόφ είχαν διαφύγει και εγκατασταθεί στην Βιέννη, αυτό δεν σημαίνει πως τους είχαν ακολουθήσει όλοι οι αξιωματούχοι του κόμματος. Παράλληλα, η εκλογή στο κοινοβούλιο κομμουνιστών βουλευτών σήμαινε πως πλέον υπήρχαν εντός της χώρας εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του κόμματος, οι οποίοι θα αποτελούσαν πιο προσιτές για τον κόσμο μορφές, σε αντίθεση με τους εξόριστους ηγέτες. Ουσιαστικά, πλέον είχαν διαμορφωθεί εντός των τάξεων του κόμματος δύο πόλοι, ένας εντός Βουλγαρίας και ένας εκτός, μια κατάσταση που θα διατηρηθεί στο ΚΚΒ έως και την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και η οποία, όπως θα δούμε στην συνέχεια, θα είναι καθοριστική για τις επιλογές που θα κάνει το κόμμα, αναφορικά με την πολιτική που θα ακολουθήσει κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου.

Γρήγορα όμως, τα προβλήματα που θα δημιουργούσε η νέα συνθήκη, θα έκαναν την εμφάνισή τους. Ήδη από το φθινόπωρο του 1923, φαίνεται να είχε σχηματιστεί μια εσωτερική αντιπολίτευση στους κύκλους του κόμματος που παρέμεναν στην Βουλγαρία. Η κομματική ιστοριογραφία εντοπίζει δύο τάσεις, μια «δεξιά», συσπειρωμένη γύρω από τον Νικόλα Σακάροφ, επικεφαλής της κοινοβουλευτικής ομάδας που εξελέγη στις εκλογές του Νοεμβρίου, και μια «αριστερή», η οποία είχε συσπειρωθεί γύρω από το έντυπο «*Ακτίνα/Лъч*». Αμφότεροι χαρακτηρίζονται από τους προσκείμενους στο κόμμα ιστορικούς ως «λικβινταριστές», οι οποίοι δηλαδή επιθυμούσαν την διάλυση του κόμματος¹⁸². Στις 24 Δεκεμβρίου 1923, στα πλαίσια συζήτησης στο Κοινοβούλιο, ο Σακάροφ αποκήρυξε την εξέγερση του Σεπτέμβρη ως επιβεβλημένη στο κόμμα από την Μόσχα, μέσω των Κολάροφ-Δημητρόφ, υποστήριξε πως το ΚΚΒ αναγνωρίζει την νομιμότητα του πραξικοπήματος του Ιουνίου λόγω της τυραννικής φύσης της κυβέρνησης Σταμπολίσκι, ενώ παράλληλα τόνισε πως οι κομμουνιστές βουλευτές δεν αποτελούσαν μέλος της Κομιντέρν¹⁸³. Η ομιλία ακολουθήθηκε από γράμμα στον Πρόεδρο της Βουλής, το οποίο συνυπογραφόταν και από τους υπόλοιπους κομμουνιστές βουλευτές (εκτός του

¹⁸² Л. Панайотов, *Борбата на БКП срещу ликвидаторството и десноопортюнистическите отклонения (1923-1934)*, Σόφια (Издателство на БКП) 1962, 27-28

¹⁸³ Στο ίδιο, 36-41

Καμπακτσίεφ, ο οποίος ήταν φυλακισμένος), όπου τονιζόταν η πρόθεσή τους να ακολουθήσουν από εδώ και πέρα αποκλειστικά τον νόμιμο δρόμο, αποκηρύσσοντας την προοπτική της ένοπλης παράνομης δράσης¹⁸⁴. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, οι «αριστεροί» λικβινταριστές, είχαν αρχίσει να εντείνουν την κριτική τους απέναντι στην κεντρική επιτροπή. Αυτή επικεντρωνόταν στην παθητική στάση του ΚΚΒ κατά τα γεγονότα του Ιουνίου, αλλά και στην εξέγερση του Σεπτεμβρίου, η οποία χαρακτηριζόταν ως λανθασμένη, καθώς η προετοιμασία του κόμματος, το οποίο αποκαλείται «κεντριστικό» και «οπορτουνιστικό», ήταν ελλιπής¹⁸⁵. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως αμφότερες ομάδες διαφωνούσαν με την γραμμή που είχε χαράξει το κόμμα μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου. Το έργο της επιβολής αυτής από τους Δημητρόφ και Κολάροφ δεν θα ήταν εύκολο.

Στην προσπάθεια εδραίωσης της θέσης τους απέναντι στις εσωτερικές προκλήσεις θα είχαν σύμμαχό τους την Κομιντέρν, η οποία μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου δεν θα επιθυμούσε σε καμία περίπτωση την ενίσχυση τάσεων στο εσωτερικό του ΚΚΒ, που αμφισβητούν την αυθεντία και την εξουσία της. Παράδειγμα της στάσης αυτής εντοπίζεται σε γράμμα του Μιλιούτιν προς τον Πιατνίτσκι¹⁸⁶, στο οποίο αναφέρεται πως ο Σακάροφ έδρασε «με απαράδεκτο, προδοτικό τρόπο», ενώ και τα υπόλοιπα μέλη αμφότερων των «φραξιών» θα έπρεπε να εκδιωχθούν από το κόμμα. Και πράγματι, τουλάχιστον όσον αφορά τον Σακάροφ, αυτό έγινε πράξη. Με ανακοίνωσή της η κεντρική επιτροπή¹⁸⁷, δηλαδή οι Κολάροφ και Δημητρόφ, δήλωσε πως «η συμπεριφορά του Δρ. Νίκολα Σακάροφ (ο οποίος εξελέγη στο κοινοβούλιο ως κομμουνιστής αντιπρόσωπος), όπως εκφράστηκε στον λόγο του στο κοινοβούλιο στις 24 Δεκεμβρίου, με την αφορμή την συζήτηση για την απάντηση στον λόγο του Βασιλιά, δεν έχει τίποτα κοινό με την θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος, αναφορικά με τα ζητήματα που πραγματεύεται, αλλά απεναντίας, είναι αντιδιαμετρικά αντίθετη»¹⁸⁸. Ο Σακάροφ με την συμπεριφορά του, σύμφωνα με την κεντρική επιτροπή, «έθεσε εαυτόν εκτός των τάξεών του (σ.σ. του ΚΚΒ)», και κατά συνέπεια το ΚΚΒ τον αποβάλλει, καλώντας τον να παραδώσει και την βουλευτική του έδρα. Η ανακοίνωση

¹⁸⁴ J. Rothschild, *ό.π.*, 152

¹⁸⁵ Л. Панайотов, *ό.π.*, 51-56

¹⁸⁶ «Из писмо на В.П. Милютин до Й. Пятницки за необходимостта от изключване от БКП на дейци», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 143

¹⁸⁷ «Declaration of the Communist Party of Bulgaria», *International Press Correspondence*, 4, 2, 10/1/1924

¹⁸⁸ *ibid*

έκλινε με μια ξεκάθαρη προειδοποίηση προς αμφότερες τις πτέρυγες της εσωτερικής αντιπολίτευσης: «όποιος αντιπρόσωπος υιοθετεί την συμπεριφορά του Δρ. Σακάροφ ή οποιαδήποτε άλλη αντικομματική συμπεριφορά, θα θεωρείται πως έχει αποχωρήσει από το Κομμουνιστικό Κόμμα»¹⁸⁹. Η στήριξη της Κομιντέρν επισημοποιήθηκε και με ανακοίνωση του προεδρείου της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας, η οποία χαρακτήρησε την απόφαση της ΚΕ «απολύτως σωστή», τονίζοντας πως «η απομάκρυνση από το κόμμα τέτοιων στοιχείων είναι αναπόφευκτη και σωτήρια διαδικασία, καθώς και προϋπόθεση για την επιτυχία του περαιτέρω αγώνα του»¹⁹⁰.

Η κρίση στο εσωτερικό του κόμματος είχε αποτραπεί. Οι εξελίξεις στο εσωτερικό της Βουλγαρίας όμως θα ανάγκαζαν την κεντρική επιτροπή να συγκλίνει, έστω και άθελά της, σε ένα από τα αιτήματα της αντιπολίτευσης. Ο «Νόμος για την Προστασία του Κράτους » (*Закон за защита на държавата*), που εισήγαγε η κυβέρνηση Τσάγκοφ στις 4 Ιανουαρίου 1924, έθετε εκτός νόμου το ΚΚΒ. Παράλληλα, η ομάδα των βουλευτών που στήριξαν την τοποθέτηση του Σακάροφ, με την εξαίρεση του Καμπακτσίεφ, αλλά και του Χαραλάμπι Στογιάνοφ, είχαν ιδρύσει μια «Ανεξάρτητη Εργατική Ομάδα» στο κοινοβούλιο¹⁹¹. Έτσι, στις 14 Ιανουαρίου 1924 ιδρύεται το «Εργατικό Κόμμα (*Партия на Труд*)», μαζί με το κομματικό του όργανο, την «Σημαία της Εργασίας (*Знаме на Труд*)», τα οποία θα αποτελούσαν την νόμιμη μορφή του ΚΚΒ. Το Διεθνές Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής με γράμμα του στην Επιτροπή Εσωτερικών της Κεντρικής Επιτροπής¹⁹², είχε εισηγηθεί την ίδρυση ενός νέου, νόμιμου κόμματος. Σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο, η ύπαρξη ενός νόμιμου κόμματος αποτελεί ένα αίτημα της βάσης του ΚΚΒ, κάτι που σε συνδυασμό με τις νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο πολιτικό πεδίο έκαναν την ίδρυση μιας νέας, νόμιμης πολιτικής οντότητας επιτακτική ανάγκη. Πρέπει να σημειωθεί πως η γνώμη αυτή δεν υιοθετούταν ομόφωνα από την κεντρική επιτροπή, καθώς αναφέρεται η ύπαρξη μιας μειονοψηφίας, η οποία έθετε αντιρρήσεις σχετικά με την ανάγκη ίδρυσης του κόμματος. Αν και δεν γίνεται ονομαστική αναφορά στελεχών, τα επιχειρήματα της μειονοψηφίας, όπως αυτά παρατίθενται στο γράμμα, με

¹⁸⁹ *ibid*

¹⁹⁰ «Declaration of the Presidium of the Balkan Communist Federation», *International Press Correspondence*, 4, 2, 10/1/1924

¹⁹¹ ECCI, *From the Fourth to the Fifth World Congress: Report of the Executive Committee of the Communist International*, Λονδίνο (Communist International) 1924, 47

¹⁹² «Писмо от ИБ на на ЦК на БКП до ЗК на ЦК на БКП във връзка с поведението на парламентарната група на БКП и създаването на легална партия», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Сόφια 2005, 145

χαρακτηριστικό παράδειγμα τον φόβο πως η ίδρυση ενός νόμιμου κόμματος θα αποτελούσε την έκφραση τάσεων που επιθυμούσαν την διάλυση του ΚΚΒ, παραπέμπουν στην αντιπολίτευση που τοποθετούνταν εκ των «αριστερών» της κεντρικής επιτροπής, και ήταν συσπειρωμένη γύρω από την «Ακτίνα». Σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο όμως, δεν υπήρχε καμία πρόθεση να αποτελεί το νέο κόμμα κάτι περισσότερο από «ένα όργανο για δημόσια παρουσία», μέσω του οποίου «η ΚΕ θα υπάρχει, θα εκδηλώνεται δημόσια», κατεύθυνση στην οποία θα συνέδραμε και η προγραμματισμένη κυκλοφορία ενός επίσημου έντυπου οργάνου για το νέο κόμμα. Σε πρώτη προτεραιότητα όμως θα παρέμενε η παράνομη οργάνωση, η οποία θα είχε τον έλεγχο των κομματικών μηχανισμών, καθώς σε πρώτο πλάνο παρέμενε η προετοιμασία ενός νέου πραξικοπήματος. Εξάλλου, η όποια προοπτική επιστροφής στην νόμιμη πολιτική δραστηριότητα σύντομα θα εξαλειφόταν, καθώς τον Απρίλιο του 1924 το «Εργατικό Κόμμα», καθώς και μια σειρά από, ελεγχόμενες από το ΚΚΒ οντότητες και οργανώσεις, θα τίθονταν εκτός νόμου, με βάσει τον Νόμο για την Προστασία του Κράτους. Το ΚΚΒ πλέον κινούνταν με κάθε επισημότητα στην παρανομία, η οποία δημιουργούσε μια νέα συνθήκη και ένα νέο πλαίσιο στο οποίο εκείνο θα έπρεπε να χαράζει την στρατηγική του.

Δύο είναι τα σημεία-τομής για τον καθορισμό της πολιτικής που θα ακολουθούσε το ΚΚΒ εκείνο το διάστημα, μετά την εσωτερική σταθεροποίηση που ακολούθησε την αντιμετώπιση του εσωτερικού «κινδύνου»: το πρώτο είναι η απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν αναφορικά με την κατάσταση στην Βουλγαρία, η οποία ελήφθη τον Ιανουάριο του 1924, ενώ το δεύτερο εντοπίζεται στο πρώτο παράνομο συνέδριο του κόμματος στην Βίτοσα, τον Μάιο του ίδιου έτους. Σύμφωνα με την απόφαση της Κομιντέρν, η οποία είναι γνωστή και ως η απόφαση για το «βουλγαρικό ζήτημα», οι συνθήκες στην Βουλγαρία παρέμεναν ευνοϊκές προς μία νέα εξέγερση, όπως και πριν την εξέγερση του Σεπτεμβρίου, καθώς η κυβέρνηση Τσάγκοφ ήταν ασταθής τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό. Έτσι, το ΚΚΒ είχε μπροστά του μια σειρά από καθήκοντα, τα οποία θα έπρεπε να εκπληρώσει, ώστε να φέρει εις πέρας την αποστολή της διεξαγωγής ενός πραξικοπήματος που θα κάνει πραγματικότητα την κυβέρνηση εργατών-αγροτών. Αυτά επικεντρωνόταν σε τρία κύρια μέτωπα. Αρχικά, επιτακτική ήταν η ανάγκη για η ένταση της προπαγανδιστικής δουλειάς μεταξύ των εργατικών μαζών, αξιοποιώντας κάθε ευκαιρία που θα υπήρχε για ανάπτυξη της επιρροής του πάνω σε αυτές. Έτσι, το κόμμα θα έπρεπε να

αξιοποιήσει τις μαζικές οργανώσεις, τις λέσχες, τα εργατικά σωματεία κλπ, ώστε μέσω της τριβής στους αγώνες για τα άμεσα αιτήματα των εργατών και αγροτών, να δημιουργηθεί μια μάζα η οποία θα είναι έτοιμη να αποτελέσει το επαναστατικό υποκείμενο στην επικείμενη εξέγερση. Γι' αυτό, απαραίτητο ήταν «να μην επιτραπεί να μπουν στο μυαλό των εργατών κοινοβουλευτικές ψευδαισθήσεις», αλλά να ενστερνιστούν οι εργάτες πως η ανατροπή της κυβέρνησης Τσάνκοφ και η εγκαθίδρυση μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών μπορεί να έρθει μόνο μέσω του ένοπλου αγώνα. Το δεύτερο σημείο έμφασης ήταν η συνέχιση της προσπάθειας για να ενισχυθούν και επεκταθούν οι σχέσεις με την Αγροτική Ένωση. Η επίτευξη του στόχου αυτού θα έπρεπε να επιδιωχθεί τόσο σε επίπεδο βάσης, κάτι που θα προέκυπτε *«από την συγκόλληση των μαζών των δύο οργανώσεων στην πράξη, μέσω του καθημερινού αγώνα για την προστασία των συμφερόντων και δικαιωμάτων τους»*, αλλά και μέσω της καλλιέργειας επαφών με τις παράνομες οργανώσεις της Αγροτικής Ένωσης, οι οποίες είναι θετικές στην προοπτική των κοινών ένοπλων αγώνων με το ΚΚΒ. Φυσικά, η συνεργασία με την Αγροτική Ένωση δεν σήμαινε πως θα αλλοιωνόταν ο χαρακτήρας της εξέγερσης, καθώς καθήκον του κόμματος ήταν να εξασφαλιστεί πως τον πρώτο ρόλο σε αυτήν θα κατείχαν οι αστικές μάζες. Επομένως ιδιαίτερη προσοχή έπρεπε να δοθεί στην εξασφάλιση της στήριξης και συμμετοχής στην εξέγερση των εργατών των πόλεων, ειδικά σε τομείς-κλειδιά όπως ο σιδηρόδρομος, ώστε να μην καταλήξει η εξέγερση μια αγροτική εξέγερση της υπαίθρου. Το τρίτο και τελευταίο σημείο, στο οποίο έπρεπε να δώσει έμφαση το ΚΚΒ ήταν το εθνικό ζήτημα. Έτσι, το κόμμα έπρεπε να καλλιεργήσει στιβαρές σχέσεις με τις μάζες σε Μακεδονία, Θράκη και Δοβρουτσά, λαμβάνοντας υπόψιν τα αιτήματα που αυτές είχαν, τόσο στο επίπεδο της αυτοδιάθεσής τους, όσο και σε επίπεδο εργατικών διεκδικήσεων και δικαιωμάτων. Ενδιαφέρον είναι πως το ΚΚΒ, σύμφωνα με την Κομιντέρν, δεν θα έπρεπε να επιδιώξει την σύγκρουση με καμία επαναστατική εθνική οργάνωση κατά την περίοδο της εξέγερσης, και αν αυτό γινόταν θα έπρεπε να έχει στόχο την εξουδετέρωσή τους. Εν προκειμένω, αν και δεν κατονομάζεται, στο μυαλό των Βούλγαρων και μη κομμουνιστών θα πρέπει να βρισκόταν η ΕΜΕΟ, η οποία στην εξέγερση του Σεπτεμβρίου, όπως και σε διάφορες άλλες στιγμές στα χρόνια που είχαν προηγηθεί, αποτελούσε ένα πολύ ισχυρό σύμμαχο των δυνάμεων της αντίδρασης, αγωνιζόμενη εναντίον τόσο του ΚΚΒ, όσο και της Αγροτικής Ένωσης. Επομένως, γίνεται κατανοητό πως η σύγκρουση με αυτούς έπρεπε να αποφευχθεί

στον βαθμό του δυνατού, και αν αυτό καθίστατο ανέφικτο, στόχος θα έπρεπε να ήταν η αποδυνάμωσή τους στον βαθμό που δεν θα εμποδίσουν την εγκαθίδρυση της κυβέρνησης εργατών-αγροτών.

Το πρώτο παράνομο συνέδριο του κόμματος, που έλαβε χώρα τον Μάιο του ίδιου έτους στην Βίτοσα, θα ήταν εξίσου καθοριστικής σημασίας για την διαμόρφωση της πολιτικής τακτικής που θα ακολουθούσε το κόμμα. Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί πως μέσω των αποφάσεων του συνεδρίου, επιβεβαιώθηκε η κατάσταση άτυπης διαρχίας που είχε διαμορφωθεί στο κόμμα μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου. Εξελέγη μια νέα, παράνομη κεντρική επιτροπή, η οποία αποτελούταν από μέλη που είχαν έδρα και δραστηριοποιούνταν εντός της βουλγαρικής επικράτειας, ενώ διατηρούταν το Διεθνές Γραφείο, μέλος της επιτροπής του οποίου οριζόταν ο Δημητρόφ. Η εκλογή στην παράνομη κεντρική επιτροπή στελεχών όπως ο Στάνκε Δημητρόφ ή ο Κόστα Γιάνκοφ, οι οποίοι δεν προέρχονταν από την εσωκομματική αντιπολίτευση, ήταν ένα στοιχείο που ενίσχυε την θέση του Διεθνούς Γραφείου, και κατά συνέπεια της Κομιντέρν, εντός του κόμματος. Παράλληλα, ο Κολάροφ ορίστηκε ως αντιπρόσωπος της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΒ στην Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν, κάτι που θα διευκόλυνε την άμεση επικοινωνία μεταξύ του ΚΚΒ και της Κομιντέρν¹⁹³, ενώ επικυρώθηκε και η διαγραφή από το κόμμα των αριστερών «λικβινταριστών» που ήταν συνασπισμένοι γύρω από την «Ακτίνα»¹⁹⁴, οι οποίοι εντοπίζονταν κυρίως στην κομματική οργάνωση της Σόφιας¹⁹⁵. Η απόφαση της εκτελεστικής επιτροπής, την οποία εξετάσαμε αμέσως πιο πάνω, γινόταν δεκτή στην ολότητά της, καθώς το ΚΚΒ συμφωνούσε στην ανάγνωση των συνθηκών στην Βουλγαρία ως επαναστατικών. Ήταν καθήκον του κόμματος να παρακολουθεί τις μεταβολές στην δυναμική του αντιπάλου, δηλαδή της κυβέρνησης Τσάνκοφ, ώστε να προχωρήσει στην διεξαγωγή ενός νέου πραξικοπήματος με στόχο την κατάληψη της εξουσίας και την δημιουργία της κυβέρνησης εργατών-αγροτών, για το οποίο η προπαγανδιστική δουλειά και η προετοιμασία έπρεπε να είναι στην κορυφή των κομματικών προτεραιοτήτων. Ενδιαφέρον έχει η πρόβλεψη του κόμματος για ένταση της δουλειάς που απευθυνόταν στην νεολαία, καθώς διέκρινε την «έντονη κινητοποίηση της νεολαίας

¹⁹³ Първа нелегална конференция на Българската Комунистическа Партия στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 3 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989, 29

¹⁹⁴ Първа нелегална конференция на Българската Комунистическа Партия, «По решенията на ИККИ по българския въпрос» στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989, 40

¹⁹⁵ Л. Панайотов, *ό.π.*, 59

από την αστική τάξη σε νεολαιίστικες εθνικιστικές, αθλητικές και άλλες οργανώσεις, και την συμμετοχή σε αυτές της εργατικής νεολαίας και την προετοιμασία τους για να γίνουν φασιστικές οργανώσεις»¹⁹⁶. Καθώς η νεολαία θα αποτελούσε ένα από τα βασικά στοιχεία του ενιαίου μετώπου που θα διεξήγαγε την εξέγερση για την πραγμάτωση της κυβέρνησης εργατών-αγροτών, δεν γινόταν να αφεθεί στα χέρια των αστικών δυνάμεων.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάλυση του εθνικού ζητήματος για την βουλγαρική περίπτωση, κάτι που κρινόταν απαραίτητο, καθώς, σύμφωνα με το κόμμα, «η αναζοπύρωση των μεγάλων κοινωνικών αγώνων ξυπνά το εθνικό κίνημα». Το ΚΚΒ θα έπρεπε, όπως είναι το καθήκον κάθε κομμουνιστικού κόμματος, να αναλάβει ηγετικό ρόλο στα εθνικά απελευθερωτικά κινήματα που δρούσαν εντός της Βουλγαρίας, δηλαδή αυτά της Μακεδονίας, της Θράκης και της Δοβρουτσάς. Το μεγαλύτερο βάρος έπεφτε στο Μακεδονικό εθνικό κίνημα, αναφορικά με το οποίο το κόμμα υιοθετούσε την θέση της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας, όπως αυτή είχε καθοριστεί στο έκτο συνέδριο της, η οποία έθετε ως στόχο την ανεξαρτησία της Μακεδονίας, που ως διακριτό πλέον κράτος, καθοδηγούμενη από μια κυβέρνηση εργατών-αγροτών, θα αποτελούσε μέρος της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας¹⁹⁷. Στα πλαίσια αυτά, το ΚΚΒ θα πρέπει να αναγνωρίσει και να στηρίξει τις μορφές αυτού του κινήματος, οι οποίες αντιμάχονται την εργαλειοποίηση του από την βουλγαρική αστική τάξη και τα δυτικά κράτη, σε αντίθεση με τους ηγέτες του κινήματος που εδώ και χρόνια το έχουν θέσει στην υπηρεσία της βουλγαρικής μπουρζουαζίας. Τέλος, ιδιαίτερη έμφαση τοποθετούταν στην περιοχή του Πετρίτς (Петрич), η οποία αποτελούσε το επίκεντρο της μακεδονικής αυτονομιστικής δραστηριότητας στην Βουλγαρία, και στην οποία οι κομματικές οργανώσεις έπρεπε να αναδειχθούν σε ηγέτιδες δυνάμεις του κινήματος, αποκτώντας έτσι διττό χαρακτήρα, παράλληλα με τον ρόλο τους στην προετοιμασία της κοινωνικής επανάστασης¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Първа нелегална конференция на Българската Комунистическа Партия, «По политическото положение и задачите на партията» στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989, 30-39

¹⁹⁷ Балканска Комунистическа Федерация, «Резолюция на VI конференция на БКФ по македонския и тракийския въпрос», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946)*, том I, Σόφια 1998, 160-163

¹⁹⁸ Първа нелегална конференция на Българската Комунистическа Партия, «По националния въпрос» στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 3 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989, 47-51

Πάνω σε αυτές τις γραμμές θα χαρασσόταν η στρατηγική του ΚΚΒ, εντός της νέας συνθήκης που έθετε το πέρασμα του κόμματος στην παρανομία. Στόχος αυτής της στρατηγικής ήταν διεξαγωγή της νέας ένοπλης εξέγερσης που θα ανέτρεπε το καθεστώς Τσάγκοφ. Το βασικό ζητούμενο ήταν η δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου, στο οποίο θα συμμετείχαν τόσο η Αγροτική Ένωση, όσο και οι μακεδονικές επαναστατικές οργανώσεις, ιδίως η ΕΜΕΟ.

Αναφορικά με τις προσπάθειες προσέγγισης με την Αγροτική Ένωση, το βάρος έπεσε στους Βούλγαρους κομμουνιστές που ζούσαν στο εξωτερικό, καθώς εκτός Βουλγαρίας βρίσκονταν και οι ηγέτες των αγροτιστών, οι οποίοι δεν είχαν αποκλείσει τη συνεργασία με το ΚΚΒ. Η πρώτη σειρά διαπραγματεύσεων με τους ηγέτες της Ένωσης έλαβε χώρα τον Φεβρουάριο του 1924 στην Μόσχα, με τους Δημητροφ-Κολάροφ από την πλευρά των κομμουνιστών, και τους Κόστα Τόντοροφ-Στέφαν Τσάνοφ να εκπροσωπούν την Αγροτική Ένωση. Αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων αυτών φαίνεται να είναι μια προκαταρκτική συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών, με στόχο την οργάνωση ενός πραξικοπήματος που θα ανέτρεπε την κυβέρνηση Τσάνκοφ. Αν και η συμφωνία αυτή δεν επιβεβαιώνεται από την πλευρά της Αγροτικής Ένωσης, ή από τον ίδιο τον Τόντοροφ στην αυτοβιογραφία του¹⁹⁹, ερευνητές όπως ο Rothschild, μη προερχόμενοι από τους κύκλους της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας, υποστηρίζουν πως μια τέτοια συμφωνία είχε όντως επιτευχθεί. Η προκαταρκτική αυτή συμφωνία προέβλεπε την από κοινού προετοιμασία του πραξικοπήματος, το οποίο κρινόταν ως «*αναπόφευκτο*», χωρίς όμως να καθορίζεται συγκεκριμένα η χρονική στιγμή που αυτό θα ξέσπαγε. Σημειώνεται βέβαια ενδεικτικά πως μια καλή ευκαιρία για να συμβεί αυτό θα ήταν ένας πιθανός πόλεμος μεταξύ Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας, οι διακρατικές σχέσεις των οποίων ήταν τεταμένες μετά την άνοδο του Τσάνκοφ στην κυβέρνηση. Το βασικότερο στοιχείο για την επιτυχία του πραξικοπήματος θα ήταν ο από κοινού συντονισμός της δράσης των επιτροπών των δύο κομμάτων, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, και έμφαση δίνεται στο ότι οι οργανώσεις του ενός κόμματος, νόμιμες και μη, θα πρέπει να συνεργάζονται και να εξυπηρετούν τις αντίστοιχες οργανώσεις του άλλου²⁰⁰. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών όμως

¹⁹⁹ Βλ. Κ. Todorov, *Balkan Firebrand*, Νέα Υόρκη (Ziff-Davis) 1943, 203-210

²⁰⁰ «Споразумение между задграничния комитет на БКП и задграничното представителство на БЗНС за подготовката на ново въоръжено въстание» στο Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 3 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989, 25-27

παρέμειναν στάσιμες σε όλη την διάρκεια του 1924, με αποτέλεσμα να μην σημειωθεί ιδιαίτερη πρόοδος στο ζήτημα της συνεργασίας των δύο κομμάτων.

Πιο παραγωγικές ήταν οι επαφές των κομμουνιστών με την λεγόμενη «αριστερή» πτέρυγα της Αγροτικής Ένωσης, με την οποία εξάλλου οι σχέσεις ήταν θερμότερες ήδη από την εποχή της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου. Ήδη πριν το καλοκαίρι του ίδιου έτους οι δύο πλευρές ήρθαν σε συμφωνία για κοινή δράση, με το ΚΚΒ να αναλαμβάνει «να της παρέχει (σ.σ. στην «αριστερή» πτέρυγα) με την πλήρη βοήθειά του τόσο στο ζήτημα της αποκατάστασης των πυρήνων της Ένωσης σε τοπικό επίπεδο και της γενικότερης οργανωτικής της ενδυνάμωσης, όσο και στον αγώνα της να αποκτήσει κυρίαρχη θέση εντός της Αγροτικής Ένωσης». Ενδιαφέρον είναι πως με βάση την παρούσα συμφωνία, η συνεργασία των δύο πλευρών περιοριζόταν σε οργανωτικό και προπαγανδιστικό επίπεδο, χωρίς άμεση πρόβλεψη για συνεργασία στα πλαίσια οργάνωσης ένοπλης εξέγερσης. Αυτό γινόταν καθώς «το ΚΚΒ βρίσκει πως στην τρέχουσα κατάσταση, το να στραφεί η προσοχή και των δύο οργανισμών στην δημιουργία ενός ειδικού στρατιωτικού-επαναστατικού μηχανισμού και οργανισμού θα παρέμβει στο πιο σημαντικό έργο της παρούσας στιγμής: την οργανωτική τους αποκατάσταση και ενδυνάμωση και την εμπλοκή των εργατών στην μαζική κομματική δουλειά»²⁰¹. Παράλληλα, οι «αριστεροί» αγροτιστές, με πρωτόκολλο του καλοκαιριού του ίδιου έτους που υπογράφουν οι εκπρόσωποι τους, Γκραντσάροφ και Πετρίνι, τοποθετούν την οργάνωσή τους σε τροχιά προσέγγισης και συνεργασίας με την Αγροτική Διεθνή της Μόσχας²⁰², ενώ έγινε αποδεκτό και το πρόγραμμα που είχε ετοιμάσει η ΚΕ του ΚΚΒ αναφορικά με την κυβέρνηση εργατών-αγροτών που θα προέκυπτε μετά την εξέγερση²⁰³.

Ένα στοιχείο που προκύπτει και από τα δύο κείμενα είναι πως το ΚΚΒ φαίνεται να μην θεωρεί πως η εξέγερση που θα ανατρέψει την κυβέρνηση Τσάνκοφ θα λάμβανε χώρα στο άμεσο μέλλον. Και στις δύο περιπτώσεις, η επιλογή της ημερομηνίας που θα λάβει χώρα η εξέγερση τοποθετείται αόριστα στο μέλλον, χωρίς να υπάρχει αναφορά σε κάποιον συγκεκριμένο δείκτη που θα σήμαινε πως οι συνθήκες είχαν

²⁰¹ «Съглашение между БКП и БЗНС (левите)», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 263-265

²⁰² «Протокол от заседание на Акционния комитет на БКП и левицата в БЗНС», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 265-267

²⁰³ «Програма за работническо-селска власт», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 267-270

ωριμάσει. Βέβαια, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν αυτό ήταν συνειδητή επιλογή του κόμματος, καθώς αναγνώριζε πως η επαναστατική συνθήκη στην χώρα είχε ατονήσει, ή αν αποτελούσε απλώς μια προσαρμογή στις απαιτήσεις των διαπραγματεύσεων με έναν συνέταιρο, ο οποίος πιθανώς να μην είχε την ίδια ανάγνωση για την εσωτερική κατάσταση στην Βουλγαρία.

Πέρα από την «αριστερά» της Αγροτικής Ένωσης, οι κομμουνιστές διατηρούσαν διάυλο επικοινωνίας και με άλλους εμικρέδες της Αγροτικής Ένωσης, όπως οι Χρίστο Στογιάνοφ και ο Νεντιάλκο Ατανάσοφ, οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να εισέλθουν σε διαπραγματεύσεις για την συμπόρευση των δύο οργανώσεων²⁰⁴. Οι διαπραγματεύσεις αυτές έλαβαν χώρα στην Πράγα, τον Αύγουστο του 1924, και αποτέλεσμα αυτής ήταν μια πλατφόρμα για την κοινή δράση των δύο οργανώσεων, η οποία, αν εφαρμοζόταν, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «νίκη» για το ΚΚΒ, καθώς από την μία εξασφαλιζόταν για το ίδιο κυρίαρχος ρόλος στην καθοδήγηση του πραξικοπήματος, ενώ από την άλλη, όπως σημειώνει ο Δημητρόφ, επετεύχθηκε η υποχώρηση των εκπροσώπων της Ένωσης από δύο βασικά τους αιτήματα, την διεξαγωγή του πραξικοπήματος το επερχόμενο φθινόπωρο και τον περιορισμό του ΚΚΒ σε υποστηρικτικό ρόλο²⁰⁵. Έτσι, ανακτώντας τον έλεγχο πάνω στον ορισμό του χρόνου διεξαγωγής της εξέγερσης, και αποτελώντας το λιγότερο ισότιμο συνέταιρο της Αγροτικής Ένωσης, το ΚΚΒ θα μπορούσε βάσιμα να στοχεύει στην πραγματοποίηση της εξέγερσης στους δικούς του όρους.

Οι ελπίδες αυτές θα αποδεικνύονταν σύντομα αβάσιμες, καθώς δεν θα πρόκυπτε κάποιο γόνιμο αποτέλεσμα. Το πρόγραμμα που συμφωνήθηκε από τον Δημητρόφ με τους δύο εκπροσώπους της Αγροτικής Ένωσης συνάντησε αντίσταση στο εσωτερικό του ΚΚΒ, καθώς δεν έγινε αποδεκτό από την κεντρική επιτροπή του, η οποία *«αποδοκίμαζε έντονα τις θέσεις του Βίκτορ (σ.σ. ψευδώνυμο του Δημητρόφ) αναφορικά με τις σχέσεις μας με την Αγροτική Ένωση και με το πρόγραμμα της κυβέρνησης εργατών-αγροτών»*. Το πρόγραμμα του Δημητρόφ απορρίπτεται ως υποχώρηση από το πρόγραμμα της Σόφιας, το οποίο είχε συμφωνηθεί το καλοκαίρι με τους

²⁰⁴ «Писмо от Ал. Ликов до Г. Димитров относено желанието на земеделците Н. Атанасов и Хр. Стоянов да се срещнат с упълномощени от ЦК на БКП лица за установяване на единодействие между БКП и БЗНС», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 280

²⁰⁵ «Писмо от Г. Димитров (Виктор) до ЦК на БКП за разговорите с Н. Атанасов и Хр. Стоянов в Прага. Платформа на взаимоотношенията между БКП и БЗНС», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 305-308

εκπροσώπους της «αριστεράς» της Ένωσης, ενώ χαρακτηρίζεται ως «μια συμμαχία για την δημιουργία κυβέρνησης συνεργασίας», σε αντίθεση με το πρόγραμμα της Σόφιας, το οποίο θεωρούταν πληρέστερο. Αντίστοιχα αρνητική υποδοχή γνώρισε και εντός των κύκλων των εμικρέδων της Αγροτικής Ένωσης, καθώς ο Τόντοροφ την χαρακτηρίζει «πλήρη συνεργασία», με όρους όμως που ήδη είχαν απορριφθεί και δεν μπορούσαν να γίνουν δεκτοί²⁰⁶. Οι περιγραφές του Τόντοροφ στην αυτοβιογραφία του, καθώς και τα γεγονότα που ακολούθησαν, φαίνεται να επικυρώνουν την περιγραφή της κατάστασης των σχέσεων του ΚΚΒ με την ομάδα Τόντοροφ-Όμποφ, όπως αυτή δόθηκε τον Αύγουστο του 1924 από τον απεσταλμένο της εκτελεστικής επιτροπής της Κομιντέρν στην Βιέννη²⁰⁷. Η ομάδα αυτή αποτελούσε την ισχυρότερη μεταξύ των αγροτιστών εμικρέδων στην Πράγα, και θα ήταν αναπόσπαστο τμήμα ενός ενιαίου μετώπου, και γι' αυτό οι προσπάθειες του Δημητρόφ επικεντρώνονταν στην σύναψη μιας συμφωνίας μαζί της, με στόχο την κοινή δράση. Στο γράμμα του Μιχαήλοφ, απεσταλμένου της εκτελεστικής επιτροπής, τονίζεται πως η ομάδα αυτή δεν κινείται στην κατεύθυνση του ενιαίου-μετώπου, αλλά αντίθετα είναι «μια ομάδα δεξιών εμικρέδων αγροτών, αποκομμένοι από την ταξική τους μάζα, η οποία σταθερά έχει υποστηρίξει την ξένη παρέμβαση με στόχο την ανατροπή της κυβέρνησης Τσάγκοφ»²⁰⁸. Με βάση αυτά, δεν αποτελεί έκπληξη η μηδενική πρόοδος των επαφών μεταξύ των δύο πλευρών, μέχρι την επίσημη ρήξη τους, η οποία επήλθε τον Απρίλιο του 1925, όταν ο Δημητρόφ με άρθρο του στον βουλγαρικό τύπο πως οι Βούλγαροι κομμουνιστές «ξεπλένουν τα χέρια τους από την συγκεκριμένη ιστορία και τους ανθρώπους αυτούς»²⁰⁹.

Όσον αφορά την προοπτική της προσέγγισης του μακεδονικού στοιχείου, το οποίο αποτελούσε μέρος του μακεδονικού απελευθερωτικού κινήματος, η πολιτική του κόμματος αρχικά στηρίχθηκε πάνω στα γνώριμα προτάγματα της εθνικής απελευθέρωσης των καταπιεσμένων εθνοτήτων στα πλαίσια της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας. Αυτήν επικαλούνταν οι ηγέτες του ΚΚΒ στα καλέσματά τους προς την μακεδονική εργατική τάξη, ώστε να την πείσουν να συστρατευθεί στο ενιαίο μέτωπο που το κόμμα πάλευε για να οργανώσει. Εξάλλου, η

²⁰⁶ Κ. Todorov, *ό.π.*, 218

²⁰⁷ «Писмо от Б. Д. Михайлов (Й. Вилиямс) до Президиума на ИККИ със сведения за земеделска емигрантска група К. Тодоров-Ал. Оббов и ВМРО», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 280-281

²⁰⁸ *ibid*

²⁰⁹ J. Rothschild, *ό.π.*, 167-168

εθνική τους ανεξαρτησία, είτε αυτή επρόκειτο για την δημιουργία της ανεξάρτητης Μακεδονίας, είτε για την αυτονομία στην περίπτωση άλλων μειονοτήτων όπως αυτή της Δοβρουτσάς, μπορούσε να εξασφαλιστεί μόνο μέσω της εγκαθίδρυσης μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, το ΚΚΒ στο συνέδριο της Βίτοσα υιοθέτησε την θέση της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας, η οποία καλούσε για την δημιουργία ενός ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους, το οποίο θα αποτελούσε μέρος της ευρύτερης Βαλκανικής ομοσπονδίας. Έτσι, στα καλέσματα που απηυθύναν οι Βούλγαροι κομμουνιστές στον μακεδονικό λαό, το σύνθημα αυτό είχε πρώτη θέση, και οι Μακεδόνες επαναστάτες καλούνταν πλέον να αφιερώσουν την *«έμφυτη ενέργεια και αυτοθυσία»* τους στον αγώνα για το ενιαίο μέτωπο και την κυβέρνηση εργατών-αγροτών, υπό την καθοδήγηση του ΚΚΒ. Μόνο έτσι μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα εθνικά τους συμφέροντα, μέσω της οργάνωσης που θα πάλευε για το δικαίωμα της αυτοδιάθεσής τους, σε αντίθεση με αυτούς *«που δεν ενδιαφέρονται για την ελευθερία της Μακεδονίας, αλλά για την τσέπη του Βούλγαρου απατεώνα»*²¹⁰. Η συγκεκριμένη κατηγορία φυσικά απευθύνεται προς τους Μακεδόνες επαναστάτες της ΕΜΕΟ, ήταν προσανατολισμένοι προς την εθνικιστική βουλγαρική αστική τάξη. Στα πλαίσια αυτά, μέρος της τακτικής του ΚΚΒ ήταν η προσπάθεια να μειωθεί το κύρος κάποιων εκ των ηγετών της οργάνωσης, και ιδίως του Τόντορ Αλεξάντροφ, στα μάτια της βουλγαρικής και μακεδονικής εργατικής τάξης, κάτι που θα επιτυγχανόταν *«εκθέτοντας την προδοσία»* της ομάδας του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ρητορικής που χρησιμοποιήθηκε για τον σκοπό αυτό εντοπίζεται σε άρθρο του Δημητρώφ, χρονολογούμενο τον Φεβρουάριο ή Μάρτιο του 1924. Σύμφωνα με αυτό, ο Αλεξάντροφ, εκμεταλλευόμενος την αφορμή των συλλήψεων Μακεδόνων αγωνιστών μετά από αίτημα της Γιουγκοσλαβίας, βρήκε αφορμή να απαλλαχθεί από άτομα ανεπιθύμητα γι' αυτόν, καθώς *«οι συλλήψεις πραγματοποιήθηκαν με βάση μια λίστα που συνέταξε ο ίδιος ο Αλεξάντροφ»*²¹¹. Αν και το γεγονός αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, είναι ενδεικτικό της τακτικής που θα ακολουθούσε το κόμμα, στην προσπάθεια μείωσης του κύρους των ηγετών της ΕΜΕΟ.

²¹⁰ «Позив от БКП (т.с.) към македонската емиграция в България за решаването на македонския въпрос чрез създаването на Балканска федеративна съветска социалистическа република», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том I*, Σόφια 1998, 190-191

²¹¹ «Из статията на Георги Димитров "Положението в България"», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том I*, Σόφια 1998, 174-175

Η ίδια όμως ΕΜΕΟ αποτέλεσε την ίδια περίοδο αντικείμενο προσέγγισης από το ΚΚΒ, μια διαδικασία που βέβαια παρέμενε στο παρασκήνιο, και η οποία, αν και το κόμμα, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, είχε ήδη επαφές με μέρος της ηγεσίας της, ιδίως με τους λεγόμενους «φεντεραλιστές», δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εύκολη υπόθεση. Αν και αντιφατικό με βάση τόσο τις δημόσιες διακηρύξεις του κόμματος, όσο και με βάση τη πρόσφατο παρελθόν, στο οποίο οι μακεδονικές παραστρατιωτικές ομάδες είχαν καταπνίξει πολλάκις τις προσπάθειες των Βούλγαρων κομμουνιστών, υπήρχαν δύο καθοριστικοί παράγοντες που ωθούσαν προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός διαύλου επικοινωνίας με την ΕΜΕΟ. Ο πρώτος είναι η στάση της Κομιντέρν, καθώς από το διαθέσιμο υλικό γίνεται αντιληπτό πως υπήρχε μια θετική προδιάθεση απέναντι στην οργάνωση. Σε επιστολή του Μιλιούτιν προς την Εκτελεστική Επιτροπή αναφέρεται πως *«θα ήταν κολοσσιαίο και ασυγχώρητο λάθος από μεριάς μας αν το κόμμα, έστω και κεκαλυμμένα, αντιδρούσε ενάντια στον αγώνα για την ανεξαρτησία της Μακεδονίας, ανεξάρτητα από ποιον αυτός διεξάγεται σήμερα, ακόμα και αν αυτού ηγείται από έναν γνωστό αντιδραστικό όπως ο Αλεξάντροφ»*²¹². Η θέση αυτή μετατράπηκε σε προτροπή της Εκτελεστικής Επιτροπής προς την ΚΕ του ΚΚΒ να μην είναι αρνητική απέναντι στην προοπτική διαπραγματεύσεων με την ΕΜΕΟ, με στόχο *«να επιτύχουμε ένα ρήγμα στην σχέση Αλεξάντροφ και Τσάνκοφ»*, έστω και αν αναγνώριζε πως οι προθέσεις του πράγματι παρέμεναν ένα μυστήριο²¹³. Ο δεύτερος παράγοντας είναι πως οι ίδιοι οι ηγέτες της ΕΜΕΟ, Αλεξάντροφ και Προτογέροφ, είχαν επιδείξει μια θέληση για να ανοίξει ένας τέτοιος διάυλος, τόσο με την Σοβιετική Ένωση, όσο και με τους Βούλγαρους κομμουνιστές. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1923 ο Δημητρόφ σημειώνει πως από την μεριά των δύο ηγετών της ΕΜΕΟ υπήρχε πρόθεση για οργάνωση μιας συνάντησης μεταξύ των δύο πλευρών, καθώς ο Αλεξάντροφ *«επέμενε πως δεν εμπλεκόταν στην καταστολή της εξέγερσης, ενώ επιθυμούσε την συμφιλίωση με τους φεντεραλιστές»*²¹⁴.

²¹² «Доклад от Владимир Милютин, представител на КИ, "Положението в България и нашите задачи" до ИККИ за използване на борбата на ВМРО и възможностите за установяване на работническо-селското правителство», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том 1*, Σόφια 1998, 185-187

²¹³ «Из доклад на представител на ИККИ в ЦК на БКП за организационното състояние на БКП, за отношението на правителството на проф. Александър Цанков към ВМРО и за необходимостта да продължат преговорите между комунистите и Тодор Александров», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том 1*, Σόφια 1998, 188-191

²¹⁴ «Из писмо на Георги Димитров до Васил Коларов за участието на ВМРО в потушаването на Септемврийското въстание и за изказано желание от Тодор Александров и ген. Александър Протогеров да продължат преговорите с БКП», στο Главно управление на архивите при

Ακολούθησε μια προκαταρκτική συμφωνία μεταξύ της ΕΜΕΟ και της ΕΣΣΔ, υπογεγραμμένη από τον Αλεξάντροφ, στην οποία η οργάνωση αναγνωρίζεται από την ΕΣΣΔ ως «ο μοναδικός εκπρόσωπος της ανεξάρτητης θέλησης της Μακεδονίας», ενώ παράλληλα «υποχρεώνεται να δουλέψει μαζί με τις άλλες επαναστατικές οργανώσεις των Βαλκανίων, για την ομοσπονδοποίηση των βαλκανικών κρατών στα εθνικά τους σύνορα, των οποίων τα ευνόητα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα συμπίπτουν με αυτά της ΕΣΣΔ»²¹⁵. Ακριβώς αυτή η ασάφεια της διατύπωσης άφηνε ανοιχτή την προοπτική την συνεργασίας με το ΚΚΒ, το οποίο εξάλλου, μετά τα γεγονότα της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου, είχε αποδείξει πως άνηκε στην χορεία των επαναστατικών οργανώσεων.

Η κατεύθυνση προς την οποία ωθούνταν το ΚΚΒ από την Κομιντέρν φαίνεται πως προκάλεσε αντιδράσεις ακόμα και μεταξύ των πιο πιστών ακολούθων της Μόσχας, καθώς σε γράμμα που απηύθυνε ο Δημητρόφ προς τον Κολάροφ, εκφράζει την αγανάκτησή του με την επιμονή του Μιλιούτιν στο «να προωθήσει την θέση του αναφορικά με την επαναστατική οργάνωση του Τ. Αλεξάντροφ»²¹⁶. Εν τέλει όμως, η θέση της Μόσχας ήταν αυτή που υπερίσχυσε, με την πολιτική του ΚΚΒ που στόχευε στην δυσφήμιση της ΕΜΕΟ και του Αλεξάντροφ να τίθεται στην άκρη, ενώ διαπραγματεύσεις μεταξύ της ΕΜΕΟ, των «φεντεραλιστικών» οργανώσεων και των κομμουνιστών, έλαβαν χώρα τον Απρίλιο του 1924 στην Βιέννη. Πρέπει να σημειωθεί πως σε αυτές τις διαπραγματεύσεις, η ΕΜΕΟ εκπροσωπούταν από στελέχη της που ήταν προσκείμενα στην ιδέα του απογαλακτισμού από την βουλγαρική εθνικιστική τάξη και την κυβέρνηση Τσάνκοφ, τους Ντίμιταρ Βλάχοφ και Πέταρ Τσαούλεφ. Στα πλαίσια αυτών, η ΕΜΕΟ φαίνεται πως ήταν έτοιμη για την στενότερη συνεργασία με το ΚΚΒ, και την απεμπλοκή της από τις πολιτικές της κυβέρνησης Τσάνκοφ. Σε ανακοίνωση της κεντρικής επιτροπής της, αναφορικά με την ενοποίηση του μακεδονικού απελευθερωτικού κινήματος, αναφέρεται πως «η οργάνωση

министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946)*, том 1, Σόφια 1998, 149-150

²¹⁵ «Проект за споразумение между ВМРО и съветското правителство, подписан от члена на ЦК на ВМРО, Т. Александров», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946)*, том 1, Σόφια 1998, 163-164

²¹⁶ «Писмо от Георги Димитров до Васил Коларов в Москва за съставеното от него възвание към населението на Македония, за критичните бележки по него на В.П. Милютин, изпитващ симпатии към Т. Александров, за доклада на Мили'тин до ИККИ и за намеренията на сръбското правителство да нахлуе в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946)*, том 1, Σόφια 1998, 180-182

διακόπτει όλους τους δεσμούς με την κυβέρνηση της Σόφιας και θα πολεμήσει εναντίον των πολιτικών της», ενώ στα πλαίσια του ενιαίου επαναστατικού μετώπου στα Βαλκάνια, το οποίο θα οδηγούσε και στην απελευθέρωση της Μακεδονίας, η ΕΜΕΟ ήταν έτοιμη να «έρθει σε επαφή με τα κομμουνιστικά κόμματα στις βαλκανικές χώρες»²¹⁷. Φυσικά, αυτό σήμαινε πως άνοιγε και ο δρόμος για συμπόρευση με το ΚΚΒ, το οποίο σύντομα θα υιοθετούσε και επίσημα την θέση της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας περί ανεξάρτητης Μακεδονίας.

Το σημαντικότερο στοιχείο που προέκυψε από τις διαπραγματεύσεις της Βιέννης είναι το λεγόμενο «Μανιφέστο του Μαΐου»²¹⁸, το οποίο, όπως και η προηγούμενη ανακοίνωση, υπογραφόταν από την ηγεσία της ΕΜΕΟ, δηλαδή τους Αλεξάντροφ, Προτογέροφ και Τσαούλεφ. Το κείμενο αυτό θα αποτελούσε το κείμενο πάνω στο οποίο θα βασιζόταν το, ενωμένο πλέον, μακεδονικό απελευθερωτικό κίνημα. Το μανιφέστο αποτελούσε μια τομή για την πολιτική της ΕΜΕΟ τόσο γενικότερα, όσο και προς την Βουλγαρία, καθώς με αυτό επισημοποιούταν η απομάκρυνσή της από την κυβέρνηση Τσάνκοφ. Σύμφωνα με την οργάνωση, «η πολιτική της κυβέρνησης του Τσάνκοφ είναι εχθρική προς τον μακεδονικό και βουλγαρικό λαό και απευθύνει έκκληση σε όλους τους Μακεδόνες και Βουλγάρους να ξεκινήσουν τον πιο αποφασιστικό αγώνα εναντίον της»²¹⁹, έναν αγώνα που στην περίπτωση της Βουλγαρίας, σήμαινε την ανεξαρτητοποίηση της περιοχής του Πέτριτς από την βουλγαρική επικράτεια. Στην προσπάθεια αυτή, η ΕΜΕΟ, σύμφωνα με την ίδια, «μπορεί να βασιστεί μόνο στα προοδευτικά-επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη, τα οποία αντιστέκονται στην ιμπεριαλιστική πολιτική των κυβερνήσεών τους, ενάντια στις υπάρχουσες συνθήκες ειρήνης και για την πραγματική αυτοδιάθεση των λαών τους και άλλων λαών»²²⁰. Το κίνημα που πληρούσε τα κριτήρια αυτά στην βουλγαρική περίπτωση είναι το ΚΚΒ.

Πρέπει να σημειωθεί πως τα κείμενα αυτά δεν δημοσιεύτηκαν άμεσα, γεγονός που εξυπηρετούσε και το ΚΚΒ. Αυτό άρχισε σταδιακά να υιοθετεί μια πιο συμφιλιοτική

²¹⁷ «Декларация на ЦК на ВМРО относено обединението на македонското освободително движение», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том I*, Σόφια 1998, 208-210

²¹⁸ «Манифест на ЦК на ВМРО към македонския народ, към организираното революционно население в Македония и към македонските революционери», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946), том I*, Σόφια 1998, 216-223

²¹⁹ *ibid*

²²⁰ *ibid*

ρητορική απέναντι στην ΕΜΕΟ, καθώς μια ξαφνική ανακοίνωση της δημιουργίας ενός ενιαίου μετώπου με μια πολιτική οντότητα, η οποία τα προηγούμενα χρόνια είχε αποτελέσει έναν από τους μεγαλύτερους διώκτες του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος, θα μπορούσε να ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων μεταξύ των Βούλγαρων κομμουνιστών. Έτσι, σε άρθρο²²¹ του Δημητρόφ, που κυκλοφόρησε στις 23 Μαΐου 1924, αναφέρεται πως «στην ΕΜΕΟ και την μακεδονική εμιγκράτσια λαμβάνει χώρα μια διαδικασία αποκοπής από την κυβέρνηση του Τσάνκοφ και την μπουρζουαζία, προσανατολισμού προς έναν ανεξάρτητο επαναστατικό αγώνα και προσέγγισης με τους Βούλγαρους εργάτες και αγρότες που μάχονται για την κυβέρνηση εργατών-αγροτών», μια διαδικασία που μόλις ολοκληρωθεί θα έχει ως αποτέλεσμα οι Μακεδόνες επαναστάτες «να πολεμούν πλάι-πλάι με τον βουλγαρικό αγωνιζόμενο λαό», τόσο για την ανεξαρτησία της Μακεδονίας, όσο και για την ανατροπή του αστικού καθεστώτος. Η αισιοδοξία όμως τόσο του Δημητρόφ, όσο και γενικότερα του ΚΚΒ, επρόκειτο σύντομα να σβήσει.

Η κυκλοφορία του μανιφέστου στο πρώτο τεύχος της «*La Federation Balkanique*», του νέου οργάνου που ιδρύθηκε με βάση τις αποφάσεις της Βιέννης, άνοιξε τον ασκό του Αιόλου εντός της ΕΜΕΟ, καθώς οι Αλεξάντροφ και Προτογέροφ χαρακτήρισαν το έγγραφο ως πλαστογραφία, ενώ οι Βλάχοφ και Τσαούλεφ, εκπρόσωποι της «αριστερής» τάσης εντός της ηγετικής ομάδας της οργάνωσης, αντίστοιχα τους κατηγορήσαν πως ψεύδονται²²². Από εκείνο το σημείο και μετά η ΕΜΕΟ βυθίστηκε σε έναν κύκλο βίας, στον οποίον είδε να δολοφονούνται μεταξύ πολλών άλλων οι Τσαούλεφ και Προτογέροφ, σε ένα είδος εκτεταμένου ξεκαθαρίσματος λογαριασμών εντός του μακεδονικού επαναστατικού κινήματος, το οποίο στόχευε κυρίως σε όσους είχαν υποστηρίξει το μανιφέστο, όπως οι «φεντεραλιστές», αλλά και Μακεδόνες αγωνιστές προσκείμενοι στο ΚΚΒ, όπως ο εκλεγμένος στο κοινοβούλιο με το κόμμα, Ντίμο Χατζίντίμοφ. Η ενίσχυση του Ιβάν Μιχαίλοφ, ο οποίος αναδείχθηκε την περίοδο αυτή σε ηγετική φιγούρα της ΕΜΕΟ σήμανε την στροφή της οργάνωσης προς την άκρα δεξιά, την ενίσχυση των δεσμών της με την κυβέρνηση Τσάνκοφ. Κάθε πιθανότητα συνεργασίας των Βούλγαρων κομμουνιστών με την ΕΜΕΟ ήταν πλέον παρελθόν. Το 1925 ιδρύθηκε στην Βιέννη

²²¹ Г. Димитров, «Положението в България», στο Г. Димитров, *Съчинения, том 7.*, Σόφια (Издателство на БКП) 1955, 368-369

²²² J. Rothschild, *ό.π.*, 186-187

«ΕΜΕΟ (Ενωμένη)», από στελέχη της «αριστερής» τάσης της ΕΜΕΟ που δεν είχαν την μοίρα των συντρόφων τους όπως ο Βλάχοφ. Η οργάνωση αυτή θα συνδεόταν με το ΚΚΒ, όμως η απήχησή της ήταν μικρή, και δεν κατάφερε ποτέ να αποκτήσει οργανική σύνδεση με την πλειοψηφία του μακεδονικού πληθυσμού. Ουσιαστικά, τα γεγονότα που ακολούθησαν της κυκλοφορίας του «Μανιφέστου του Μαΐου» σήμαναν ένα απότομο τέλος της εμπλοκής του ΚΚΒ με το μακεδονικό επαναστατικό κίνημα, ενώ επέφεραν και μεγάλες αλλαγές στην ίδια την ΕΜΕΟ.

3.3.2: Η περίοδος της διακυβέρνησης Τσάγκοφ και η διαρκής επιδίωξη μιας νέας εξέγερσης: το ΚΚΒ προσπαθεί να μαζέψει τα κομμάτια του.

Η προετοιμασία μιας νέας εξέγερσης απαιτούσε εκτεταμένη οργανωτική δουλειά από το κόμμα και σε ότι αφορά το ίδιο, την δομή και τους μηχανισμούς του. Υποχρεωμένο να μάθει από την εμπειρία του Σεπτεμβρη, το ΚΚΒ έπρεπε να δώσει ιδιαίτερο βάρος στο οργανωτικό κομμάτι, ώστε η, επικείμενη σύμφωνα με το ίδιο, εξέγερση να μην είναι καταδικασμένη εξ 'αρχής σε αποτυχία. Έτσι, πέρα από τις προσπάθειες οικοδόμησης του ενιαίου μετώπου που θα ανέτρεπε την κυβέρνηση Τσάγκοφ, έμφαση δινόταν στην δημιουργία πυρήνων κομμουνιστών εντός του στρατεύματος, τόσο σε επίπεδο αξιωματικών, όσο και σε επίπεδο απλών φαντάρων, με στόχο τόσο την εξασφάλιση μέρους του απαραίτητου οπλισμού και υλικοτεχνικής υποδομής για την εξέγερση, όσο και της αποδυνάμωσης ενός εκ των κυρίων κατασταλτικών οργάνων που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην καταστολή της εξέγερσης. Εξίσου σημαντική είναι η εξασφάλιση της στήριξης των εργατικών συνδικάτων σε καίριους τομείς όπως οι σιδηρόδρομοι και οι τηλεπικοινωνίες, στοιχείο που έλειπε από τα γεγονότα του Σεπτεμβρη, οι οποίοι θα είχαν καθοριστικό ρόλο στην εξασφάλιση της ακεραιότητας της εφοδιαστικής αλυσίδας και στην πραγματοποίηση της εξέγερσης²²³.

Δυστυχώς όμως για το ΚΚΒ, οι ανανεωμένες προσπάθειές του φαίνεται πως αντιμετώπιζαν εκ νέου μεγάλες δυσκολίες. Σε επιστολή του προς το Προεδρείο της ΒΚΟ, ο επικεφαλής της παραστρατιωτικής οργάνωσης το κόμματος, Κόστα Γιάνκοφ,

²²³ «Доклад за основите насоки на дейността на БКП по подготовката на въоръжено въстание в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 232-242

διαμαρτύρεται για το ότι το κόμμα δεν έχει καταφέρει να λάβει εντός βουλγαρικής επικράτειας ούτε ένα όπλο²²⁴. Η αδυναμία του κόμματος να εξασφαλίσει την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή επιβεβαιώνεται και από την πλευρά της κυβέρνησης Τσάνκοφ, καθώς σε επιστολή του επικεφαλής του τμήματος Εσωτερικής Ασφάλειας προς τον αρμόδιο υπουργό Εσωτερικών, επιβεβαιώνεται η ανακάλυψη μιας αποθήκης όπλων στην περιοχή του Μπουργκάς, καθώς και η σύλληψη μελών του κόμματος που, σύμφωνα με τον αποστολέα, σχετίζονται με μια επικείμενη εξέγερση στην περιοχή²²⁵. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι προετοιμασίες του κόμματος για μια νέα ένοπλη εξέγερση συνέχιζαν αμείωτες, πάντα με την στενή καθοδήγηση και επίβλεψη της Κομιντέρν²²⁶. Στις αρχές του 1925 φαίνεται μάλιστα πως αυτές είχαν κινήσει το ενδιαφέρον του υπουργείου Εσωτερικών, το οποίο σε αναφορά του είχε κάνει αναλυτική καταγραφή της οργανωτικής δομής, του τρόπου λειτουργίας, αλλά ακόμα και του πλάνου που πιθανώς θα ακολουθούσε η παραστρατιωτική οργάνωση του ΚΚΒ κατά την διάρκεια της εξέγερσης²²⁷. Αυτό που απουσιάζει από αυτή την αναφορά είναι μια εικασία για την χρονική στιγμή στην οποία θα ήταν πιθανό το ξέσπασμα της εξέγερσης. Εξάλλου, όπως είδαμε και προηγουμένως, το ΚΚΒ απέφευγε να την οριοθετήσει χρονικά, τονίζοντας αντίθετα πως αυτή θα λάμβανε χώρα όταν οι συνθήκες θα ήταν οι κατάλληλες, χωρίς όμως να ορίζονται επακριβώς.

Με αυτά τα δεδομένα, τα γεγονότα της 16ης Απριλίου 1925 αποτέλεσαν κεραυνό εν αιθρία. Η βομβιστική επίθεση στην εκκλησία της «Αγ. Κυριακής (Света Неделя)» στο κέντρο της Σόφιας, κατά την διάρκεια της κηδείας του στρατηγού Γκεοργκίεφ, ο οποίος είχε δολοφονηθεί τις προηγούμενες ημέρες, στοίχησε την ζωή σε 150 άτομα, εκ των οποίων κορυφαία στελέχη της πολιτικής και στρατιωτικής ζωής της χώρας, όπως ο δήμαρχος της Σόφιας. Στις εβδομάδες και στους μήνες που ακολούθησαν τα

²²⁴ «Писмо от К. Янков (Атанасов) до Президиума на БКФ за подготовката на ново въстание в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 247-248

²²⁵ «Донесение на началника на отделение „Обществена безопасност“ при МВРНЗ до министра на вътрешните работи и народното здраве относно откриването на склад за оръжие на военната организация на БКП (т.с.)», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 282-283

²²⁶ «Инструкция на ИККИ за ЦК на БКП и нелегалната й Военна организация за подготовката на въоръжено въстание», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 284-295

²²⁷ «Из доклада на МВРНЗ за военната подготовка на БКП за въстание», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 385-389

γεγονότα της επίθεσης, η κυβέρνηση Τσάνκοφ εξαπέλυσε ένα νέο κύμα «λευκής τρομοκρατίας» εναντίον των κομμουνιστών και των συμμάχων τους, με την χώρα να βρίσκεται υπό καθεστώς στρατιωτικού νόμου. Το πλήγμα για το ΚΚΒ ήταν βαρύτατο, καθώς ένα μεγάλο μέρος των υποστηρικτών και στελεχών του, όπως ο Γιάνκοφ ή ο γνωστός ποιητής Γκέο Μίλεφ, εξοντώθηκε στα πλαίσια των κυβερνητικών διώξεων.

Το ερώτημα που προκύπτει στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι το αν η επίθεση αυτή αποτελούσε μέρος της τακτικής του ΚΚΒ, στα πλαίσια της κορύφωσης της προετοιμασίας του για μια εξέγερση που θα ανέτρεπε την κυβέρνηση Τσάνκοφ, ή αν αποτελούσε την ενέργεια μέρους του κομματικού μηχανισμού, ο οποίος δρούσε χωρίς την συγκατάθεση του κόμματος και της κεντρικής επιτροπής. Εξάλλου, το ζήτημα της ανάληψης ευθύνης δεν τίθεται υπό συζήτηση: αν και το ΚΚΒ αρνούταν επί μακρόν την ευθύνη για την επίθεση, επιρρίπτοντας την ευθύνη στην ίδια την κυβέρνηση Τσάνκοφ, η οποία θα έβρισκε έτσι την τέλεια αφορμή για να εξαπολύσει το κύμα καταστολής και τρομοκρατίας απέναντι στους Βούλγαρους κομμουνιστές, παραδέχθηκε εν τέλει πως οι οργανωτές αυτής προέρχονταν από τις τάξεις του κόμματος, αποδίδοντας την δράση τους σε «μια ακρο-αριστερή παρέκκλιση»²²⁸. Η δραματική κατάσταση της παραστρατιωτικής οργάνωσης του κόμματος, όπως αυτή περιγράφεται σε επιστολή του Γιάνκοφ προς την βαλκανική επιτροπή της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν²²⁹, καθώς και το ότι λίγες μέρες πριν την επίθεση είχε αποφασιστεί από την Κομιντέρν να αφήσει και επίσημα το ΚΚΒ την πολιτική της προετοιμασίας μιας ένοπλης εξέγερσης, επιδιώκοντας αντίθετα την αλλαγή της κυβέρνησης και την ανατροπή του καθεστώτος με νόμιμα μέσα²³⁰, δεν συμβάλλουν στην θεώρηση του ότι η επίθεση ήταν μέρος της τακτικής του κόμματος, που θα οδηγούσε στο ξέσπασμα μιας ένοπλης εξέγερσης. Πρέπει να σημειωθεί εδώ πως το ζήτημα του αν η επίθεση έγινε με την γνώση, ή ακόμα και με την συγκατάθεση της Κομιντέρν δεν είναι ξεκάθαρο, καθώς οι Δημητρόφ και Κολάροφ

²²⁸ J. Rothschild, *ό.π.*, 259-260

²²⁹ «Писмо на К. Янков (Анастасов) до [Балканската Комисия] на ИККИ със съобщение за провал на нелегалната квартира на "ул. Русалка", за промени в ЦК, за политическите борби в страната», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Сόφια 2005, 409-410

²³⁰ «Резолюция на Президиума на ИККИ за снемане курса на БКП към въоръжено въстание», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Сόφια 2005, 412-414

από την μία πλευρά θα αρνούνταν σθεναρά το ότι είχε επίγνωση του σχεδίου, ενώ άλλα στελέχη του κόμματος θα υποστήριζαν το αντίθετο²³¹.

Σε κάθε περίπτωση, η επίθεση στην «Αγία Κυριακή» σηματοδοτεί το τέλος μιας περιόδου για το ΚΚΒ, στην οποία, αποτιμώντας την στρατηγική που ακολούθησε, μπορούμε να πούμε πως εκ του αποτελέσματος στέφθηκε από πλήρη αποτυχία. Οι προσπάθειες για την δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου δεν είχαν αποδώσει, καθώς οι προσπάθειες προσεταιρισμού της Αγροτικής Ένωσης και της ΕΜΕΟ έπεσαν στο κενό, ενώ όσες πολιτικές δυνάμεις και προσωπικότητες είχαν προσεγγίσει το ΚΚΒ, όπως η «αριστερή» τάση της Αγροτικής Ένωσης ή οι «φεντεραλιστές» Μακεδόνες επαναστάτες, είχαν πλέον αποδεκατιστεί. Το μεγαλύτερο σημάδι της αποτυχίας αυτής ήταν η αποδοχή της από το ίδιο το κόμμα. Η επισημοποίηση της αλλαγής της γραμμής του κόμματος λίγο πριν τα γεγονότα της 16ης Απριλίου 1925 σήμαινε πως αυτό πλέον θα σταματούσε να προετοιμάζεται και να επιδιώκει μια εξέγερση, η οποία ανά διαστήματα, έμοιαζε με χίμαιρα.

3.4.1 Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - 1925-1928 Από την προοπτική της ένοπλης εξέγερσης στην ενοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος

Η επίθεση στην «Σβ. Νεντέλια» είχε όμως επιπτώσεις σε όλη την πολιτική σκηνή της χώρας, και όχι μόνο στο ΚΚΒ. Για τον Αλεξάντερ Τσάνκοφ, επικεφαλής της κυβέρνησης, αποτέλεσε, όπως είδαμε και προηγουμένως, μια ευκαιρία να εξαπολύσει εκ νέου ένα κύμα πολύ σκληρών διώξεων εναντίον των κομμουνιστών, καθώς την επαύριον της επίθεσης, η βαναυσότητα που θα επεδείκνυε η κυβέρνηση μπορούσε να δικαιολογηθεί. Το δόγμα τάξης και ασφάλειας όμως που επιβλήθηκε δεν ήταν αρκετό για να διασώσει την, ήδη παραπαίουσα την προηγούμενη περίοδο, κυβέρνηση του Τσάνκοφ. Η άρνηση των δυτικών τραπεζών να χρηματοδοτήσουν ένα, εγκεκριμένο από την Κοινωνία των Εθνών, δάνειο, το οποίο θα προοριζόταν για την αντιμετώπιση της πληθώρας ζητημάτων που αντιμετώπιζε ο πληθυσμός των Μακεδόνων προσφύγων, όσο επικεφαλής της χώρας ήταν ο Τσάνκοφ, αποτέλεσε την σταγόνα που

²³¹ Βλ. «Отговори на Младен Стоянов (Островски) относно атентата на 16 Април 1925» & «Отговори на Христо Халачев (Гълъб) относно атентата в катедралата “Св.Неделя”», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том I*, Σόφια 2005, 426-430

ξεχειλίσει το ποτήρι²³². Έτσι, στις 4 Ιανουαρίου 1926, τον διαδέχτηκε ο, επίσης προερχόμενος από την Δημοκρατική Συμμαχία, Αντρέι Λιάπτσεφ, ο οποίος θα παρέμενε στην εξουσία έως και το 1931. Η περίοδος Λιάπτσεφ χαρακτηρίζεται μεταξύ άλλων από μια σχετική χαλάρωση της καταστολής απέναντι στο ΚΚΒ, χωρίς όμως αυτό να επανέρχεται εντός πλαισίου νόμου, ενώ παράλληλα η τρομοκρατική δράση της ΕΜΕΟ, υπό τον Μιχαίλοφ πλέον, συνεχίστηκε αμείωτη. Σε κάθε περίπτωση όμως, η αλλαγή κυβέρνησης και το τέλος του καθεστώτος Τσάνκοφ, το οποίο είχε συνδυαστεί για το ΚΚΒ με την ιδέα της καταστολής, έφερνε αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό, αλλαγές στις οποίες το κόμμα καλούταν πλέον να προσαρμοστεί και να χαράξει την στρατηγική του.

Πρέπει να σημειωθεί βέβαια πως η αλλαγή στην κεφαλή της κυβέρνησης δεν σήμανε και αλλαγή του πώς αυτή αντιμετωπιζόταν από το ΚΚΒ. Σε άρθρο του ο Κολάροφ αναγνώριζε μεν πως η αποχώρηση του Τσάγκοφ από τον ρόλο του πρωθυπουργού αποτελούσε *«μια μικρή ηθική ικανοποίηση της λαϊκής συνείδησης»*, δεν την αντιλαμβανόταν ως μια συνθήκη που αποτελούσε εύφορο έδαφος για την κατάληψη της εξουσίας από το κόμμα. Αντίθετα, ο πυρήνας του καθεστώτος, σύμφωνα με τον Κολάροφ οι στρατιωτικοί που είχαν κεντρικό ρόλο στο πραξικόπημα της 9ης Ιουνίου και που στήριζαν την κυβέρνηση Τσάνκοφ, παρέμενε άθικτος, ενισχύοντας μάλιστα τον ρόλο του εντός του κυβερνητικού σχηματισμού. Όμως, η αντικατάσταση του Τσάνκοφ παρέμενε μια ρωγμή εντός της Δημοκρατικής Συμμαχίας, η οποία έπρεπε να διευρυνθεί μέσω του *«επίμονου μαζικού αγώνα»* των λαϊκών στρωμάτων, έναν αγώνα στην ηγεσία του οποίου θα συνέχιζαν να βρίσκονται το ΚΚΒ με την Αγροτική Ένωση. Ο αγώνας αυτός ωστόσο δεν φαίνεται να περιλαμβάνει, τουλάχιστον στα άμεσα σχέδια του κόμματος, την ένοπλη εξέγερση. Στο άρθρο αυτό όμως κάνει την παρουσία του και ένα νέο ενδιαφέρον στοιχείο, αυτό μιας ρητορικής η οποία δεν αποκλείει πλέον από τους πιθανούς συμμάχους στον αγώνα για την ανατροπή του καθεστώτος την *«αριστερή νόμιμη αντιπολίτευση»*, εν προκειμένω τους σοσιαλδημοκράτες. Εκείνοι καλούνται να συμμετάσχουν έμπρακτα *«στον αγώνα εναντίον της πολιτικής και κοινωνικής αντίδρασης»*²³³. Το στοιχείο αυτό δεν αποτελούσε κάποιον ευσεβή πόθο του Κολάροφ, ή κάποια ανεπίσημη παραίνεση

²³² F. Chary, *The History of Bulgaria*, Santa Barbara (Greenwood) 2011, 71

²³³ В, Коларов, *Васил Коларов. Избрани произведения в три тома. Том 2: Статии, дневници, речи, писма, спомени, 1919-1994 година*, Σόφια (ИК Христо Ботев) 2005, 231-242

του προς τα μέλη του κόμματος, αλλά την επίσημη στρατηγική που θα ακολουθούσε το κόμμα.

Όπως είδαμε και προηγουμένως, η τακτική της επιδίωξης και προετοιμασίας μιας ένοπλης εξέγερσης είχε αποτελέσει παρελθόν ήδη πριν από τα γεγονότα της επίθεσης στην «Αγία Κυριακή». Σε μια εκτεταμένη διαδικασία της ΚΕ του κόμματος, η οποία έλαβε χώρα στην Μόσχα από τον Ιούλιο έως τον Σεπτέμβριο του 1925, χαράχθηκε η νέα πολιτική στρατηγική ²³⁴. Έχοντας εντοπίσει ως κύριο σφάλμα της στρατηγικής του κόμματος πως *«αυτό βρέθηκε απομονωμένο από τις μάζες και ηττήθηκε χωρίς να μπορεί να βασιστεί σε αυτές»*, το ΚΚΒ έθετε πλέον ως κύριο και άμεσο στόχο της στρατηγικής που θα έπρεπε να ακολουθηθεί από εδώ και πέρα, την *«επιστροφή του στις μάζες»*, κάτι απαραίτητο για ένα κόμμα που στόχευε να αποτελεί κόμμα της επαναστατικής πρωτοπορίας²³⁵. Το κόμμα έθετε πλέον *«ως άμεσους στόχους του αγώνα τους στόχους για τους οποίους είναι διατεθειμένοι να πολεμήσουν: εργάτες, αγρότες, τεχνίτες και υπηρέτες, και υιοθέτηση τέτοιων μέσων πάλης, που εκείνη την στιγμή είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν»*²³⁶. Έτσι, το ΚΚΒ θα έπρεπε να επιδοθεί σε έναν νέο πολιτικό αγώνα από κοινού με τις πλατιές εργατικές μάζες, υιοθετώντας και προπαγανδίζοντας συνθήματα που αφορούν προβλήματα της καθημερινότητας που αντιμετώπιζε η βουλγαρική εργατική τάξη, και αφήνοντας πίσω αυτά με τα οποία ο εργάτης δεν μπορούσε να συνδεθεί, όπως αυτό της εξέγερσης, καθώς έδειξε η ιστορία. Στα πλαίσια του αγώνα αυτού θα ήταν θεμιτή και μια προσέγγιση με τα υπόλοιπα «αριστερά», όπως τα χαρακτηρίζει, κόμματα, τα οποία έως εκείνο το σημείο αποτελούσαν αποδέκτες επιθέσεων του ΚΚΒ, ως προδότες της εργατικής τάξης και τον αγώνων της. Πλέον όμως, σύμφωνα με την νέα στρατηγική που είχε χαραχθεί, *«οι ευθύνες [των αριστερών κομμάτων] για τα εγκλήματα του παρελθόντος και η προδοσία των συμφερόντων των μαζών στο μέλλον δεν θα πρέπει να αποτελούν εμπόδιο για το Κομμουνιστικό Κόμμα στο να πορευτεί μαζί τους σήμερα εναντίον του απειλητικότερου εχθρού και για την πραγματοποίηση του αμεσότερου και σημαντικότερου στόχου»*²³⁷. Επανερχόμενοι στο σημείο που ανέδειξε ο Κολάροφ στο άρθρο που μόλις προηγουμένως εξετάσαμε, το κόμμα πλέον ήταν έτοιμο να κάνει

²³⁴ Московското съвещание - първото разширено заседание на ЦК на БКП, «основите задачи на БКП в сегашния момент», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 66-69

²³⁵ Απόδοση του όρου «vanguard party»

²³⁶ *ibid*

²³⁷ *ibid*

πολιτικούς συμβιβασμούς, επαγρυπνώντας πάντοτε απέναντι στους πιθανούς πρόσκαιρους συνεργάτες του. Το «ενιαίο μέτωπο» της προηγούμενης περιόδου, το οποίο θα έφερνε εις πέρας την ένοπλη εξέγερση που θα ανέτρεπε, το καθεστώς Τσάνκοφ, ερχόταν να αντικατασταθεί από ένα μέτωπο πιο διευρυμένο, το οποίο είχε χώρο για, πρόσκαιρες και ευκαιριακές έστω, συμπορεύσεις με δυνάμεις που ανήκαν στην χορεία των αστικών κομμάτων, στα πλαίσια της υπεράσπισης των συμφερόντων της εργατικής τάξης και της εδραίωσης της επιρροής του ΚΚΒ σε αυτήν.

Ο κύριος πυρήνας της πολιτικής δράσης που θα ανέπτυσσε πλέον το κόμμα εντοπιζόταν στην δουλειά του μέσα στα συνδικάτα και τα εργατικά σωματεία, τις μαζικές οργανώσεις δηλαδή, χωρίς τις οποίες *«η μαζική ταξική πάλη είναι αδιανόητη»*, και με τις οποίες η εργατική τάξη μπορούσε να ενωθεί. Στις νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί, το ΚΚΒ έπρεπε να εδραιώσει τον ηγετικό του ρόλο μέσα στο βουλγαρικό εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα, γεγονός που θα επιτυγχανόταν μόνο μέσω *«της αφοσιωμένης και οργανωμένης εργασίας των κομμουνιστών σε αυτές (σ.σ. τα συνδικάτα)»*. Αναφορικά με την μάζα των αγροτών, χωρίς να υποτιμάται η σημασία της παρέμβασης σε αυτήν, εκεί το βάρος έπεφτε κυρίως στην περαιτέρω καλλιέργεια των σχέσεων με την αριστερή πτέρυγα της Αγροτικής Ένωσης, η οποία θα έπρεπε να ενισχυθεί ώστε να αποκτήσει μεγαλύτερη επιρροή εντός του κόμματος που εκπροσωπούσε την μεγάλη μάζα του αγροτικού προλεταριάτου.

Είναι φανερό πως η νέα πολιτική στρατηγική που χαραχτηκε στην σύσκεψη της Μόσχας αποτελούσε μια μεγάλη αλλαγή για το ΚΚΒ σε σχέση με αυτή που ακολουθήθηκε την προηγούμενη περίοδο. Δεν επρόκειτο μόνο για υποχώρηση από τις θέσεις που απαιτούσαν τη διαρκή προετοιμασία για την επικείμενη εξέγερση. Στο πλαίσιο αυτό, το κόμμα είχε προσανατολίσει και άλλες ενέργειές του, όπως η καλλιέργεια σχέσεων με άλλες πολιτικές δυνάμεις. Εξάλλου, η μπολσεβικοποίηση του κόμματος, η επαναστατική του προετοιμασία και ο γενικότερος προσανατολισμός στα καθήκοντα που υπηρετούσαν τον στόχο της προλεταριακής επανάστασης παρέμεναν στα καθήκοντα του ΚΚΒ²³⁸. Καθώς όμως το κόμμα προσπαθούσε να

²³⁸ Московското съвещание - първото разширено заседание на ЦК на БКП, «Опасностите от отклонения в БКП и нейното болшевиизиране», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 70-72

προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να ανοικοδομήσει την σύνδεσή του με την εργατική τάξη, τα καθήκοντα αυτά έφυγαν από το προσκήνιο.

Ένα ζήτημα που αφορούσε την εφαρμογή της νέας στρατηγικής στην πράξη ήταν ότι η Γενική Εργατική Συνομοσπονδία, το επίσημο συνδικαλιστικό όργανο που ήταν συνδεδεμένο με το ΚΚΒ, είχε τεθεί εκτός νόμου μαζί με το υπόλοιπο κόμμα ήδη από τον Ιανουάριο του 1924. Παράλληλα, η κατάσταση του κομμουνιστικού συνδικαλιστικού κινήματος μετά το νέο κύμα διώξεων που είχε εξαπολύσει ο Τσάνκοφ, ήταν εξίσου άσχημη με αυτή του κομματικού μηχανισμού. Σε αναφορά του Δημητρώφ προς την Προφιντέρν αναφέρεται χαρακτηριστικά πως *«οι επαναστάτες συνδικαλιστές μαζί με ολόκληρο το επαναστατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Βουλγαρία ήταν ηττημένοι, ματωμένοι και αποκεφαλισμένοι»*, ενώ τονίζεται πως όσα στελέχη των κομμουνιστικών συνδικαλιστικών οργανώσεων είχαν αποφύγει τον θάνατο, βρίσκονταν είτε στην φυλακή, είτε κρύβονταν στην επαρχία, είτε είχαν διαφύγει στο εξωτερικό²³⁹. Η προσπάθεια της εκ νέου εδραίωσης της θέσης του ΚΚΒ στο συνδικαλιστικό κίνημα, και κατά συνέπεια ανάμεσα στην εργατική τάξη, ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1925, όταν και ιδρύθηκε η Ανεξάρτητη Συνδικαλιστική Ομοσπονδία, ως νόμιμη οργάνωση, ελεγχόμενη από το κόμμα, με το δικό της όργανο στον τύπο²⁴⁰. Το σύνθημα της νέας συνδικαλιστικής οργάνωσης, *«Μια τάξη - Ένα συνδικαλιστικό κίνημα»* δίνει τον τόνο για την πολιτική που ακολούθησε το κόμμα την επόμενη περίοδο.

Το σύνθημα της ενότητας της εργατικής τάξης επιδιώχθηκε και στην πράξη από το ΚΚΒ, καθώς ήδη στα τέλη του 1925 είχαν ήδη καταγραφεί οι πρώτες επαφές με τα Ελεύθερα Εργατικά Συνδικάτα, που πρόσκειντο στους Σοσιαλδημοκράτες, και αποτελούσαν μέρη της Διεθνούς του Άμστερνταμ, του αντίπαλου δέους της Προφιντέρν, όπως είδαμε και παραπάνω. Οι επαφές αυτές μάλιστα έφτασαν στο σημείο του να προταθεί από την Ανεξάρτητη Συνδικαλιστική Ομοσπονδία η ένωση των δύο οργανώσεων. Αυτό προκάλεσε την έντονη αντίδραση των ηγετών των Ελεύθερων Συνδικάτων, οι οποίοι, επικαλούμενοι τον έλεγχο της Ομοσπονδίας από το ΚΚΒ αρνήθηκαν την πρόταση, θέτοντας ως όρο την άμεση ένταξη οποιασδήποτε

²³⁹ Г. Димитров, «Кървавият поход против работническото движение», στο Г. Димитров, *Съчинения, том 8.*, Σόφια (Издателство на БКП) 1955, 123-125

²⁴⁰ В. Боев, К. Василев, κ.α., *ό.π.*, 289-290

ενιαίας οργάνωσης στην Διεθνή του Άμστερνταμ²⁴¹, ένας όρος που φυσικά δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτός από το ΚΚΒ.

Πρέπει εδώ βέβαια να σημειωθεί πως η στρατηγική αυτή δεν αποτελούσε επιλογή που απέρρεε μόνο από την πραγματικότητα που αντιμετώπιζε το κόμμα εντός της Βουλγαρίας. Η προσέγγιση μεταξύ των «Κόκκινων» συνδικάτων και των αντίστοιχων που λειτουργούσαν υπό την ομπρέλα της Διεθνούς του Άμστερνταμ ήταν θέση που είχε υιοθετηθεί και από την Κομιντέρν. Στο Πέμπτο συνέδριο της υιοθετήθηκε η θέση της ενοποίησης των δύο Διεθνών που συγκέντρωναν τα εργατικά συνδικάτα, της Προφιντέρν και του Άμστερνταμ, ενώ τα κομμουνιστικά κόμματα ενθαρρύνονταν να δουλέψουν προς την ίδια κατεύθυνση στις χώρες όπου δραστηριοποιούνταν²⁴² θέσεις έως και το 1926, την περίοδο δηλαδή που το ΚΚΒ είχε υιοθετήσει την συγκεκριμένη στρατηγική, παρέμεναν αναλλοίωτες. Αντίστοιχη ευνοϊκή τάση για την ενοποίηση των εργατικών συνδικάτων υπήρχε και στην Διεθνή του Άμστερνταμ. Στο συνέδριο των Βαλκανικών σοσιαλιστικών συνδικάτων, που πραγματοποιήθηκε στη Σόφια τον Απρίλιο του 1926, αποφασίστηκε ότι τα συνδικάτα των βαλκανικών χωρών, συμπεριλαμβανομένης της Βουλγαρίας, θα προχωρούσαν σε διαπραγματεύσεις για την ενότητα των εργατικών συνδικάτων²⁴³. Σε αυτό το πλαίσιο θα συνεχίζονταν οι επαφές και διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών καθ' όλη την διάρκεια του 1926, ενώ φαίνεται να είχε υπάρξει σημαντική πρόοδος, σε σημείο που να γίνεται λόγος από την πλευρά των κομμουνιστών για την «ενότητα που έχει εδραιωθεί στα βουλγαρικά συνδικάτα»²⁴⁴. Πράγματι, οι διαπραγματεύσεις είχαν φτάσει σε σημείο να έχει συγκροτηθεί ένα κοινό πρόγραμμα, το οποίο θα οδηγούσε στην διεξαγωγή κοινού συνεδρίου των συνδικαλιστικών οργανώσεων, όπου και θα πραγματοποιόνταν η ενοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος στην χώρα. Τα βασικά σημεία του προγράμματος αυτού, όπως παρατίθενται από τον Δημητρόφ σε άρθρο του σε όργανο της Κομιντέρν, δείχνουν πως πράγματι αυτή ήταν προϊόν αμοιβαίων υποχωρήσεων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελούσε το, φλέγον και για τις δύο πλευρές,

²⁴¹ «The Fight for the Trade Union Unity in the Balkans», *International Press Correspondence*, 6, 3, 14/1/1926

²⁴² «For the Unity of the Trade Union Movement», *International Press Correspondence*, 4, 66, 13/9/1924

²⁴³ «The Balkan Trade Union Conference and the Spirit of the Balkan Locarno», *International Press Correspondence*, 6, 35, 29/4/1926

²⁴⁴ «Creation of the Unity in the Trade Unions of Bulgaria», *International Press Correspondence*, 6, 60, 02/09/1926

ζήτημα της πρόσδεσης ή μη στην Διεθνή του Άμστερνταμ, για το οποίο αποφασίστηκε πως η νέα, ενωμένη οργάνωση θα είχε ανεπίσημες μόνο επαφές με αυτήν, χωρίς όμως να αποκλείεται η προοπτική πρόσδεσης σε αυτή στο μέλλον, καθώς κάτι τέτοιο θα αποφασιζόταν στο μελλοντικό ενωτικό συνέδριο²⁴⁵. Μάλιστα, εντός του ΚΚΒ φαίνεται πως υπήρχαν τάσεις, οι οποίες δεν ήταν αρνητικές απέναντι στην προοπτική ενοποίησης του συνδικαλιστικού κινήματος εντός των κόλπων της Διεθνούς του Άμστερνταμ. Ωστόσο κάτι τέτοιο γινόταν αντιληπτό από την Κομιντέρν ως υπαρξιακός κίνδυνος απέναντι στην Προφιντέρν, αλλά και ως παράγοντας ενίσχυσης του «ρεφορμιστικού» συνδικαλιστικού κινήματος εις βάρος του κομμουνιστικού, γεγονός που φυσικά θα ήταν ανεπίτρεπτο. Έτσι, αυτή η στάση των Βούλγαρων κομμουνιστών κρίνεται ως λανθασμένη που επιβαλλόταν να διορθωθεί²⁴⁶. Η διόρθωση αυτή ήρθε με το κοινό πρόγραμμα που είδαμε προηγουμένως.

Παρά το θετικό κλίμα που είχε προκύψει από την κοινή πλατφόρμα του Ιουλίου και τις αισιόδοξες αναγνώσεις των εξελίξεων, όπως αυτές περιγράφονταν στις διεθνείς ανταποκρίσεις για το ζήτημα, η ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος δεν έμελλε να επιτευχθεί. Οι εντάσεις που προκάλεσε η προοπτική της ενοποίησης του συνδικαλιστικού κινήματος εντός των σοσιαλδημοκρατικών συνδικάτων και της Διεθνούς του Άμστερνταμ, όπου η δυσπιστία για τις προθέσεις των κομμουνιστών ήταν διάχυτη²⁴⁷, αποτέλεσαν το σημείο κλειδί για το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων. Η καχυποψία των σοσιαλδημοκρατών βέβαια δεν ήταν αβάσιμη: για το ΚΚΒ, αυτοί δεν είχαν πάψει να αποτελούν «έναν εχθρό της εργατικής τάξης και σύμμαχο της μπουρζουαζίας», ένας εχθρός που έπρεπε να ξεγυμνωθεί μπροστά στα μάτια των εργατών, ενώ η ενοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος θα ολοκληρωνόταν μόνο υπό την καθοδήγηση του ΚΚΒ²⁴⁸. Σε κάθε περίπτωση, το αίτημα της πρόσδεσης της νέας, ενιαίας συνδικαλιστικής οργάνωσης στην Διεθνή του Άμστερνταμ αποτελούσε ένα σημείο που δεν μπορούσε να γίνει σε καμία περίπτωση αποδεκτό από την πλευρά

²⁴⁵ G. Dimitrov, «Trade Union Unity in Bulgaria», *Communist International*. 3, 2, 15/10/1926

²⁴⁶ «Из писмо на Г. Димитров до В. Коларов относно причините за отхвърляне предложението му за обединяване на левите профсъюзи с реформистките профсъюзи в балканските страни», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Сόφια 2005, 474-477

²⁴⁷ «Progress towards unity in Bulgaria», *International Press Correspondence*, 6, 76, 18/11/1926

²⁴⁸ Първият разширен пленум на ЦК на БКП, «Задачите на партията относно синдикалното движение», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Сόφια (Издаелство на БКП) 1953, 112-114

του ΚΚΒ και της Ανεξάρτητης Εργατικής Ομοσπονδίας, καθώς μια τέτοια προοπτική, όπως είδαμε και προηγουμένως, αποτελούσε κόκκινη γραμμή για την Κομιντέρν. Έτσι, όταν τον Δεκέμβριο του 1926, η πρόταση των Ελεύθερων Συνδικάτων δεν υπαναχωρούσε από την θέση της πρόσδεσης στην Διεθνή του Άμστερνταμ²⁴⁹, γράφτηκε η τελευταία πράξη της περιόδου διαπραγματεύσεων για την επίτευξη της ενότητας του συνδικαλιστικού κινήματος στην Βουλγαρία. Αυτό δεν σήμαινε βέβαια πως το ΚΚΒ θα ανέκρουε πρύμνα στην προσπάθειά του να εδραιωθεί εκ νέου ως ηγέτιδα δύναμη του συνδικαλιστικού κινήματος και της εργατικής τάξης. Στόχος ήταν πλέον η επίτευξη της ενότητας του συνδικαλιστικού κινήματος μέσω της προσέλκυσης των οργανωμένων και μη εργατών στις τάξεις της Ανεξάρτητης Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας. Για να επιτευχθεί αυτό, η πολιτική του κόμματος επικεντρωνόταν στην προπαγανδιστική δουλειά για προσέλκυση των μελών που ήταν ήδη οργανωμένοι στα Ελεύθερα Συνδικάτα, καθώς και στην παρέμβαση συνδικαλιστικών στελεχών, προσκείμενων στο ΚΚΒ, σε συνδικαλιστικές οργανώσεις που παρέμεναν ανεξάρτητες, όπως το συνδικάτο των εκπαιδευτικών²⁵⁰. Αυτή όμως δεν θα ήταν η μόνη αλλαγή που θα έφερνε η αυγή του 1927 στην πολιτική στρατηγική του κόμματος, καθώς η δραστηριότητα του θα έμπαινε σε μια νέα περίοδο.

3.4.2: Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - Το Εργατικό Κόμμα: επιστροφή στην πολιτική νομιμότητα δι' αντιπροσώπου.

Τον Φεβρουάριο του 1927, ιδρύθηκε και επίσημα το Εργατικό Κόμμα, το οποίο δεν τέθηκε εκτός νόμου από την κυβέρνηση Λιάπτσεφ, δεδομένου ότι έδειξε ανοχή απέναντι στην παρουσία του στην πολιτική σκηνή. Επίσημα, το νέο κόμμα ήταν αποτέλεσμα διεργασιών μεταξύ «ανεξάρτητων ομάδων εργατών», οι οποίες δεν είχαν οργανική σύνδεση με κάποιο κόμμα. Ξεκινώντας από την πρώτη τέτοια ομάδα της Κεντρικής Εργατικής Επιτροπής της Σόφιας²⁵¹, αντίστοιχες άρχισαν να ξεπηδούν σε

²⁴⁹ J. Rothschild, *ό.π.*, 263

²⁵⁰ «Резолюция на Виенския пленум на ЦК на БКП по синдикална въпрос», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 474-477

²⁵¹ «Позив на безпартийната група при софийския трудов комитет за положението на работническата класа и трудещите се в България и за изграждане на безпартийни групи», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 24-26

διάφορες περιοχές της πρωτεύουσας, αλλά και σε πόλεις της επαρχίας όπως το Μπουργκάς²⁵² ή το Πέρνικ²⁵³, οι οποίες με απόφασή τους στις 20 του μήνα, έπειτα από τις διαδικασίες του πρώτου συνεδρίου τους, ανακοινώνουν την «*συνένωση των ανεξάρτητων ομάδων εργατών σε ένα πολιτικό κόμμα, υπό το όνομα του Εργατικού Κόμματος*»²⁵⁴. Βέβαια, πίσω από τις διαδικασίες αυτές βρισκόταν το ΚΚΒ, το οποίο θα αποκτούσε έτσι μια νόμιμη «βιτρίνα». Πως όμως οδηγήθηκε το ΚΚΒ σε μια τέτοια επιλογή, η οποία αποτελούσε ακόμα μεγαλύτερη απομάκρυνση από την στρατηγική της προηγούμενης περιόδου, δηλαδή της έμφασης στην παράνομη δουλειά και στην προετοιμασία του ένοπλου αγώνα;

Στο συγκεκριμένο ζήτημα, ο Rothschild προσφέρει μια ανάγνωση που περιγράφει την κίνηση του ΚΚΒ ως μάλλον ομορτιστική. Σύμφωνα με την ανάλυσή του, οι Βούλγαροι κομμουνιστές, ενθαρρυνόμενοι από την αποδοκιμασία της κυβέρνησης που φάνηκε στις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές του 1926, επιδίωξαν να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία, έχοντας κατά νου τις επικείμενες εκλογές του Μαΐου 1927²⁵⁵. Πράγματι, στις εκλογές του Νοεμβρίου για την ανάδειξη τοπικών διοικήσεων, οι συνδυασμοί της κυβέρνησης έλαβαν αθροιστικά λιγότερες ψήφους από το σύνολο των ψήφων της αντιπολίτευσης. Το να αποδίδεται όμως η συγκεκριμένη επιλογή του ΚΚΒ αποκλειστικά και μόνο στην συγκυρία και την ευκαιριακή ανάγνωση της αποτελεί μάλλον απλούστευση. Αρχικά, όπως έχουμε ήδη εξετάσει, αυτή δεν αποτελούσε την πρώτη προσπάθεια ίδρυσης ενός κόμματος-βιτρίνα από το ΚΚΒ, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει το νόμιμο πολιτικό βραχίονα του, όσο το ίδιο τελούσε υπό απαγόρευση. Μπορεί η προσπάθεια του 1924 να απέτυχε, το πολιτικό σκηνικό να ήταν διαφορετικό και το κλίμα πολύ πιο εχθρικό απέναντι σε οποιαδήποτε προσπάθεια του ΚΚΒ για απόκτηση «χώρου» στον δημόσιο διάλογο και στην πολιτική ζωή της χώρας, αποτελούσε όμως απόδειξη ότι μια τέτοια λύση δεν ήταν άγνωστη στην ηγεσία του κόμματος.

²⁵² «Протокол за образуване на безпартийна трудова група в бургас», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 30

²⁵³ «Протокол за образуване на безпартийна трудова група в с. Перник, Софийско», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 34

²⁵⁴ «Декларация на конференцията на безпартийните работнически групи от София и провинцията за образуването на Работническа Партия в България», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 35-40

²⁵⁵ J. Rothschild, *ό.π.*, 269-270

Πέραν αυτού όμως, ίσως το σημαντικότερο στοιχείο που αντιτίθεται στο αφήγημα αυτό είναι ότι το ζήτημα της δημιουργίας ενός νόμιμου κόμματος, που τυπικά δεν θα συνδεόταν με το ΚΚΒ και το οποίο θα αποτελούσε όχημα για να εφαρμόσει την στρατηγική του, είχε προηγηθεί των εκλογών του Νοεμβρίου του 1926. Στην εκτεταμένη ολομέλεια της κεντρικής επιτροπής του κόμματος στην Βιέννη τον Αύγουστο του 1926, τέθηκε εκ νέου επί τάπητος το ζήτημα της ίδρυσης ενός νόμιμου κόμματος²⁵⁶. Σύμφωνα με την ανάλυση της κεντρικής επιτροπής, η ίδρυση ενός νόμιμου κόμματος θα αποτελούσε το επόμενο, και παράλληλα σημαντικότερο, βήμα για την επίτευξη της ενίσχυσης της θέσης του ως καθοδηγήτρια δύναμη των λαϊκών μαζών. Αυτό δεν σήμαινε πως υποβαθμίζεται η σημασία που είχε στην εν λόγω προσπάθεια η ενίσχυση της επιρροής του κόμματος ως προς τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως αυτή είχε ήδη καταγραφεί, αλλά και η δουλειά με τις επιτροπές δράσης για διάφορα ζητήματα, τομείς στους οποίους εργαζόταν ο παράνομος μηχανισμός του κόμματος εντός της χώρας. Η ίδρυση όμως ενός νόμιμου κόμματος, το οποίο φυσικά θα στηριζόταν και θα βρισκόταν σε αगाστή συνεργασία με το ΚΚΒ, έδινε μια νέα σειρά από δυνατότητες στους Βούλγαρους κομμουνιστές, από την διεξαγωγή του μαζικού αγώνα για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων της εργατικής τάξης έως την προσέλκυση μελών και στελεχών που είχαν απομακρυνθεί από τις τάξεις του κόμματος, καθώς αυτό βρισκόταν εκτός νόμου. Το νόμιμο κόμμα επομένως θα αποτελούσε το όργανο για την εφαρμογή της στρατηγικής του νόμιμου, μαζικού αγώνα, την οποία είχε χαράξει το ΚΚΒ, το οποίο, σύμφωνα με την Κεντρική Επιτροπή *«σήμερα στέκεται στο ένα πόδι (τα συνδικάτα)· η ίδρυση ενός μαζικού κόμματος θα του επιτρέψει να σταθεί μόνο του στα δύο του πόδια»*.

Ένας δεύτερος λόγος που έφερνε το ζήτημα στο προσκήνιο ήταν ο φόβος της δράσης των λεγόμενων «λικβινταριστών», και συγκεκριμένα εκείνους που τοποθετούνταν στα δεξιά του κόμματος. Στην ίδια εκτεταμένη ολομέλεια επισημαινόταν ο κίνδυνος που προερχόταν από πρόσωπα όπως ο Σακάροφ και οι υποστηρικτές του. Οι τελευταίοι περιγράφονταν να κινούνται προς τη δημιουργία ενός νέου κόμματος, το οποίο θα απευθυνόταν στις εργατικές μάζες, επιχειρώντας να εκμεταλλευτούν το κενό που είχε αφήσει η διάλυση του μηχανισμού του ΚΚΒ στη

²⁵⁶ «Из резолюцията на виенския пленум на ЦК на БКП „непосредствените задачи на БКП“ (относно създаването на легална работническа партия)», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 21-23

χώρα. Στόχος τους ήταν να απομακρύνουν τις εργατικές τάξεις από την επιρροή της Κομιντέρν, υιοθετώντας μια πολιτική τακτική παρόμοια με εκείνη του Ιουνίου 1923, η οποία είχε κριθεί εκ των υστέρων ως μη μπολσεβικική²⁵⁷. Ο κίνδυνος αναγνωρίστηκε και από την Κομιντέρν, η οποία συμφώνησε με την πρόταση της Κεντρικής Επιτροπής, χαρακτηρίζοντάς την ως «επίκαιρη», ενώ η πρακτική εφαρμογή της ως «αναγκαία», καθώς οι «λικβινταριστές» περιγράφονται να βρίσκονται σε συζητήσεις για την δημιουργία ενός νέου κόμματος, το οποίο «θα έρθει στην πολιτική σκηνή στην θέση του πρώην Κομμουνιστικού Κόμματος και του θνήσκοντος Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος του κυρίου Παστούχοφ»²⁵⁸. Επομένως, βλέπουμε πως το Εργατικό Κόμμα προέκυψε μάλλον ως κάτι περισσότερο από μια απλή ευκαιριακή ανάγνωση της πολιτικής κατάστασης, με βάση την οποία οι κομμουνιστές ήλπιζαν να εκμεταλλευτούν εκλογικά μια θετική συγκυρία. Η ίδρυσή του αποτελούσε μια συνειδητή επιλογή, μέρος εφαρμογής στην πράξη της νέας στρατηγικής του ΚΚΒ, αλλά και της αντιμετώπισης «απειλών» για την πρωτοκαθεδρία στον ρόλο του κόμματος-εκπροσώπου της εργατικής τάξης.

Το ότι το Εργατικό Κόμμα αποτελούσε ένα όχημα για την πρακτική εφαρμογή της νέας πολιτικής γραμμής του ΚΚΒ γίνεται φανερό και στις προγραμματικές θέσεις του νέου κόμματος²⁵⁹. Τα αιτήματά του πράγματι αφορούν την ικανοποίηση αιτημάτων της εργατικής τάξης, τα οποία συνδέονται άμεσα με την καθημερινότητα του εργάτη, όπως η θέσπιση ενός προγράμματος εργατικής νομοθεσίας, η καταπολέμηση της ανεργίας και η παύση των διώξεων εναντίον των συνδικάτων. Παράλληλα, και τα πολιτικά αιτήματα ήταν προσαρμοσμένα στην νέα γραμμή του κόμματος. Η «επαναφορά στην χώρα των πολιτικών ελευθεριών της συνάθροισης, οργάνωσης και του τύπου», η «προστασία του συντάγματος από αντιδραστικές τροποποιήσεις και καταπατήσεις» και ιδίως το σύνθημα για εγκαθίδρυση «της εργατικής δημοκρατικής εξουσίας» απείχαν παρασάγγας από τα προτάγματα του ένοπλου αγώνα για την

²⁵⁷ Първият разширен пленум на ЦК на БКП, «Идейното сплотяване на партията и опасността от Отклонения», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Сόφια (Издателство на БКП) 1953, 127-130

²⁵⁸ «Директивно писмо на Мл. Стоянов (Р. Островски) за организиране на Работническа партия в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Сόφια 2005, 515-517

²⁵⁹ «Декларация На Конференцията На Безпартийните Работнически Групи От София И Провинцията За Образоването На Работническа Партия В България», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Сόφια (Издателство на БКП) 1966, 35-40

ανατροπή του καθεστώτος. Πλέον, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Εργατικού Κόμματος, ο αγώνας θα γινόταν αξιοποιώντας *«όλα τα πολιτικά μέσα του αγώνα, εντός του πλαισίου των νόμων»*, με το κόμμα δηλαδή να σέβεται τα πλαίσια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Το πέραςμα της στρατηγικής του ΚΚΒ, και συνάμα του ίδιου του κόμματος και του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος, σε μια νέα περίοδο ήταν πλέον γεγονός.

Πάνω στις θέσεις αυτές θα κινούταν και η ρητορική που θα ανέπτυσσε το Εργατικό Κόμμα, απευθυνόμενο τόσο στα μέλη του, όσο και στο προλεταριάτο, αστικό και αγροτικό. Οι εργάτες καλούνταν μεν σε *«έναν μαζικό, εθνικό αγώνα ενάντια στην βία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση»*²⁶⁰, όμως αυτό που δεν ήταν ξεκάθαρο ήταν η μορφή που θα λάμβανε αυτός ο αγώνας, αλλά και το τι μέσα θα αξιοποιούσε. Σταθερή επωδός στις εσωτερικές εγκυκλίους που απηύθυνε το Εργατικό Κόμμα προς τα μέλη και τις τοπικές οργανώσεις του, αλλά και στα κελεύσματα του προς τους εργάτες, ήταν το κάλεσμα ώστε αυτοί να οργανωθούν στο Εργατικό Κόμμα, τον *«πιστό υπερασπιστή και αντιπρόσωπό τους»*²⁶¹. Στοιχεία όμως όπως η οργάνωση των εργατών στα συνδικαλιστικά τους όργανα, η κινητοποίησή τους για την συμμετοχή σε εργατικές κινητοποιήσεις και απεργίες, και γενικότερα η πιο μαχητική κινητοποίηση αυτών, απουσίαζε από την τακτική εκείνης της περιόδου, τουλάχιστον όπως αυτή αναπτυσσόταν μέσω του Εργατικού Κόμματος και αποτυπωνόταν στις πρωτογενείς πηγές που είναι διαθέσιμες.

Παράλληλα, το Εργατικό Κόμμα θα αποτελούσε και ένα μέσο για την προσέγγιση του ΚΚΒ με τα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης, στα πλαίσια της πρακτικής εφαρμογής της νέας στρατηγικής που είχε υιοθετηθεί. Έτσι, κατά την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, πριν τις εκλογές του Μαΐου του 1927, το Εργατικό Κόμμα επιδίωξε την δημιουργία ενός συνασπισμού των αντιπολιτευόμενων κομμάτων, το λεγόμενο «Εργατικό Μπλοκ». Για το Εργατικό Κόμμα, αυτό δεν θα αποτελούσε απλώς μια απλή προεκλογική συμμαχία, η οποία θα απέφερε στο κόμμα μια απλή αύξηση των εδρών που πιθανώς θα κατακτούσε στην περίπτωση της αυτόνομης καθόδου του στις επερχόμενες εκλογές, αλλά *«μια καθημερινή δράση του εργαζόμενου*

²⁶⁰ «Позив на Централното ръководно тяло за засилване на борбата про тив фашисткия терор», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 58-61

²⁶¹ *ibid*

λαού στην πάλη για την απελευθέρωση από τις καταστροφές, δυσκολίες και σκληρή καπιταλιστική εκμετάλλευση»²⁶². Σε αυτό, θα έπρεπε να συμπεριληφθούν τόσο η Αγροτική Ένωση, στο σύνολό της, όσο και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, ώστε «να μην ωθηθούν οι μεγάλες εργατικές οργανώσεις μακριά μας»²⁶³. Αν και θα πρέπει οι διακηρύξεις αυτές να εξετάζονται με επιφύλαξη, φαίνεται πως το Εργατικό Κόμμα, και κατά συνέπεια και το ΚΚΒ, ήταν έτοιμο να προβεί στην δημιουργία ενός πλατιού αντιπολιτευτικού μετώπου, το οποίο θα ήταν εκεί για να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της εργατικής τάξης.

Οι προσπάθειες αυτές όμως έπεσαν στο κενό, καθώς στις εκλογές του Μαΐου το Εργατικό Κόμμα έμεινε εκτός του συνασπισμού που δημιουργήθηκε από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, την μεγαλύτερη πτέρυγα της Αγροτικής Ένωσης, την «κεντρώα», καθώς και το μικρότερο κόμμα των τεχνιτών στο επονομαζόμενο «Σιδερένιο Μπλοκ». Στην εκλογική αναμέτρηση, η οποία σύμφωνα με το ΚΚΒ χαρακτηρίστηκε από την κυβερνητική καταστολή²⁶⁴, ο συνασπισμός αυτός συγκέντρωσε το 24.8% των ψήφων, και 56 έδρες²⁶⁵. Το Εργατικό Κόμμα, μετά την αποτυχία του να οργανώσει το «Εργατικό Μπλοκ», θα συμμετάσχει στην εκλογική αναμέτρηση από κοινού με τους γνώριμους συνοδοιπόρους της αριστερής πτέρυγας της Αγροτικής Ένωσης, συγκεντρώνοντας 2.5% και εκλέγοντας 4 βουλευτές²⁶⁶. Πρέπει να σημειωθεί πάντως πως οι προσπάθειες για την δημιουργία ενός ευρύτερου «Εργατικού Μπλοκ» δεν σταμάτησαν μετά την πραγματοποίηση των εκλογών, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να πραγματοποιηθούν συζητήσεις με στόχο την δημιουργία του ευρεως μετώπου όλων των αριστερών αντιπολιτευτικών δυνάμεων στην χώρα. Η ακύρωση του σχεδίου αυτού όμως, μετά από παρέμβαση της Κομιντέρν, καθώς «η Σοσιαλδημοκρατία δεν μπορεί να συμμετάσχει στην μάχη ενάντια στον φασισμό»²⁶⁷, λειτούργησε ως υπενθύμιση, τόσο για το Εργατικό Κόμμα, όσο και

²⁶² «Окръжно на централното ръководно тяло на работническата партия за организационното състояние на партията и с препоръки за начините и средствата в борбата за изграждането на трудовия блок», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 53-54

²⁶³ *ibid*

²⁶⁴ «The result of the Parliamentary election in Bulgaria», *International Press Correspondence*, 7, 35, 16/06/1927

²⁶⁵ A. Todorov, *ό.π.*, 380-386

²⁶⁶ *ibid*

²⁶⁷ J. Rothschild, *ό.π.*, 269-270

για εμάς, για το ότι η Κομιντέρν εξακολουθούσε να ασκεί στενό έλεγχο πάνω και στο νέο κόμμα.

Η συμμόρφωση προς τις υποδείξεις της Κομιντέρν επιβεβαιώθηκε στο δεύτερο παράνομο συνέδριο του ΚΚΒ, το οποίο έλαβε χώρα στο Βερολίνο, τον Ιανουάριο του 1928, με την προοπτική μιας κυβέρνησης του «Σιδερένιου Μπλοκ» να χαρακτηρίζεται ως «ουτοπία», ενώ καθήκον του ΚΚΒ, και συνάμα του Εργατικού Κόμματος, ήταν «να προστατεύσει τις μάζες από όποιες “δημοκρατικές” ψευδαισθήσεις σε σχέση με μια κυβερνητική αλλαγή»²⁶⁸. Για άλλη μια φορά βέβαια, το ΚΚΒ ακολουθούσε τις τάσεις εντός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Την ίδια περίοδο, στην εκτεταμένη ολομέλεια της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν, τονιζόταν πως η διεθνής Σοσιαλδημοκρατία είχε πραγματοποιήσει μια απότομη στροφή προς τα δεξιά, κατάσταση που ανάγκαζε την Κομιντέρν να αγωνιστεί με όλες της τις δυνάμεις εναντίον της, καθώς αποτελούσε «το βασικό εμπόδιο στην προσέλκυση της μεγάλης μάζας της εργατικής τάξης από τον κομμουνισμό»²⁶⁹.

Το στοιχείο αυτό πάντως δεν σήμαινε πως το ΚΚΒ ήταν έτοιμο και να επιστρέψει στις πολιτικές που ακολουθούσε κατά την προηγούμενη περίοδο, αφήνοντας τα κεκτημένα του Εργατικού Κόμματος στον βωμό του παράνομου αγώνα. Το κόμμα θα αγωνιζόταν μεν για την δημιουργία μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών, όμως την περίοδο εκείνη, όπου σύμφωνα με την ανάλυση του κόμματος δεν υπήρχε η επαναστατική συνθήκη, αυτό θα αποτελούσε απλώς «ένα σλόγκαν για την κινητοποίηση των μαζών, και όχι ένα σλόγκαν για άμεση δράση»²⁷⁰. Αναφορικά με την προοπτική δημιουργίας ενός ενιαίου μετώπου, στο οποίο το Εργατικό Κόμμα είχε συμπεριλάβει στο άμεσο παρελθόν και την βουλγαρική σοσιαλδημοκρατία, τονιζόταν πως ένα τέτοιο μέτωπο θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο «από τα κάτω», δομημένο πάνω στον μαζικό χαρακτήρα που θα του προσέδιδε η συμμετοχή της μεγάλης μάζας των εργατών. Στις βάσεις αυτές, η προσπάθεια δημιουργίας του «Εργατικού Μπλοκ» μαζί με τα κόμματα που αποκαλούνται ως η «αριστερή πτέρυγα της φασιστικής μπουρζουαζίας» κρίνεται ως μια προσπάθεια επιβολής ενός τέτοιου

²⁶⁸ Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Накъде отива фашистка България», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 205-207

²⁶⁹ «On the Plenum of the E.C.C.I», *International Press Correspondence*, 8, 8, 16/02/1928

²⁷⁰ Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Накъде отива фашистка България», *ό.π.*, 207-208

μετώπου «από τα πάνω», από κοινού με δυνάμεις που «θα συνέχιζαν να προδίδουν και στο μέλλον». Αν προέκυπτε ποτέ συνεργασία με μέρος του πολιτικού δυναμικού των κομμάτων αυτών, θα ήταν αποτέλεσμα της προσέγγισης και αποδοχής του προγράμματος του ΚΚΒ εκ μέρους των στελεχών αυτών. Επομένως οι προσπάθειες προσέγγισης με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα, όπως οι συνομιλίες για την προσχώρηση του Εργατικού Κόμματος στο «Σιδερένιο Μπλοκ» αποτελούσαν ένα λάθος, το οποίο το κόμμα γρήγορα αναγνώρισε και από το οποίο απομακρύνθηκε²⁷¹.

Παράλληλα, στο συνέδριο επιβεβαιώθηκε εκ νέου η πρωταρχική θέση των συνδικαλιστικών οργανώσεων και του συνδικαλιστικού κινήματος στην πολιτική του κόμματος, η παρουσία του οποίου εντός των συνδικάτων κρίνεται ως «*πλήρως αδύναμη και ασυντόνιστη*». Καθήκον των Βούλγαρων κομμουνιστών ήταν να αναλάβουν καθοδηγητικό ρόλο στο κίνημα και τη δράση του, καθώς και να συνδέσουν τα εργατικά αιτήματα με τα πολιτικά ζητήματα. Η καταδίκη της σοσιαλδημοκρατίας δεν σήμαινε την εγκατάλειψη του στόχου για την ενοποίηση του εργατικού κινήματος. Αντίθετα, η ενοποίηση αυτή μπορούσε να επιτευχθεί μόνο στην πράξη και μόνο «κάτω από το λάβαρο του ασυμβίβαστου και ανεξάρτητου ταξικού αγώνα». Παράλληλα, αναγνωριζόταν ότι η διαδικασία αυτή θα απαιτούσε και την πραγματοποίηση ορισμένων υποχωρήσεων²⁷². Αυτό που γίνεται αντιληπτό στο συνέδριο είναι πως τίθεται ένα όριο στο εύρος της εμπλοκής του Εργατικού Κόμματος, και κατά συνέπεια του ΚΚΒ, στην πολιτική σκηνή της χώρας. Με άλλα λόγια, η προοπτική δημιουργίας διευρυμένων συμμαχιών δεν απορριπτόταν. Ωστόσο, αυτές δεν μπορούσαν να περιλαμβάνουν αστικά κόμματα ή οργανώσεις που συνδέονταν ή ήταν προσκείμενες σε αυτά, τουλάχιστον όταν οι όροι συνεργασίας καθορίζονταν από τα ίδια τα αστικά κόμματα και οργανώσεις. Βλέπουμε δηλαδή μια επιστροφή σε μια κοινή τακτική του κόμματος κατά τις προηγούμενες περιόδους, αναφορικά με το ζήτημα της συνεργασίας με άλλους πολιτικούς φορείς: αυτή θα μπορούσε να γίνει μόνο με τους όρους του ΚΚΒ. Εν προκειμένω, όσες υποχωρήσεις κρίνονταν απαραίτητες θα γίνονταν μόνο στον βωμό της ενδυνάμωσης του δεσμού του κόμματος με την εργατική τάξη, και όχι για την οικοδόμηση κάποιας ευκαιριακής

²⁷¹ Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Тактиката на единния фронт и блокът на труда», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 228-235

²⁷² Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Настъплението на капитала и подеъмът на масите», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 219-222

πολιτικής σύμπραξης, έστω και αν αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει στην ανατροπή της κυβέρνησης Λιάπτσεφ, ένα καθεστώς που το ίδιο το ΚΚΒ χαρακτήριζε ως φασιστικό.

Οι νέες αυτές κατευθύνσεις βρήκαν γρήγορα εφαρμογή, καθώς τον Φεβρουάριο του 1928 θα λάμβαναν χώρα δημοτικές εκλογές, οι οποίες αφορούσαν δήμους της επαρχίας. Σε αυτές, το Εργατικό Κόμμα συμμετείχε εκ νέου μέσω των συνδυασμών του «Εργατικού Μπλοκ», όπως και στις βουλευτικές εκλογές του προηγούμενου έτους. Έτσι, σε προεκλογικό κάλεσμα που απηύθυνε το κόμμα, το «Σιδερένιο Μπλοκ» χαρακτηρίζεται ως «μια συνωμοτική αντίδραση που δημιουργήθηκε για να αντιπαλέψει το Εργατικό Μπλοκ», το οποίο δημιουργήθηκε από «πράκτορες της μπουρζουαζίας μεταξύ της εργατικής τάξης, για να την απομακρύνει από τον σωστό δρόμο της πάλης εναντίον της αντίδρασης». Πλέον, η προοπτική συνεργασίας του Εργατικού Κόμματος με τις δυνάμεις που είχαν λάβει μέρος σε «κάθε μεγάλο έγκλημα που έχει διαπραχθεί από την βουλγαρική μπουρζουαζία κατά των συνολικών συμφερόντων της εργατικής τάξης» δεν ήταν δυνατή²⁷³. Στις εν λόγω εκλογές το Εργατικό Κόμμα κατάφερε να πάρει τον έλεγχο ορισμένων συμβουλίων, με την γενικότερη επίδοσή του να κρίνεται ως ικανοποιητική, με την επιφύλαξη πάντα πως τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεσή μας προέρχονται από την κομματική ιστοριογραφία²⁷⁴.

Γεγονός αποτελεί πάντως πως οι εκλογικές επιδόσεις του Εργατικού Κόμματος, σε συνδυασμό με την ευρύτερη δράση και παρουσία του, εντός και εκτός κοινοβουλίου, είχαν προκαλέσει εκ νέου ανησυχία στην κυβέρνηση Λιάπτσεφ, η οποία ενέτεινε την καταστολή κατά του Εργατικού Κόμματος και των σχετιζόμενων με αυτό οργανώσεων. Είτε πρόκειται για τον θάνατο σημεινόντων μελών του στην φυλακή²⁷⁵, είτε για την καταστολή εναντίον των οργάνων του κόμματος στον τύπο²⁷⁶, είτε για επιθέσεις εναντίον κομματικών οργανώσεων από παρακρατικές εθνικιστικές οργανώσεις²⁷⁷, είναι γεγονός πως το Εργατικό Κόμμα, και κατά συνέπεια τα στελέχη

²⁷³ «Позив от централното ръководно тяло на Работническата Партия за селско -общинските избори, насрочена за 19 Февруари 1928 г», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 86-89

²⁷⁴ В. Боев, К. Василев, κ.α., ό.π., 298

²⁷⁵ «Съобщение за смъртта на Никола Илиев, член на централното ръководно тяло на Работническата партия», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 91-92

²⁷⁶ «The persecution of the workers' and peasants' press in Bulgaria», *International Press Correspondence*, 7, 60, 27/10/1927

²⁷⁷ «Letter from Bulgaria», *International Press Correspondence*, 8, 79, 09/11/1928

του ΚΚΒ που συμμετείχαν σε αυτό και στις προσκείμενες σε αυτό οργανώσεις, είχαν βρεθεί εκ νέου στο κυβερνητικό στόχαστρο.

Γίνεται αντιληπτό πως η σύσταση του Εργατικού Κόμματος και οι εκλογές του Μαΐου του 1927 αποτέλεσαν καθοριστικό σημείο για την επιστροφή του ΚΚΒ στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας, έστω και «δι' αντιπροσώπου». Αν και τα ποσοστά που εκείνο έλαβε δεν συγκρίνονται με εκείνα που λάμβανε το ΚΚΒ στις προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις που είχε συμμετάσχει, σηματοδοτούσαν πως το κομμουνιστικό κίνημα στην Βουλγαρία αποκτούσε εκ νέου εκπροσώπηση εντός του κοινοβουλίου, και συνάμα μια νόμιμη φωνή στην πολιτική ζωή της χώρας. Το γεγονός αυτό από την μια θα μπορούσε να διευκολύνει τον στόχο της εδραίωσης της θέσης του ως η πολιτική δύναμη που θα εκπροσωπούσε την εργατική τάξη εντός της χώρας. Παράλληλα όμως, η καθιέρωση του Εργατικού Κόμματος δημιουργούσε και ένα δεύτερο δίπολο εντός του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος. Όπως είδαμε προηγουμένως, ήδη από το 1924, όταν και τα ηγετικά στελέχη του κόμματος είχαν διαφύγει από την χώρα, είχε δημιουργηθεί ένα δίπολο μεταξύ του Γραφείου Εξωτερικών της Κεντρικής Επιτροπής, και της Κεντρικής Επιτροπής εντός της χώρας, το οποίο είχε φέρει μια περίοδο αναταραχής εντός του κόμματος. Τώρα, οι δύο νέοι πόλοι που προέκυπταν ήταν το Εργατικό Κόμμα από την μια, το οποίο αποτελούσε τον νόμιμο φορέα πολιτικής παρέμβασης του κομμουνιστικού κινήματος, και το παράνομο ΚΚΒ από την άλλη, το οποίο εξακολουθούσε να έχει παρουσία εντός της χώρας. Μεταξύ των δύο αυτών οντοτήτων είχε δημιουργηθεί ένα χάσμα, οι προεκτάσεις του οποίου είχαν γίνει αντιληπτές από την κομματική ηγεσία, η οποία στο δεύτερο συνέδριο θα αναφερόταν στο ζήτημα των τάσεων που υπήρχαν εντός του κόμματος, από την μια για την κυριαρχία της νόμιμης πολιτικής δραστηριότητας και από την άλλη για την κυριαρχία του παράνομου αγώνα²⁷⁸. Σύντομα, σε συνδυασμό με την αλλαγή γραμμής της Κομιντέρν, η διχοτόμηση αυτή θα ερχόταν στην επιφάνεια.

²⁷⁸ Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Грешки и отклонения в организационното строителство», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 286-289

3.4.3 Η περίοδος Λιάπτσεφ: επιστροφή στην ημι-νομιμότητα, αλλά όχι στην κανονικότητα. - 1929-1934: η σταθεροποίηση του Εργατικού Κόμματος και η αποσταθεροποίηση του ΚΚΒ

Λαμβάνοντας κανείς υπόψιν την είσοδο του Εργατικού Κόμματος στο κοινοβούλιο μετά τις εκλογές του 1927, σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού των μελών στις προσκείμενες στο ΚΚΒ συνδικαλιστικές και εργατικές οργανώσεις, θα μπορούσε να οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως η πολιτική «στροφή» που είχε επιλέξει να κάνει το κόμμα, εγκαταλείποντας προσωρινά την παράνομη δράση, ήταν ορθή. Μέσα σε ένα σχετικά ευνοϊκότερο κλίμα για την ανάπτυξη της δραστηριότητάς τους, τουλάχιστον σε σύγκριση με την αιματοβαμμένη περίοδο Τσάγκοφ, τα μέλη του κόμματος μπορούσαν να δράσουν πιο ελεύθερα, πόσο μάλλον όταν μπορούσαν να το κάνουν με την κάλυψη οργανώσεων που τυπικά δεν είχαν σχέση με το παράνομο ΚΚΒ.

Οι εξελίξεις αυτές δεν γίνονταν όμως αντιληπτές υπό το ίδιο θετικό πρίσμα από το σύνολο του ΚΚΒ και του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος. Μπορεί οι προωθημένες επαναστατικές θέσεις και η επιδίωξη μιας εξέγερσης που θα έφερνε την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος στα πρότυπα της ΕΣΣΔ να εγκαταλείφθηκαν από την ηγεσία του ΚΚΒ, αυτό δεν σήμαινε όμως πως το σύνολο του κόμματος ήταν σύμφωνο με την νέα πολιτική τακτική και πορεία. Η αμφισβήτηση εν προκειμένω θα προερχόταν από την «αριστερή» πτέρυγα του κόμματος, εγκαινιάζοντας έτσι μια εκτεταμένη περίοδο εσωκομματικής έντασης, η οποία θα έμενε στην κομμουνιστική ιστοριογραφία ως η περίοδος του «Αριστερού Σεχταρισμού (*Лявоото Сектанство*)». Οι κύριοι φορείς πίσω από την ομάδα αυτή, τους «αριστερούς σεχταριστές», ήταν μέλη προερχόμενα από την νεολαία του κόμματος, τα οποία «ανδρώθηκαν» στις τάξεις του ΚΚΒ κατά την περίοδο που ακολούθησε την εξέγερση του Σεπτεμβρίου και την προετοιμασία της επόμενης ένοπλης εξέγερσης. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και σε επίπεδο μελών και προσωπικοτήτων δεν υπήρχε κοινή στελέχωση σε σχέση με τις προηγούμενες εσωκομματικές κρίσεις που ενέπλεκαν αντιπολίτευση εκ των αριστερών της κομματικής ηγεσίας, υπάρχει ένα κοινό νήμα που τις συνδέει: η αντίθεση στην ιδεολογική παράδοση των «στενών σοσιαλιστών», η οποία για τους αντιφρονούντες ταυτιζόταν εν προκειμένω με την πολιτική που ακολουθούσε το κόμμα υπό την καθοδήγηση των Κολάροφ και Δημητρόφ.

Το ίδιο νήμα είναι που κατά την Τοντόροβα αποτελεί το βασικό στοιχείο που διακρίνει τις δύο ομάδες που θα έρθουν σε σύγκρουση εντός των τάξεων του κόμματος κατά την συγκεκριμένη περίοδο, τις οποίες εκείνη χαρακτηρίζει ως δύο διαφορετικές γενιές. Από την μία, η παλιά γενιά, η οποία βρίσκεται στο τιμόνι του κόμματος από την προ-κομμουνιστική περίοδο των «στενών σοσιαλιστών», αποτελώντας τον συνεχιστή της πολιτικής παράδοσης και κληρονομιάς του Μπλαγκόεφ, που όπως αναφέραμε και προηγουμένως ταυτιζόταν από την «νέα» γενιά με τις φιγούρες των Κολάροφ και Δημητρόφ, οι οποίοι για μεγάλο διάστημα βρίσκονταν εκτός Βουλγαρίας και ασκούσαν έλεγχο πάνω στο κόμμα από απόσταση. Στην άλλη πλευρά βρισκόταν η, κατά την Τοντόροβα, «νέα» γενιά, αποτελούμενη από στελέχη που απέρριπταν την πολιτική που είχε ακολουθήσει το ΚΚΒ έως τότε, υπό την επιρροή της παράδοσης των «στενών σοσιαλιστών», η οποία στα μάτια τους ήταν οπορτουνιστική, ενώ οι ίδιοι αποτελούσαν μια γενικά πιο ριζοσπαστικοποιημένη, ή σχηματικά κατά την Τοντόροβα, «μπολσεβικοποιημένη»²⁷⁹.

Φυσικά, αυτή δεν ήταν η πρώτη εμφάνιση εσωκομματικής αντιπολίτευσης στις τάξεις του ΚΚΒ, καθώς όπως είδαμε και προηγουμένως, αντίστοιχες κρίσεις είχαν αντιμετωπιστεί και στο παρελθόν. Όμως στην συγκεκριμένη περίπτωση, η συγκυρία ήταν ευνοϊκή. Ένας πρώτος παράγοντας ήταν πως μεταξύ της κρατικής καταστολής, αλλά και του γεγονότος ότι αρκετά παλαιά στελέχη είχαν απομακρυνθεί από τις τάξεις του κόμματος²⁸⁰, η επιρροή του Γραφείου Εξωτερικού της Κεντρικής Επιτροπής, δηλαδή των Κολάροφ-Δημητρόφ, είχε αρχίσει να μειώνεται. Το μεγαλύτερο χτύπημα της κυβέρνησης Λιάπτσεφ εκείνη την περίοδο ήρθε τον Μάρτιο του 1928, όταν και σε επιχείρηση της αστυνομίας συνελήφθη το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας Κεντρικής Επιτροπής, δημιουργώντας έτσι ένα κενό εξουσίας στον μηχανισμό του ΚΚΒ εντός Βουλγαρίας²⁸¹. Ο δεύτερος και κυριότερος παράγοντας όμως είχε να κάνει με το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, και τις αλλαγές που αυτό βίωσε το έτος 1928. Η συγκεκριμένη χρονιά ήταν καθοριστική για το κίνημα και την Κομιντέρν, μέσα σε μια περίοδο αναταραχής και για τις δύο οντότητες, καθώς η

²⁷⁹ M. Todorova, *ό.π.*, 80-86

²⁸⁰ G. Dimitrov, «Political Report of the Central Committee to the Fifth Congress of the Bulgarian Worker's Party (Communist)», στο G. Dimitrov, *Selected Works in Three Volumes, Volume 3*, Σόφια (Sofia Press) 1978, 311

²⁸¹ «Писмо от Г. Димитров до Балканския секретариат на ИККИ за състоянието на партията след проведените през март 1928 г. арести на ръководните дейци на БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 581-582

διαμάχη Στάλιν-Τρότσκι, μέσω της «αριστερής αντιπολίτευσης» που είχε συσπειρωθεί γύρω από τον δεύτερο, βρισκόταν στην ακμή της. Το έτος αυτό σήμανε την έναρξη της λεγόμενης «Τρίτης Περιόδου» εκείνης, η οποία χαρακτηρίζεται από την πολιτική του «σοσιαλφασισμού», της πολιτικής δηλαδή γραμμής που έθετε στο στόχαστρο ως πρωταρχικό εχθρό του κομμουνιστικού κινήματος την διεθνή σοσιαλδημοκρατία. Το Έκτο συνέδριο της Κομιντέρν, που έλαβε χώρα από τον Ιούλιο έως τον Σεπτέμβριο του 1928, έθεσε τις βάσεις της θεωρίας αυτής. Για τους «αριστερούς σεχταριστές», η στροφή αυτή αποτελούσε ευχάριστα νέα, καθώς επιβεβαίωνε την κριτική που εκείνοι ασκούσαν απέναντι στην ηγεσία του ΚΚΒ: κάθε προσπάθεια συνεργασίας με την Σοσιαλδημοκρατία, σαν εκείνες που κατά τα προηγούμενα χρόνια είχαν επιχειρηθεί από το ΚΚΒ, δεν μπορούσε παρά να είναι οπορτουνιστική.

Η ενδυνάμωση αυτή της εσωκομματικής αντιπολίτευσης δεν ήταν ένα θέμα που εμφανίστηκε ξαφνικά για την ηγεσία του ΚΚΒ. Παρά την επικράτηση επί των «λικβινταριστικών» φωνών την επαύριο των γεγονότων απο ακολούθησαν την βομβιστική επίθεση στην «Σβ. Νεντέλια», η επαγρύπνηση εναντίον τους δεν έπαψε. Έτσι, όταν στο δεύτερο συνέδριο του ΚΚΒ το 1928 γινόταν λόγος για *«συντρόφους που περιορίζονται στην παράνομη δράση»* και για την τάση να οργανώνονται ομάδες μελών σε αυστηρή συνωμοτική βάση²⁸², κατά νου της κομματικής ηγεσίας μάλλον βρισκόταν η ομάδα που πολύ σύντομα θα έπαιρνε τον έλεγχο του παράνομου κόμματος. Αν και καταβλήθηκαν προσπάθειες να κατευναστεί η αντιπολίτευση, τόσο μέσω της σκλήρυνσης της στάσης απέναντι στα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης, όσο και μέσω των αποφάσεων που καλούσαν για *«αποκατάσταση της συνέχειας της πλούσιας παράνομης εμπειρίας από την περίοδο Σεπτεμβρίου-Απριλίου (σ.σ. Σεπτέμβριος 1923-Απρίλιος 1925), η οποία σε μεγάλο βαθμό είχε διακοπεί»* και για *«αναβίωση του κόμματος και της δραστηριότητάς του»*²⁸³, αυτές δεν απέδωσαν. Έτσι, στην εκτεταμένη ολομέλεια της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΒ, που συγκλήθηκε τον Αύγουστο του 1929, οι «αριστεροί σεχταριστές» κατέκτησαν την

²⁸² Втората редовна нелегална конференция на БКП, «Грешки и отклонения в организационното строителство», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 286-289

²⁸³ Ibid

πλειοψηφία εντός της ΚΕ²⁸⁴, με το κόμμα πλέον να περνάει σε μια νέα εποχή. Αυτή η περίοδος εσωκομματικής διαπάλης θα διαρκούσε έως και το 1935, βυθίζοντας το ΚΚΒ σε μια διαμάχη που δοκίμασε την ενότητα του κόμματος, και στην οποία θα συμμετείχε και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Πάντως σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί το εξής: αν και η αλλαγή της ηγεσίας δεν ήρθε ως αποτέλεσμα της άμεσης παρέμβασης της Κομιντέρν στο εσωτερικό του κόμματος, όπως συνέβη την ίδια περίοδο στην περίπτωση της Ελλάδας, με την επιβολή του Ζαχαριάδη στην κεφαλή του ΚΚΕ, η νέα ηγετική ομάδα δεν αναδείχθηκε ενάντια στις επιθυμίες της Κομιντέρν.

Σε αυτό το σημείο βέβαια πρέπει να τονιστεί πως δεν θα προχωρήσουμε σε μια εκτενή καταγραφή των γεγονότων της περιόδου του «αριστερού σεχταρισμού». Πέρα από την κατάσταση στο εσωτερικό του κόμματος, στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να εντάξουμε και έναν άλλον πολύ σημαντικό παράγοντα, ο οποίος αναμφίβολα είχε καθοριστικό ρόλο για την διαμόρφωση του ιστορικού πλαισίου για την συγκεκριμένη περίοδο: την παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 1929, από τις σοβαρότατες συνέπειες της οποίας δεν γλίτωσε ούτε η Βουλγαρία. Παρά τα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης και ανακούφισης του βάρους για τα κοινωνικά στρώματα, τα οποία θα λάμβαναν οι κυβερνήσεις που κλήθηκαν να διαχειριστούν, οι σκληρές επιπτώσεις αυτής βιώθηκαν πολύ έντονα από το βουλγαρικό προλεταριάτο, αστικό και αγροτικό. Αν και το πλήγμα που δέχτηκε η βιομηχανική παραγωγή της χώρας δεν ήταν εξίσου μεγάλο με αυτό της αγροτικής οικονομίας, τομείς όπου συγκέντρωναν μεγάλο μέρος της παραγωγής, απασχολώντας παράλληλα ένα μεγάλο κομμάτι του παραδοσιακού προλεταριάτου της χώρας, όπως η καπνοβιομηχανία, η βιομηχανία μετάλλων και τα μεταλλεία, ήταν αυτά που βρέθηκαν πιο εκτεθειμένοι στα αποτελέσματα της κρίσης²⁸⁵. Η συνθήκη αυτή, σε συνδυασμό με τη γενική μείωση των μισθών που παρατηρήθηκε την περίοδο εκείνη, καθώς και την αύξηση του κόστους διαβίωσης²⁸⁶, δημιουργούσε γόνιμο έδαφος για τη ριζοσπαστικοποίηση της

²⁸⁴ Втори разширен пленум на ЦК на БКП (т.с.), στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 311

²⁸⁵ Л. Спасов, Д. Борисов, М. Маринова, *Стопанска История на България, Европа и света XV-XX век*, Σόφια (Ибрай) 2016, 189-191

²⁸⁶ Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor, «Labor Conditions in Bulgaria», *Monthly Labor Review*, 57, 1943, 678-679

εργατικής μάζας — μια εξέλιξη που το ΚΚΒ επιδίωκε και στόχευε ταυτόχρονα να αξιοποιήσει.

Ξεκινώντας την ανάλυση της νέας πολιτικής γραμμής που υιοθέτησε το ΚΚΒ, υπό τον έλεγχο της πρώην εσωκομματικής αντιπολίτευσης, τα πρώτα οργανωμένα δείγματα αυτής αποτυπώνονται στη ρητορική και στις θέσεις που ανέπτυξε η νέα ηγετική ομάδα κατά την εκτεταμένη ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής τον Αύγουστο του 1929, όπου, όπως προαναφέρθηκε, κατέλαβε τα ηνία του κόμματος. Αν και τα πρακτικά αυτής της συνεδρίασης δεν έχουν διασωθεί, πληροφορίες αντλούμε από την αναφορά των ηγετικών στελεχών της ομάδας — και πλέον του ΚΚΒ — Ίσκροφ, Κοφαρτζιέφ και Κοζιάκοφ προς τη βαλκανική γραμματεία της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν²⁸⁷. Και πράγματι, η ρήξη με το παρελθόν του κόμματος γίνεται εξαρχής καθαρή: στο επίκεντρο της κριτικής τους βρίσκονται ακόμα και στοιχεία της κληρονομίας των «στενών σοσιαλιστών» που αποτελούσαν για χρόνια «παράσημο» του κόμματος, όπως η αντιπολεμική του στάση κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία πλέον κρινόταν ως μη επαρκώς επαναστατική και «αποκλίνουσα προς το κέντρο». Παράλληλα, απορρίπτονται ως «σοσιαλδημοκρατικά κατάλοιπα και παραδόσεις» και μια σειρά από τακτικές επιλογές της ηγεσίας κατά την αμέσως προηγούμενη περίοδο, από την προοπτική προσέγγισης με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα, στα πλαίσια της ανατροπής του καθεστώτος Λιάπτσεφ, έως την εμπλοκή στο συνδικαλιστικό κίνημα μέσω της Ανεξάρτητης Εργατικής Ομοσπονδίας, και όχι ενός οργάνου στενότερα συνδεδεμένου με το κόμμα. Στο προσκήνιο πλέον ήταν η αξιοποίηση του «νέου επαναστατικού αναβρασμού στην χώρα», μέσω της ανάληψης ρόλου καθοδηγητή της εργατικής τάξης, η οποία, σύμφωνα και με την Κομιντέρν²⁸⁸, βρισκόταν εν μέσω ενός απεργιακού κύματος, της προσέλκυσης των αγροτών στο πλευρό του κόμματος, και της ενίσχυσης του ταξικού και αντιφασιστικού αγώνα. Σε αυτή την προσπάθεια όμως θα αξιοποιούνταν μόνο «νέες μπολσεβίκικες μέθοδοι», και όχι η εμπειρία και οι εμπειρίες του παρελθόντος, οι οποίες «εμπόδιζαν την αναδιοργάνωση και ανάπτυξη του κόμματος σε μπολσεβίκικό».

²⁸⁷ «Докладна записка на П. Искров, Н. Кофарджиєв и Й. Кєсяков до Балканския лєндсекретариат относно работата на Втория пленум на ЦК на БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005, 630-638

²⁸⁸ «Eighth Session», *International Press Correspondence*, 9, 44, 30/08/1929

Πράγματι, η αλλαγή ρητορικής και στρατηγικής γίνεται γρήγορα αντιληπτή μέσω του λόγου του Εργατικού Κόμματος, το οποίο εξάλλου θα εξακολουθούσε να είναι το νόμιμο μέσο απεύθυνσης και πολιτικής δραστηριότητας για το παράνομο ΚΚΒ. Μπορεί οι πολιτικές της αμέσως προηγούμενης περιόδου να αποτελούσαν «σοσιαλδημοκρατικά κατάλοιπα», όμως η σημασία και ο ρόλος του Εργατικού Κόμματος για το κομμουνιστικό κίνημα, το οποίο συνέχιζε να είναι εξαναγκασμένο να κινείται στην παρανομία, δεν τέθηκε ποτέ υπό αμφισβήτηση. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως στα συνθήματα του Εργατικού Κόμματος πλέον εντοπίζεται η πάλη για την νομιμοποίηση του ΚΚΒ και της Κομμουνιστικής Νεολαίας, κάτι που απουσίαζε κατά την προηγούμενη περίοδο. Γινόταν πλέον εμφανές πως το Εργατικό Κόμμα δεν αποτελούσε ένα κόμμα με απλή ιδεολογική συνάφεια με το ΚΚΒ, αλλά ένα κόμμα που είχε οργανική σχέση με αυτό, μια σχέση που δεν επιθυμούσε πλέον να κρύψει.

Σύμφωνα με την νέα γραμμή του κόμματος, ήταν πλέον «μονόδρομος για την υπεράσπιση των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων της ίδιας της εργατικής τάξης ο θαρραλέος, ενεργητικός και ακλόνητος αγώνας των εργατών και των αγροτών»²⁸⁹, ένα σύνθημα που παρομοιάζει αυτό της αμέσως προηγούμενης περιόδου. Πλέον όμως, οι εργάτες δεν καλούνταν να παλέψουν απλώς για μια κυβέρνηση εργατών-αγροτών, η οποία θα μπορούσε να διεκδικηθεί και εντός των πλαισίων του δημοκρατικού συστήματος, και η οποία θα αποτελούσε απλώς ένα σλόγκαν, ένα σύνθημα για να προσελκύσει την μάζα του προλεταριάτου, χωρίς προοπτική εφαρμογής. Το στοιχείο που θα χαρακτηρίσει την πολιτική του ΚΚΒ, και κατά συνέπεια του Εργατικού Κόμματος, αυτή την περίοδο είναι η έμφαση στην δράση, και ιδίως μέσω του εργατικού κινήματος. Οι απεργίες, οι στάσεις εργασίας, αλλά και γενικότερα οι μαζικές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις, οι οποίες πολλές φορές θα κατέληγαν σε, συχνά αιματηρές, συγκρούσεις με τις δυνάμεις καταστολής, αποτελούν βασικό γνώρισμα της περιόδου. Η ενίσχυση της κομματικής δουλειάς στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και στους τόπους εργασίας ήταν ο πρωταρχικός στόχος της νέας ηγεσίας, η οποία σταθερά θα εφιστούσε την προσοχή απέναντι στον κίνδυνο

²⁸⁹ «Окръжно на ЦК на Работническата партия за засилване на борбата против фашисткия терор», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 91-92

της «αριστερής-σεχταριστικής υποτίμησης της δουλειάς μέσα στα συνδικάτα»²⁹⁰. Σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να επαναληφθούν γεγονότα όπως αυτά της μεγάλης καπνεργατικής απεργίας του 1929, στην οποία το ΚΚΒ και η Ανεξάρτητη Εργατική Ομοσπονδία είχαν αποτύχει πλήρως να αναλάβουν καθοδηγητικό ρόλο, τηρώντας μάλιστα αρχικά στάση ουδετερότητας, τονίζοντας πως αυτή αποτελούσε «καθαρά οικονομικό αγώνα», κάνοντας παράλληλα έκκληση για κυβερνητική παρέμβαση στην κατεύθυνση της ικανοποίησης των απεργιακών αιτημάτων²⁹¹.

Για την επίτευξη του στόχου αυτού, το κόμμα υιοθέτησε την πρακτική της αναδιοργάνωσης των δυνάμεών του στην βάση του συστήματος των πυρήνων, ένα σύστημα που είχε αναπτυχθεί και διατυπωθεί ήδη από το τρίτο συνέδριο της Κομιντέρν το 1921²⁹², και το οποίο δεν είχε καταφέρει να εφαρμοστεί αποτελεσματικά από το ΚΚΒ κατά το προηγούμενο διάστημα. Έτσι, σύντομα καταγράφηκε βελτίωση στην οργανωτική κατάσταση του κόμματος, σύμφωνα με την ίδια την κεντρική επιτροπή σε αναφορά της προς το γραφείο εξωτερικού, έστω και αν αυτή απείχε αρκετά από το να χαρακτηριστεί ικανοποιητική²⁹³. Έχοντας αναδιοργανώσει το κόμμα σε αυτές τις βάσεις, και σε συνδυασμό με την αυξανόμενη δυναμική αυτού, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, καθ' όλη την περίοδο έως και το 1934, θα βρίσκεται διαρκώς στην πρώτη γραμμή μαχητικών κινητοποιήσεων. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως πάνω στο ζήτημα της διεξαγωγής των κινητοποιήσεων, το κόμμα έδειξε αξιοπρόσεκτη ευελιξία. Πέρα από τις παραδοσιακές, προκηρυγμένες κινητοποιήσεις — οι οποίες θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν πιο εύκολα από τον κρατικό μηχανισμό, ο οποίος ήταν αποφασισμένος να ανακόψει την κομμουνιστική απειλή με κάθε διαθέσιμο μέσο — η ηγεσία προσανατολίστηκε επίσης στη διοργάνωση σύντομων στάσεων εργασίας, όπως οι μονόωρες διακοπές, ακόμα και σε περιστάσεις όπως ο εορτασμός της Πρωτομαγιάς²⁹⁴. Αυτές οι κινητοποιήσεις, λόγω

²⁹⁰ «Резолюция на конференция на Работническата партия относно вътрешното и международното положение и задачите на партията във връзка с парламентарните избори», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 243-262

²⁹¹ «Eighth Session», *International Press Correspondence*, 9, 44, 30/08/1929

²⁹² Communist International, *Guidelines on the Organizational Structure of Communist Parties, on the Methods and Content of their Work*, 1921, ανακτήθηκε από <https://www.marxists.org/history/international/comintern/3rd-congress/organisation/guidelines.htm>

²⁹³ «Доклад на члена на ЦК на БКП Рачо Цанов (Мустафа) до ЗБ на ЦК на БКП за организационното състояние на партията», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Σόφια 2005, 630-638

²⁹⁴ «Позив на ЦК на Работническата партия за организиране на еднoчa

του πιο αυθόρμητου χαρακτήρα τους και της αποκεντρωμένης μορφής τους, ήταν δυσκολότερο να κατασταλούν, καθώς θα οδηγούσαν σε κατακερματισμό των δυνάμεων καταστολής.

Είτε επρόκειτο για φοιτητικές κινητοποιήσεις, είτε για δράσεις και διαμαρτυρίες ενάντια στην καταστολή που το κόμμα και τα μέλη του βίωναν, είτε για εργατικές κινητοποιήσεις, τα μέλη του Εργατικού Κόμματος, αλλά και οι εργάτες γενικότερα, καλούνταν να σταθούν στην πρώτη γραμμή. Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι κινητοποιήσεις αυτές γνώριζαν την σκληρή απάντηση της κρατικής εξουσίας, η υποχώρηση δεν ήταν επιλογή. Η στάση την οποία καλούσε το κόμμα να έχουν τα μέλη του, αλλά και η αντίληψή του απέναντι στον ρόλο των μαχητικών κινητοποιήσεων για το κομμουνιστικό κίνημα, μπορούν να συνοψιστούν σε δύο φράσεις που απαντώνται σε ανακοίνωση-κάλεσμα του κόμματος προς τους εργάτες, ως απάντηση στην δολοφονία ενός πολιτικού κρατούμενου και μέλους του Εργατικού Κόμματος:

«το αίμα του Πάβελ και των χιλιάδων άλλων νεκρών αγωνιστών θα πρέπει να λειτουργήσει ως συγκολλητική ουσία για τα εκατομμύρια των εργαζόμενων μαζών στον αγώνα τους για την απελευθέρωση [...] στην θέση των νεκρών, θα πρέπει να κερδίσουμε χιλιάδες νέων αγωνιστών»²⁹⁵.

Βλέπουμε πως η δράση, πέρα από ένα μέσο για την επίτευξη της απελευθέρωσης της εργατικής τάξης και τη μετάβαση προς μια κομμουνιστική κοινωνία, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελούσε, για τη νέα ηγεσία του ΚΚΒ, ακόμα και αυτοσκοπό. Η έμφαση πάντως που έδωσε το κόμμα στο ζήτημα της ανάπτυξης της συνδικαλιστικής δράσης, η οποία όμως θα βρισκόταν υπό τον έλεγχό του, φαίνεται πως απέδωσε καρπούς. Με βάση στοιχεία που παρέθεσε ο Ίσκροφ στην 13η ολομέλεια της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν το 1933, την περίοδο 1929-1932 έλαβαν χώρα στην Βουλγαρία 570 απεργίες, στις οποίες συμμετείχαν περίπου 135.000 εργαζόμενοι και εργαζόμενες - το 1/4 του εργατικού δυναμικού της

сова протестна стачка по случай 1 май празника на труда , и извършените масови арести от полицията» , στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 206-208

²⁹⁵ «Позив от ЦК на Работническата партия за засилване на борбата срещу терора, за спиране на убийствата на работнически дейци и против убийството на Павел п . Пандов» , στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 368-369

χώρας -, και οι περισσότερες εκ των οποίων έγιναν υπό την καθοδήγηση του ΚΚΒ και των εργατικών του σωματείων²⁹⁶. Διατηρώντας πάντοτε επιφυλάξεις για την αξιοπιστία των μεγεθών αυτών, είναι γεγονός πως καταδεικνύουν μια αξιοσημείωτη αύξηση της επιρροής του κόμματος πάνω στην εργατική τάξη, και δη στο πιο μαχητικό κομμάτι της, μαζί με μια γενικότερη τάση ριζοσπαστικοποίησης του εργαζόμενου λαού.

Η κυριαρχία της δράσης στην στρατηγική του ΚΚΒ την εν λόγω περίοδο δεν σήμαινε όμως πως εγκαταλείφθηκε ο εκλογικός δρόμος. Το κεκτημένο της συμμετοχής των Βούλγαρων κομμουνιστών στην πολιτική σκηνή μέσω του Εργατικού Κόμματος, το οποίο είχε κατακτηθεί την προηγούμενη περίοδο δεν γινόταν να αφηθεί έτσι απλά. Εξάλλου, εξακολουθούσε να υπάρχει η ανάγκη για μια νόμιμη οντότητα, μέσω της οποίας θα μπορούσε να εφαρμόσει πτυχές της πολιτικής του το, ακόμα παράνομο, ΚΚΒ. Στον τομέα αυτό, το ΚΚΒ εφάρμοσε απαρέγκλιτα την νέα γραμμή της Κομιντέρν, αυτή του «σοσιαλφασισμού». Όπως είδαμε προηγουμένως, η προοπτική συνεργασίας με τα υπόλοιπα αστικά αντιπολιτευτικά κόμματα, μεταξύ των οποίων και το Σοσιαλδημοκρατικό, είχε απορριφθεί ήδη από το συνέδριο του 1928, προτού αναλάβει δηλαδή τα ηνία του κόμματος η νέα ηγεσία. Πλέον όμως, η εφαρμογή της γραμμής περιλαμβάνει και τον αποκλεισμό της συνεργασίας με την «αριστερή πτέρυγα» της Αγροτικής Ένωσης, ένα σημείο που αποτελούσε σταθερά της στρατηγικής του ΚΚΒ όσον αφορά το ζήτημα της προσέγγισης του αγροτικού προλεταριάτου. Ακόμα και αν αυτή οργανωνόταν σε ένα διακριτό κόμμα, έχοντας υπό τον έλεγχό της όσες οργανώσεις και μέλη που πρόσκειντο στην ίδια και αποχωρούσαν από την «δεξιόστροφη» Αγροτική Ένωση, δεν θα αποτελούσε κάτι άλλο παρά «ένα μέσο στα χέρια των “αριστερών” ηγετών για να καθυστερήσουν την μετάβαση των αγωνιζόμενων αγροτών στο πλευρό του Κομμουνιστικού Κόμματος»²⁹⁷. Έτσι, αν και η δημιουργία του ενιαίου μετώπου που θα αποτελούσε εκφραστή των αιτημάτων και της επαναστατικής προοπτικής του βουλγαρικού προλεταριάτου παρέμενε ο στόχος, αυτό πλέον μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο από τα κάτω, αποκλειστικά εντός των κόλπων του ΚΚΒ, και κατ’

²⁹⁶ Редакционно-издателският комитет Исполкома Коминтерна, XIII пленум ИККИ стенографическият отчет, Μόσχα (Партиздат) 1934, 545

²⁹⁷ «Докладна записка на П. Искров, Н. Кофарджиєв и Ъ. Кєсяков до Балканския лєндсекретариат относно работата на Втория пленум на ЦК на БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, Коминтернът и България, том I, Σόφια 2005, 630-638

επέκταση του Εργατικού Κόμματος, και όχι σε συνεργασία με άλλες πολιτικές δυνάμεις.

Η απήχηση της νέας στρατηγικής του ΚΚΒ δοκιμάστηκε για πρώτη φορά στις κοινοβουλευτικές εκλογές του Μαΐου 1931. Σε αυτές, το Εργατικό Κόμμα σημείωσε εντυπωσιακή άνοδο, συγκεντρώνοντας το 13% των ψήφων (168.281 ψήφους) και εκλέγοντας 31 βουλευτές²⁹⁸. Η συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορία του βουλγαρικού Μεσοπολέμου. Σηματοδότησε το τέλος της οκταετούς διακυβέρνησης της Δημοκρατικής Συμμαχίας, η οποία από τότε πέρασε στον ρόλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Η κυβέρνηση πλέον βρισκόταν στα χέρια των, μέχρι πρότινος αντιπολιτευόμενων, αστικών κομμάτων και της Αγροτικής Ένωσης, καθώς ο συνασπισμός τους, ο «Λαϊκός Συνασπισμός», εξασφάλισε την πλειοψηφία των κοινοβουλευτικών εδρών. Με αυτή την πλειοψηφία, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, έχοντας ως βασική πρόκληση τη διαχείριση των συνεπειών της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Για το ΚΚΒ από την άλλη, οι εκλογές αυτές σηματοδότησαν «μια μεγάλη νίκη»²⁹⁹, η οποία επιβεβαίωνε την ολοένα αυξανόμενη δυσарέσκεια τω εργατικών στρωμάτων, μια δυσарέσκεια που ήταν καθήκον του ΚΚΒ να τιθασεύσει και να διοχετεύσει στην κατεύθυνση του ταξικού αγώνα. Η άνοδος του ποσοστού του Εργατικού Κόμματος, σε συνδυασμό με την συρρίκνωση της δύναμης του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, το οποίο εξέλεξε μόλις 5 βουλευτές, σηματοδοτούσε πράγματι μια «αριστερή στροφή»²⁹⁹³⁰⁰, για το κόμμα αυτή αποτελούσε μια νίκη του εργαζόμενου λαού, η οποία ήρθε «υπό την ήγεσία του κόμματος του προλεταριάτου», ενάντια σε κάθε πολιτική ομάδα που αποτελούσε εχθρούς αυτού, μια κατηγορία που περιλάμβανε ένα ευρύ πολιτικό φάσμα, από τους ακολούθους του Τσάνκοφ έως τους εσωκομματικούς «λικβινταριστές».

Στο πλαίσιο της στρατηγικής του ΚΚΒ κατά την εν λόγω περίοδο, οι προεκλογικοί αγώνες και οι εκλογικές επιτυχίες δεν αποτελούσαν παρά μόνο ένα εργαλείο — ένα όπλο που το κόμμα μπορούσε να αξιοποιήσει στην προσπάθειά του να πετύχει τον απώτερο στόχο του: τη συσπείρωση της εργατικής τάξης υπό την

²⁹⁸ «Окръжно на ЦК на Работническата партия във връзка с постигнати те от нея успехи в парламентарните избори и задачите за по-нататъшното ѝ укрепване», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 266-271

²⁹⁹ «Leftward Swing», *International Press Correspondence*, 11, 33, 25/06/1931

³⁰⁰ J. Bell, *The Bulgarian Communist Party*, 43

ηγесία του, στον αγώνα για την ίδρυση μιας κυβέρνησης εργατών και αγροτών. Όπως είδαμε και προηγουμένως, η νέα ηγεσία του κόμματος, πιστή στην γραμμή καταγγελίας του σοσιαλφασισμού, δεν έτρεφε ελπίδες για την δημιουργία μιας κυβέρνησης εργατών-αγροτών μέσω της συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία και μιας πιθανής συμμαχίας με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα, έστω και αν αυτά ασκούσαν αντιπολίτευση στην κυβέρνηση Λιάπτσεφ. Ενδεικτικό παράδειγμα για τον ρόλο που κατείχε η συμμετοχή στα πολιτικά και εκλογικά δρώμενα της χώρας είναι το πως αντιμετωπίστηκε το αποτέλεσμα των εκλογών του 1931. Αυτή αποτέλεσε την αφορμή για την έναρξη μιας οργανωμένης καμπάνιας ενίσχυσης των τοπικών κομματικών, συνδικαλιστικών και νεολαιίστικων οργανώσεων. Οι εκλογικές επιτυχίες των κομμουνιστών σε αυτήν την αναμέτρηση επιτεύχθηκαν, παρά τις σοβαρές οργανωτικές αδυναμίες που το ίδιο το κόμμα εντόπιζε στον μηχανισμό του. Παράλληλα, το κόμμα θα ασκούσε πίεση για βασικά σημεία του προγράμματός του, όπως η κατάργηση του «Νόμου περί προστασίας του κράτους», ο οποίος εξακολουθούσε να είναι σε ισχύ³⁰¹. Για τους Βούλγαρους κομμουνιστές, οι εκλογικές νίκες δεν θα έπρεπε δηλαδή να είναι κάτι παραπάνω από την αφορμή για την ενίσχυση της προπαγανδιστικής δουλειάς μέσα στους κόλπους της εργατικής τάξης και των οργανώσεών της, το καύσιμο που θα τάιζε την σπίθα του αγώνα. Ζητούμενο ήταν να μετατραπεί η μάζα της εργατικής τάξης που στήριζε το κόμμα με την ψήφο του, σε ένα μαχητικό σώμα που θα συμμετείχε ενεργά στον ταξικό αγώνα, πάντα υπό την ηγεσία του ΚΚΒ και των μελών του. Ο εργάτης δηλαδή καλούταν πέρα από το να στηρίζει έμπρακτα το κόμμα και τις συνδεδεμένες με αυτό οργανώσεις, να τις ακολουθήσει «όχι μόνο με μια ψήφο στην κάλπη, αλλά και στον δρόμο»³⁰², και στόχος του ΚΚΒ και κάθε μέλους και στελέχους του ήταν να τον βάλει σε αυτό τον δρόμο.

Η περίοδος που ακολούθησε τη διακυβέρνηση Τσάγκοφ, η οποία είχε προκαλέσει σοβαρό πλήγμα στο ΚΚΒ σε κάθε επίπεδο, ήταν από τη φύση της μεταβατική. Η πολιτική στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθήσει το κόμμα, παραμένοντας σε καθεστώς παρανομίας, είχε το «πρέπει» του να αποκαταστήσει όχι

³⁰¹ «Окръжно на ЦК на Работническата партия във връзка с постигнати те от нея успехи в парламентарните избори и задачите за по-нататъшното ѝ укрепване», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издательство на БКП) 1966, 266-271

³⁰² Петят разширен пленум на ЦК на БКП (т.с.), στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издательство на БКП) 1953, 315-326

μόνο τις εσωτερικές του δυνάμεις, αλλά και τη σχέση του με την εργατική τάξη, την οποία στόχευε να εκπροσωπήσει. Σε κάποιο βαθμό, αυτός ο στόχος επετεύχθη. Υιοθετώντας τη γραμμή της Κομιντέρν, η οποία, όπως αναμενόταν, διατηρούσε εποπτεία πάνω στο κόμμα και παρενέβαινε όταν οι πολιτικές επιλογές αποκλίνουν, χωρίς όμως να ασκεί την ασφυκτική πίεση του παρελθόντος, το ΚΚΒ κατάφερε σταδιακά να ανασυνταχθεί.

Πρωτοβουλίες όπως η ίδρυση του Εργατικού Κόμματος, σε συνδυασμό με τη συγκυρία της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, απέδωσαν σημαντικούς καρπούς, βοηθώντας το ΚΚΒ να ανακτήσει την επιρροή του στην εργατική τάξη και να καθιερωθεί ως ο βασικός εκπρόσωπος του βουλγαρικού προλεταριάτου στην πολιτική σκηνή. Παρά το γεγονός ότι αυτή η περίοδος θα επισκιαζόταν στην ιστοριογραφία από την εσωτερική διαμάχη μεταξύ της «παλαιάς» και της «νέας» γενιάς του κόμματος — που όντως διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της στρατηγικής του — συνέβαλε στην επανεμφάνισή του στο πολιτικό προσκήνιο και στην ανάδειξή του ως υπολογίσιμης πολιτικής δύναμης. Σε αυτό το σημείο, η ιστοριογραφία που έχει ασχοληθεί με το ζήτημα μάλλον αδικεί την κομματική ηγεσία που αναδείχθηκε την περίοδο εκείνη, δηλαδή των «αριστερών σεχταριστών». Από την μία η κομμουνιστική ιστοριογραφία ακολουθεί την επίσημη γραμμή του ΚΚΒ που τους χαρακτήριζε ως θιασώτες μιας τροτσκιστικής πολιτικής που δεν είχε καμία σχέση με την γραμμή της Κομιντέρν³⁰³, ενώ από την άλλη η μη κομμουνιστική τους παρουσιάζει ως τύποις ζηλωτές μιας πολιτικής διαρκούς σύγκρουσης. Και για τις δύο κατηγορίες όμως υπάρχει αντίλογος: αναφορικά με τις κατηγορίες περί τροτσκισμού, η πολιτική που εφάρμοζαν βρισκόταν πολύ κοντά στην γραμμή του «σοσιαλφασισμού» που επέβαλλε η Κομιντέρν, την οποία και απέρριπταν οι περισσότερες τροτσκιστικές ομάδες της περιόδου. Παράλληλα, το τροτσκιστικό κύμα εντός της Βουλγαρίας, αν και ανίσχυρο, ήταν υπαρκτό, χωρίς να έχει εμπλοκή με την ηγετική ομάδα της περιόδου εκείνης. Από την άλλη, η κυριαρχία της δράσης και της μαχητικής κινητοποίησης στην στόχευσή τους πράγματι έφτανε σε αξιοσημείωτα επίπεδα, όμως μπορούσε να γίνει εν μέρη κατανοητή. Οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στην Βουλγαρία στον απόηχο της οικονομικής κρίσης είχαν

³⁰³ G. Dimitrov, «Political Report of the Central Committee to the Fifth Congress of the Bulgarian Worker's Party (Communist)», στο G. Dimitrov, *Selected Works in Three Volumes, Volume 3*, Σόφια (Sofia Press) 1978, 312

δημιουργήσει έναν αναβρασμό που θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως επαναστατική συνθήκη, ερμηνεία που ενισχυόταν από τις εκλογικές επιτυχίες που το κόμμα κατέγραψε.

3.5.1 1934-1939: η επιστροφή στην παρανομία και το λαϊκό μέτωπο στην Βουλγαρία - Το πραξικόπημα της 19ης Μαΐου και η αλλαγή ρότας

Το 1934 αποτέλεσε σημαντική χρονιά για την πορεία του βουλγαρικού κομμουνιστικού κινήματος και τη Βουλγαρία γενικότερα. Το ΚΚΒ, στις αρχές του έτους, είχε ανακτήσει και επεκτείνει τη δυναμική του, φτάνοντας σε επίπεδα αντίστοιχα με εκείνα πριν το πραξικόπημα της 9ης Ιουνίου 1923. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυε τη δυναμική της επαναστατικής προοπτικής της ηγεσίας του κόμματος. Παράλληλα, προκαλούσε ανησυχία σε μεγάλο μέρος του πολιτικού συστήματος και της αστικής τάξης. Από τη μία, ο «κομμουνιστικός κίνδυνος» φαινόταν να αναζωπυρώνεται. Από την άλλη, γινόταν εμφανής η αδυναμία της κυβέρνησης του Λαϊκού Συνασπισμού να διαχειριστεί τα σοβαρά προβλήματα της χώρας. Μεταξύ αυτών, ξεχώριζαν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης και η κατάσταση στην περιοχή του Πέτριτς, η οποία βρισκόταν ουσιαστικά υπό τον πλήρη έλεγχο της ΕΜΕΟ του Μιχαήλοφ, με την οργάνωση να δρα πλέον ανενόχλητη στο εσωτερικό της χώρας. Η κυβέρνηση έκανε χρήση εκτεταμένης καταστολής εναντίον τόσο του Εργατικού Κόμματος και των νόμιμων οργανώσεών του, όσο και κατά του μηχανισμού του παράνομου ΚΚΒ. Αυτή έπαιρνε διάφορες μορφές, από την βίαιη κατάπνιξη των συχνών κινητοποιήσεων και απεργιών που υποκινούνταν από το κόμμα, έως την δολοφονία ηγετικών μορφών αυτού, όπως ο Νίκολα Κοφαρτζιέφ, γραμματέας της ΚΕ του παράνομου κόμματος και εκ των ηγετών της νέας ηγεσίας, ο οποίος έπεσε νεκρός από πυρά της αστυνομίας το 1931. Παρά την σκληρότητα όμως των κατασταλτικών μέτρων, το ΚΚΒ δεν φαινόταν έτοιμο να κάνει πίσω.

Μέσα σε αυτό το κλίμα αστάθειας, ένα νέο πραξικόπημα θα ερχόταν να οδηγήσει σε κυβερνητική αλλαγή, όταν στις 19 Μαΐου 1934 μια ομάδα στρατιωτικών, στενά συνδεδεμένων με την οργάνωση «Ζβενό (Звено)», υπό την ηγεσία των Νταμιάν Βέλτσεφ και Κίμον Γκεοργκίεφ, θα ερχόντουσαν στην εξουσία. Αν και η διακυβέρνησή τους δεν θα διαρκούσε για μεγάλο διάστημα, καθώς το φιλόδοξο πρόγραμμα τους, που στόχευε στον εκσυγχρονισμό της χώρας και το οποίο είχε σε

μεγάλο βαθμό επιρροές από την φασιστική Ιταλία του Μουσολίνι, δεν θα γινόταν ανεκτό από τον Βασιλιά Μπόρις Γ΄. Έτσι, τον Νοέμβριο του 1935, ο ορισμός από τον βασιλιά νέας κυβέρνησης υπό την πρωθυπουργία του Γκεόργκι Κιοσεϊβάνοφ, μιας κυβέρνησης που θα παρέμενε στην εξουσία έως και το 1940, σήμανε το τέλος της περιόδου διακυβέρνησης της χώρας από το «Ζβενό», και την εγκαθίδρυση μιας βασιλικής δικτατορίας.

Μπορεί το καθεστώς «Ζβενό» να μην είχε μεγάλη διάρκεια, όμως αποτέλεσε έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες που θα επηρέαζαν την πορεία του ΚΚΒ έως το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με απόφαση της νέας κυβέρνησης, όλα τα πολιτικά κόμματα τέθηκαν εκτός νόμου, κάτι που σήμαινε πως το Εργατικό Κόμμα θα περνούσε πλέον και αυτό στην παρανομία, μαζί με το ΚΚΒ. Παράλληλα, στα σχέδια της κυβέρνησης βρισκόταν και η διάλυση όλων των εργατικών οργανώσεων, ώστε να αντικατασταθούν από το «Συνδικάτο Βούλγαρων Εργατών», μια εθελοντική, ενιαία συνδικαλιστική οργάνωση, στα πρότυπα του νέου κοινωνικού μοντέλου που παρουσίαζε η φασιστική Ιταλία³⁰⁴. Οι εξελίξεις αυτές σήμαιναν πως το ΚΚΒ θα έχανε δύο από τα σημαντικότερα μέσα άσκησης της επιρροής του πάνω στο προλεταριάτο, στο πολιτικό και οργανωτικό πεδίο.

Παρά τη σαφή ριζοσπαστικοποίηση του ΚΚΒ και την αλλαγή στη στρατηγική του υπό την καθοδήγηση των «αριστερών σεχταριστών», η προσέγγιση που ακολούθησε σχετικά με το πραξικόπημα της 19ης Μαΐου φέρνει έντονα στο νου την τακτική που είχε επιλέξει σε αντίστοιχες περιστάσεις στο παρελθόν, όπως εκείνη της ανατροπής του Σταμπολίσκι. Η νέα ηγεσία επέλεξε έναν δρόμο παρόμοιο με αυτόν που είχε έντονα καταδικάσει στο πλαίσιο των επιθέσεων της στην «παλαιά φρουρά» του κόμματος, και όπως συνέβη και στην περίπτωση του πραξικοπήματος του 1923, έτσι και τώρα, θα βρισκόταν στο στόχαστρο της Κομιντέρν. Μέσω του Εργατικού Κόμματος, το ΚΚΒ θα καλούσε την εργατική τάξη να οργανωθεί ώστε να δημιουργηθεί ένα «ενιαίο μέτωπο αγώνα» απέναντι στο νέο καθεστώς, το οποίο αποτελούσε «μια ανοιχτά αστική φασιστική δικτατορία, όπως όλες οι κυβερνήσεις μετά την 9η Ιουνίου (σ.σ 1923)»³⁰⁵. Όπως και στην περίπτωση του πραξικοπήματος

³⁰⁴ R.J. Crampton, *ό.π.*, 159

³⁰⁵ «Отворено писмо на Софийския окръжен комитет на Работническата партия за организиране на единна борба срещу деветнадесетомайското фашистко правителство», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 409-410

εναντίον του Σταμπολίσκι, έτσι και τώρα το ΚΚΒ επιλέγει να αντιμετωπίσει το πραξικόπημα ως μια σύγκρουση μεταξύ των δυνάμεων που εκπροσωπούν πολιτικά την βουλγαρική μπουρζουαζία, και ως εκ τούτου, αυτή ήταν μια σύγκρουση στην οποία το κόμμα και η εργατική τάξη δεν έπρεπε να παρέμβουν. Έτσι, οι εργάτες καλούνται μεν να οργανωθούν, με στόχο όμως την υπεράσπιση των συμφερόντων τους και την αντίσταση στην κρατική καταστολή, η οποία ομολογουμένως αποτελούσε έναν στοιχείο συνέχειας με την κυβέρνηση του Λαϊκού Συναγερμού, απουσιάζει όμως δε η προοπτική της ανατροπής του νέου καθεστώτος. Παράλληλα, η επιλογή αυτή φαίνεται να ερχόταν σε αντίθεση και με την θέση του γραφείου εξωτερικού επί του ζητήματος, καθώς σε γράμμα του προς το πολιτικό γραφείο της κεντρικής επιτροπής συμβούλευε την προετοιμασία μιας μαχητικής απάντησης, η οποία θα περιλάμβανε απεργιακές κινητοποιήσεις, με σύνθημα *«την προλεταριακή επανάσταση για την ανατροπή της δικτατορίας και την εγκαθίδρυση μιας εργατικής-αγροτικής σοβιετικής κυβέρνησης»*³⁰⁶.

Έτσι, μετά και από την παρέμβαση του Δημητρόφ³⁰⁷, η Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν θα ασκήσει έντονη κριτική στην πολιτική που ακολούθησε το ΚΚΒ. Πέρα από τα λάθη στην πολιτική γραμμή του κόμματος, αλλά και την ελλιπή οργανωτική δουλειά που είχε αφήσει τις κομματικές οργανώσεις σε κατάσταση μη ικανή να διεξάγουν αγώνα εναντίον του νέου καθεστώτος, το σημαντικότερο στοιχείο της κριτικής αυτής είναι η αναφορά στην αδυναμία του ΚΚΒ να οικοδομήσει ένα ενιαίο μέτωπο που θα αντιμαχόταν το νέο καθεστώς, αλλά και γενικότερα τον βουλγαρικό φασισμό. Το σφάλμα του κόμματος, σύμφωνα με την Κομιντέρν, εντοπίζεται στο ότι κατά την προσπάθεια οικοδόμησης αυτού του ενιαίου μετώπου είχε αποκλείσει την Αγροτική Ένωση, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και τις υπόλοιπες δυνάμεις του αστικού χώρου, οι οποίες όμως θα ήταν διατεθειμένες να αντιπαλέψουν τους πραξικοπηματίες. Στόχος θα έπρεπε να είναι η δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου από τα κάτω με τις δυνάμεις αυτές, *«ανεξαρτήτως του πως είχαν προηγουμένως συμπεριφερθεί ή πως θα μπορούσαν να συμπεριφερθούν απέναντι σε τέτοιες*

³⁰⁶ «Писмо от ЗБ на ЦК на БКП до ПБ на ЦК на БКП с указания за дейността на партията след Деветнайстомайския преврат от 1934 г.», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Σόφια 2005, 778-779

³⁰⁷ B. Boev, K. Vasilev, κ.α., *ό.π.*, 343-344

προτάσεις»³⁰⁸. Η συγκεκριμένη θέση δεν αποτελούσε όμως απλά μια κριτική απέναντι σε κάτι που η Κομιντέρν θεωρούσε λάθος. Ήταν στην πραγματικότητα μια ακύρωση της γραμμής του «σοσιαλφασισμού», την οποία η ηγεσία του κόμματος ακολουθούσε πιστά. Οι συσχετισμοί στην Κομιντέρν ήταν στα πρόθυρα αλλαγής, και το ΚΚΒ δεν θα έμενε ανεπηρέαστο.

3.5.2 1934-1939: η επιστροφή στην παρανομία και το λαϊκό μέτωπο στην Βουλγαρία - Η θριαμβευτική επάνοδος του Γκιόργκι Δημητρόφ και η πολιτική του ενιαίου μετώπου

Στο διάστημα πριν από το πραξικόπημα του «Ζβενό», το βουλγαρικό κομμουνιστικό κίνημα είχε στρέψει πάνω του τα φώτα της παγκόσμιας προσοχής — όχι όμως εξαιτίας των εξελίξεων εντός της χώρας. Η προσοχή αυτή οφειλόταν στην ανάδειξη του Δημητρόφ ως ήρωα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, χάρη στον θρίαμβό του στη Δίκη της Λειψίας. Εκεί, με την επιδέξια υπεράσπισή του, τόσο ο ίδιος όσο και οι συγκατηγορούμενοί του, Ποπόφ, Τάνεφ και Τόργκλερ, αθωώθηκαν, αφήνοντας τη συγκεκριμένη υπόθεση στην ιστορία ως ένα εμβληματικό παράδειγμα αντίστασης του κομμουνιστικού κινήματος στην φασιστική απειλή. Η αθώωσή τους, η οποία χαρακτηριζόταν ως «μια τρομερή νίκη για το παγκόσμιο προλεταριάτο»³⁰⁹, θα ανύψωνε τον Δημητρόφ σε σημαίνουσα φιγούρα εντός της Κομιντέρν, και θα έθετε τις βάσεις για την εδραίωση της κυριαρχίας του και εντός του ΚΚΒ, καθώς το κύρος του και η επιρροή που πλέον ασκούσε εντός της Κομιντέρν θα διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στην σταδιακή εκδίωξη των «αριστερών σεχταριστών» από την ηγεσία του κόμματος.

Στην πέμπτη εκτεταμένη ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής³¹⁰, η οποία έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 1935 στην Σόφια, η κριτική της Κομιντέρν προς το κόμμα επικυρώθηκε και επίσημα. Πλέον, η στρατηγική του κόμματος προσανατολιζόταν στην πραγματοποίηση του «πλατιού ενωμένου μετώπου ενάντια στον φασισμό», το οποίο αναδείχθηκε και ως το σημαντικότερο καθήκον του κόμματος στην

³⁰⁸ «Резолюция на Политсекретариата на ИККИ относно преврата от 19 май 1934 г. в България и грешките на БКП», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Σόφια 2005, 784-792

³⁰⁹ «Dimitrov free!», *International Press Correspondence*, 14, 16, 09/03/1934

³¹⁰ Петят разширен пленум на ЦК на БКП (т.с.), «БКП във връзка със събитията на 19 май 1934 година», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издательство на БКП) 1953, 315-326

συγκεκριμένη περίοδο. Πώς θα πραγματωνόταν όμως αυτό το καθήκον; Το ΚΚΒ πλέον, μέσω και του Εργατικού Κόμματος, θα έπρεπε να δουλέψει από κοινού με τις πολιτικές δυνάμεις που μέχρι πρότινος, σύμφωνα με το κόμμα, βρίσκονταν στο στρατόπεδο της μπουρζουαζίας. Πλέον, η Αγροτική Ένωση *«δεν μπορεί να εξισώνεται με μια φασιστική οργάνωση»* και θα αποτελούσε έναν πολύτιμο σύμμαχο στην προσπάθεια οικοδόμησης του ενιαίου μετώπου στην ύπαιθρο, τα ρεφορμιστικά συνδικάτα έπρεπε να προστατευθούν, ώστε να αποτελέσουν στην συνέχεια τμήμα του ενοποιημένου συνδικαλιστικού κινήματος και το ΚΚΒ είχε καθήκον να βρίσκεται κοντά στο μαζικό λαϊκό κίνημα κατά της φασιστικής δικτατορίας *«ακόμα και όταν σε αυτό συμμετείχαν αστικοδημοκρατικά στοιχεία»*. Η πολιτική που θα ακολουθούσε πλέον το κόμμα, μετά την νέα παρέμβαση της Κομιντέρν στα εσωτερικά τεκταινόμενά του, αποτελούσε μια πλήρη στροφή σε σχέση με αυτήν της προηγούμενης περιόδου. Οι υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις, από τα παραδοσιακά αστικά κόμματα έως τους σοσιαλδημοκράτες, δεν αποτελούσαν πλέον την άλλη όψη του νομίσματος της δικτατορίας του «Ζβενό», αλλά τους αυριανούς συμμάχους στα πλαίσια της νέας αντίληψης της Κομιντέρν για το ενιαίο μέτωπο. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί πως παρά το ότι και το Εργατικό Κόμμα, και το ΚΚΒ είχαν περάσει πλέον στην παρανομία, δεν άλλαξε κάτι στο καθεστώς της συνύπαρξής και της δυναμικής μεταξύ τους. Το Εργατικό Κόμμα πλέον θα αποτελούσε το όργανο μέσω του οποίου θα πραγματώνονταν οι προσπάθειες οικοδόμησης του ενιαίου μετώπου, ενώ το ΚΚΒ θα συνέχιζε να έχει έναν πιο «παρασκηνιακό» ρόλο. Η κατάσταση αυτή θα άλλαζε το 1939, με την ενοποίηση των δύο κομμάτων σε ένα ενιαίο Εργατικό Κόμμα, το οποίο θα ενσωμάτωνε τον μηχανισμό και τις οργανώσεις και των δύο, δημιουργώντας ένα κόμμα *«εργατικό στην σύσταση, κομμουνιστικό, μπολσεβίκικο στην πολιτική, μαρξιστικό-λενινιστικό στην ιδεολογία, με ενιαία πολιτική καθοδήγηση»*³¹¹.

Η αλλαγή στην πολιτική του ΚΚΒ, αν και ήταν αποτέλεσμα της παρέμβασης και καθοδήγησης της Κομιντέρν, αποτέλεσε προπομπό της αντίστοιχης πολιτικής των «λαϊκών Μετώπων», όπως αυτά θα ονομάζονταν, καθώς αυτή επισημοποιήθηκε στο Έβδομο Συνέδριό της Κομιντέρν, το καλοκαίρι του 1935, το ίδιο συνέδριο στο οποίο

³¹¹ «Из писмо на В. Коларов до Централния комитет за реорганизацията на Работническата партия», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Сόφια (Издателство на БКП) 1966, 564-566

ο Δημητρώφ θα αναδεικνυόταν σε επικεφαλής του οργανισμού. Έχοντας πλέον να αντιμετωπίσουν «την επιβλητική απειλή του φασισμού για την εργατική τάξη και όλα τα κεκτημένα της»³¹², τα κομμουνιστικά κόμματα ανά τον κόσμο καλούνταν να δημιουργήσουν ενιαία, αντιφασιστικά λαϊκά μέτωπα, τα οποία, σύμφωνα με τον Δημητρώφ, θα μπορούσαν να λάβουν «διαφορετικές μορφές σε διαφορετικές χώρες»³¹³. Έτσι, ένα λαϊκό μέτωπο που θα περιλάμβανε στην Βουλγαρική περίπτωση την Αγροτική Ένωση αλλά ακόμα και εκπροσώπους των αστικών κομμάτων, δεν μπορούσε να αποκλειστεί.

Στην περίπτωση του ΚΚΒ, οι προσπάθειες για την οικοδόμηση του λαϊκού μετώπου θα ξεκινούσαν από την Αγροτική Ένωση και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Εκεί το κόμμα, λειτουργώντας μέσω του Εργατικού Κόμματος, αποδείχθηκε πολύ δραστήριο στις προσπάθειές του. Υιοθετήθηκαν συνθήματα όπως η επαναφορά του συντάγματος του Τάρνοβο, το οποίο είχε καταργηθεί από τους πραξικοπηματίες του 1935, και η σύγκληση αναθεωρητικής συνέλευσης για την τροποποίηση αυτού, ενώ χαρακτηριστικό της έμφασης που είχε δώσει το κόμμα στο ζήτημα της οικοδόμησης του λαϊκού μετώπου είναι πως δεν διστάζει να κάνει ανοιχτή αυτοκριτική, καθώς «τόσο στο πιο μακρινό, όσο και στο πιο πρόσφατο παρελθόν, είχε υποπέσει σε ατοπήματα αναφορικά με το ενιαίο μέτωπο»³¹⁴. Μέσα στις νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί από την πολιτική πραγματικότητα στην χώρα, αλλά και τις νέες επιταγές της Κομιντέρν, αιτήματα όπως τα προηγούμενα, που στην προ-πραξικοπηματική περίοδο θα απορρίπτονταν ως άκρως ρεφορμιστικά, είχαν έρθει πλέον στο προσκήνιο της πολιτικής τακτικής του κόμματος.

Στην έκτη εκτεταμένη ολομέλεια της κεντρικής επιτροπής³¹⁵, στην οποία ολοκληρώθηκε και η απομάκρυνση των «αριστερών σεχταριστών» από την ηγεσία

³¹² Communist International, «Resolution of the seventh Comintern congress on fascism, workingclass unity, and the tasks of the Comintern (extracts)», στο J. Degras, *The Communist International 1919–1943: Documents, Volume III 1929-1943*, Οξφόρδη (Oxford University Press) 1965, 355-370

³¹³ G. Dimitrov, «The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism», στο G. Dimitrov, *Selected Works in Three Volumes, Volume 2*, Σόφια (Sofia Press) 1978, 34

³¹⁴ «Предложение на ЦК на Работническата партия до ЦК на Социалдемократическата партия за съвместна борба против фашизма, за установяване демократическите свободи и права на народа», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 432-436

³¹⁵ Шестият разширен пленум на ЦК на БКП (т.с.), «Време за губене няма», στο БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953, 332-337

του κόμματος³¹⁶, τα πιθανά μέλη ενός τέτοιου λαϊκού μετώπου πλήθυναν. Το κόμμα απασχολούσε η προοπτική της ανόδου στην εξουσία μιας νέας δικτατορίας με επικεφαλής τον Τσάνκοφ, η οποία θα αντικαθιστούσε την κυβέρνηση Κιοσειβάνοφ, κάτι που θα σηματοδοτούσε μια «*ακόμα πιο αιματηρή δικτατορία*». Οι μνήμες των διώξεων της πρώτης διακυβέρνησης Τσάνκοφ ήταν ακόμα νωπές. Ο φόβος αυτός βέβαια μπορεί να χαρακτηριστεί ως κατά τι υπερβολικός, καθώς ο Τσάνκοφ, ο οποίος πριν την διάλυση του από την δικτατορία του «Ζβενό» είχε ιδρύσει το «Εθνικό Κοινωνικό Κίνημα», ένα κόμμα που βρισκόταν πιο κοντά στον γερμανικό Ναζισμό από τις θέσεις του ιταλικού φασισμού, είχε γνωρίσει και αυτός την καταστολή της νέας παλατιανής δικτατορίας του Μπόρις Γ' ³¹⁷. Σε κάθε περίπτωση όμως, απέναντι στην προοπτική αυτή, το ΚΚΒ έκανε πλέον λόγο για την «*ενότητα όλων των μη φασιστικών κομμάτων και οργανώσεων*», απευθύνοντας ένα κάλεσμα που πέρα από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και την Αγροτική Ένωση, περιλάμβανε και τα υπόλοιπα φιλελεύθερα και ριζοσπαστικά κόμματα, τα οποία επίσης μέχρι πρότινος ανήκαν στην χορεία των αστικών κομμάτων με τα οποία το κόμμα δεν είχε επαφές. Πλέον, το κόμμα ήταν έτοιμο να «*αποδεχθεί κάθε αντιφασιστική πρωτοβουλία*», όντας πρόθυμο να συμμαχήσει με όποια πολιτική δύναμη είναι πρόθυμη να αποδεχθεί την κοινή πλατφόρμα που θα διαμορφωνόταν στα πλαίσια του λαϊκού μετώπου, όπου θα ξεχώριζε η προστασία του Συντάγματος και των δημοκρατικών ελευθεριών.

Η επιλογή αυτή για διεύρυνση των υποψηφίων συμμάχων στα πλαίσια ενός λαϊκού μετώπου είναι πολύ πιθανό να αποτελούσε και μια πραγματιστική επιλογή, καθώς το ΚΚΒ, και συνάμα το Εργατικό Κόμμα, είχαν να αντιμετωπίσουν την έντονη καχυποψία των υπόλοιπων πολιτικών δυνάμεων. Έχοντας στο μυαλό την διαχρονική εχθρότητα του ΚΚΒ απέναντί τους, η νέα ρητορική του κόμματος δεν ήταν εύκολο να τις πείσει για την θετική προαίρεση των Βούλγαρων κομμουνιστών ή την ειλικρινή τους αφοσίωση στην προστασία του συντάγματος και των δημοκρατικών ελευθεριών. Έτσι, όταν προέκυψε ο πρώτος μετωπικός σχηματισμός αντιπολιτευόμενων στην παλατιανή δικτατορία δυνάμεων, το Εργατικό Κόμμα δεν αποτελούσε μέρος του. Αυτή ήταν η επονομαζόμενη «Πεντάδα (Πετορκα)», η οποία σχηματίστηκε τον Μάιο του 1936, και η οποία αποτελούταν από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, μεγάλη

³¹⁶ N. Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1971, 82-83

³¹⁷ P. Rees, *Biographical Dictionary of the Extreme Right Since 1890*, Λονδίνο (Simon & Schuster) 1990, 394

μερίδα της Αγροτικής Ένωσης, το Ριζοσπαστικό Κόμμα, την Δημοκρατική Συμμαχία του Λιάπτσεφ και το Εθνικό Φιλελεύθερο Κόμμα. Πρέπει να σημειωθεί βέβαια πως και ανάμεσα στο αστικό στρατόπεδο, η συνεργασία δεν ήταν ακόμα αгаστή, καθώς από την «Πεντάδα» απουσίαζαν τόσο η πτέρυγα της Αγροτικής Ένωσης με την ονομασία «Πλάντνε (Плaднe)», η οποία βρισκόταν στα «αριστερά» του κόμματος, όσο και το Δημοκρατικό Κόμμα, που αποτελούσε μέλος της κυβέρνησης του «Λαϊκού Συνδυασμού»³¹⁸.

Η εξέλιξη αυτή δεν έλαβε αρχικά θετικής υποδοχής από το ΚΚΒ. Σε ανακοίνωση του Εργατικού Κόμματος τον Αύγουστο του 1936³¹⁹, τονίζεται πως η πολιτική ενότητα στην Βουλγαρία, η οποία θα επιτυγχανόταν στα πλαίσια ενός λαϊκού μετώπου, δεν είχε επιτευχθεί ακόμα. Σύμφωνα με εκείνο, η ευθύνη δεν βάραινε το Εργατικό Κόμμα, το οποίο αναφέρεται πως από την στιγμή της επιβολής της δικτατορίας από το «Ζβενό» *«καταβάλλει τεράστιες προσπάθειες για την επίτευξη εθνικής ενότητας, τόσο από κάτω, όσο και από πάνω»*³²⁰. Αντίθετα, αυτοί που θέτουν εμπόδια στην διαδικασία υλοποίησης ενός τέτοιου μετώπου, το οποίο θεωρούνται απαραίτητο απέναντι στην προοπτικής της επανόδου Τσάνκοφ στον κυβερνητικό θώκο, είναι οι πολιτικές δυνάμεις που είχαν σχηματίσει την «Πεντάδα». Το Εργατικό Κόμμα στηλίτευε την αδράνεια, ή και απροθυμία, των δυνάμεων αυτών να κάνουν το επόμενο βήμα στον μαζικό αγώνα εναντίον της παλατιανής δικτατορίας και υπέρ των δημοκρατικών ελευθεριών, για τον οποίον η θέληση φαίνεται να υπήρχε μεταξύ της βάσης των κομμάτων αυτών, τουλάχιστον σύμφωνα με το ίδιο το ΚΚΒ. Η κριτική που αυτό ασκεί μέσω του Εργατικού Κόμματος παρουσιάζει όμως ένα ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο διαφοροποιεί και την πολιτική που ακολούθησε το ίδιο κατά την τελευταία περίοδο του Μεσοπολέμου, σε σύγκριση με αντίστοιχες περιπτώσεις του πρόσφατου παρελθόντος, και τις οποίες έχουμε ήδη εξετάσει. Αυτό είναι το ότι σε κανένα σκέλος η κριτική δεν λάμβανε την μορφή της ανοιχτής επίθεσης, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Έτσι, παρά το ότι η στάση των κομμάτων της «Πεντάδας» αποτελεί εμπόδιο στην πραγμάτωση του λαϊκού μετώπου, εκείνα δεν καταγγέλλονται ως *«προδότες και εχθροί της εργατικής τάξης»* ή *«εργαλεία της μπουρζουαζίας»*.

³¹⁸ S. Kolev, *Борбата на БКП за народен фронт 1935-1939*, Σόφια (Издателство на БКП) 1959, 132

³¹⁹ «Изложение на Работническата партия относно изграждането на Народ ния фронт и поведението на петорката», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966, 450-453

³²⁰ *ibid*

Πρέπει να σημειωθεί πως η εν λόγω αλλαγή στάσης δεν εφαρμοζόταν μόνο στον δημόσιο λόγο του Εργατικού Κόμματος, αλλά αφορούσε και τις οδηγίες που αυτό έδινε στα μέλη του, ώστε να εφαρμοστεί η γραμμή του. Παράδειγμα αυτού βλέπουμε σε εγκύκλιο του Εργατικού Κόμματος προς τα μέλη του³²¹, όπου αν και στηλιτεύεται εκ νέου η αδράνεια των κομμάτων της «Πεντάδας», τονίζεται πως «*παρ'ολ'αυτά, θέλουμε να δώσουν ένα χέρι σε όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις στην ένωσή τους στο λαϊκό μέτωπο, για την δημοκρατία*». Στην συγκεκριμένη συγκυρία, το κόμμα φαίνεται πως ήταν αποφασισμένο να κάνει τα πάντα για να εφαρμοστεί στην πράξη η πολιτική του.

Η επιδιωκόμενη σύγκλιση θα επέλθει εν τέλει τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, όταν το Εργατικό Κόμμα θα συνυπογράψει ένα επίσημο κείμενο διαμαρτυρίας που απηύθυνε η «Πεντάδα» προς τον Βασιλιά. Παράλληλα καλούσε τόσο τα κόμματα της αντιπολίτευσης, όσο και τον βουλγαρικό λαό, να εντείνουν του αγώνα εναντίον του καθεστώτος, για την επαναφορά του συντάγματος και για την κυβερνητική αλλαγή, που θα πρόκυπτε μέσω εκλογών απαλλαγμένων από το νέο εκλογικό σύστημα που είχε επιβάλλει ο Βασιλιάς³²². Το γεγονός αυτό αποτελεί και την πρώτη πράξη του «Λαϊκού Συνταγματικού Μετώπου», το οποίο απείχε παρασάγγας βέβαια από αντίστοιχα μέτωπα στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Πιο κοντά στην πραγματικότητα είναι η περιγραφή του Огрен, ο οποίος το χαρακτηρίζει ως «*μια χαλαρή συνομοσπονδία μεταξύ της "Петорка" από τη μια και των δυνάμεων των κομμουνιστών, της "Плάνтне" και των Δημοκρατικών (σ.σ. του Δημοκρατικού Κόμματος) από την άλλη*»³²³. Σε κάθε περίπτωση όμως, η εξέλιξη αυτή θεωρήθηκε από το ККВ ως μια επιτυχία, καθώς την αντιλαμβάνονταν ως «*μια συμφωνία για ένα λαϊκό μέτωπο με τους δικούς μας όρους*»³²⁴.

Παρά την φαινομενική επίτευξη του λαϊκού μετώπου που τόσο επιδίωκε το ККВ, δεν μπόρεσε να κεφαλαιοποιήσει την όποια δυναμική είχε δημιουργήσει. Στα χρόνια

³²¹ «Окръжно на Работническата партия против новото царско правителство и данковщината, за народен фронт въпреки пречките на петорката», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Сόφια (Издателство на БКП) 1966, 457-458

³²² «Декларация на Работническата партия за меморандума на петорката», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Сόφια (Издателство на БКП) 1966, 459-461

³²³ N. Огрен, *Bulgarian Communism*, 122-123

³²⁴ «Радиограма от ЦК на БКП (Ана) до ЗБ на ЦК на БКП относно постигане на споразумение между БКП и „петорката“», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът в България, том 2*, Сόφια 2005, 784-792

που ακολούθησαν έως την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που σηματοδότησε και την λήξη της περιόδου του Μεσοπολέμου, το έργο του «Συνταγματικού Μετώπου» περιορίστηκε στην συμμετοχή του σε δύο εκλογικές αναμετρήσεις, τις δημοτικές εκλογές του 1937 και τις εκλογές για την ανάδειξη νέας Εθνοσυνέλευσης το 1938. Στις πρώτες, τα κόμματα του μετώπου υποστήριξαν την θέση της αποχής, καλώντας τα μέλη τους να υποβάλλουν άκυρες ψήφους, μια τακτική η οποία αργότερα θα δεχόταν την κριτική του Γραφείου Εξωτερικού του ΚΚΒ, καθώς θεωρήθηκε μη αποδοτική, αλλά παράλληλα και γιατί η αποχή αποτελούσε εξίσου γραμμή του Τσάνκοφ, επομένως η επιλογή αυτή «*συσκοτόιζε τον αντιφασιστικό χαρακτήρα του Κομμουνιστικού Κόμματος*»³²⁵.

Στις εκλογές του 1938, το διακύβευμα ήταν μεγαλύτερο. Για πρώτη φορά μετά τις εκλογές του 1931 θα διεξαγόταν μια αναμέτρηση για την ανάδειξη νέου κοινοβουλίου, ενώ αποτελούσε και την πρώτη σημαντική ένδειξη μιας πιθανής «χαλάρωσης» του καθεστώτος. Αυτές θα λάμβαναν χώρα μέσα σε συνθήκες διαμορφωμένες από έναν περιοριστικό εκλογικό νόμο, ο οποίος επέβαλε την διεξαγωγή τους στην βάση ενιαίων ψηφοδελτίων, σε μια μη-κομματική βάση. Η εκστρατεία του «Συνταγματικού Μετώπου» έγινε στην βάση μιας περιορισμένης, ανεπίσημης εκλογικής πλατφόρμας³²⁶, στοιχεία της οποίας βλέπουμε σε προεκλογικό κάλεσμα του Εργατικού Κόμματος: αγώνας για επαναφορά της δημοκρατικής διακυβέρνησης και του συντάγματος του Τάρνοβο στην χώρα, καθώς και αντίθεση στον «*δολοφόνο*» Τσάνκοφ³²⁷. Οι εκλογές αποτέλεσαν μια μεγάλη νίκη για την αντιπολίτευση, καθώς κατάφερε να εκλέξει συνολικά 63 βουλευτές προσκείμενους σε αυτήν³²⁸, εκ των οποίων οι 5 ήταν προσκείμενοι στο ΚΚΒ³²⁹. Δυστυχώς για το κόμμα όμως, η κυβέρνηση Κιοσειβάνοφ γρήγορα θα κινούταν για να καταστείλει οποιαδήποτε υποψία ενίσχυσης της αντιπολίτευσης. Έτσι, τουλάχιστον 3 από τους προσκείμενους στο ΚΚΒ βουλευτές θα αποβάλλονταν σύντομα μετά την εκλογή

³²⁵ «Писмо от ЗБ на ЦК на БКП (Марта) до ЦК на БКП във връзка с бойкотирането на общинските избори», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Сόφια 2005, 890

³²⁶ N. Oren, *Bulgarian Communism*, 127

³²⁷ «Позив на ЦК на Работническата партия във връзка с изборите за на родни представители», στο *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Сόφια (Издателство на БКП) 1966, 522-523

³²⁸ A. Todorov, *ό.π.*, 387

³²⁹ N. Oren, *Bulgarian Communism*, 130

τους³³⁰. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι εκλογές του 1938 αποτελούν μάλλον την σημαντικότερη επιτυχία του «Συνταγματικού Μετώπου» στην Βουλγαρία. Η υπογραφή του Συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ θα σήμαινε την διάλυσή του, και η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου θα σήμαινε μια νέα εποχή για το ΚΚΒ, την Βουλγαρία και τον κόσμο.

Μια αποτίμηση της πολιτικής του κόμματος στην τελευταία αυτή περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά και των προσπαθειών του για την επίτευξη του λαϊκού μετώπου, πρέπει να λάβει υπόψιν τις συνθήκες μέσα στις οποίες αυτές έγιναν. Σε αντίθεση με λαϊκά μέτωπα της Δυτικής Ευρώπης, όπως της Ισπανίας και της Γαλλίας, όπου οι συμμαχίες προέκυψαν εντός, ασταθών έστω, δημοκρατικών πολιτευμάτων, στην Βουλγαρία οι αντίστοιχες προσπάθειες είχαν να αντιμετωπίσουν τον ασφυκτικό έλεγχο του κρατικού μηχανισμού. Σε μια περίοδο που χαρακτηρίστηκε από την περαιτέρω αυταρχικοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας, πρώτα υπό την δικτατορία του «Ζβενό» και μετέπειτα υπό την κυβέρνηση Κιοσειβάνοφ και την βασιλική εξουσία, η οικοδόμηση ενός λαϊκού μετώπου που θα μπορούσε να καταγράψει αντίστοιχες επιτυχίες, πόσο δε μάλλον να αναδειχθεί σε κυβέρνηση, φαντάζει δύσκολο έργο. Αυτό βέβαια δεν απέτρεπε την κριτική απέναντι στο κόμμα, του οποίου οι προσπάθειες κρίνονταν ως «ανεπαρκείς», με το «Εθνικό Συνταγματικό Μέτωπο» να σημειωνόταν πως απέχει πολύ από ένα μαζικό λαϊκό κίνημα³³¹.

Πράγματι, ακόμα και αν κρίνουμε με βάση του δηλωμένους στόχους της περιορισμένης κοινής πλατφόρμας του μετώπου, οι προσπάθειες του ΚΚΒ δεν στέφθηκαν με επιτυχία, καθώς όχι απλά το «Συνταγματικό Μέτωπο» δεν ανέβηκε στην εξουσία, αλλά δεν κατάφερε να πετύχει ούτε την επιστροφή σε μια μορφή δημοκρατικής «κανονικότητας». Αυτό όμως δεν πρέπει να μας αποσπά από το ότι για πρώτη ίσως φορά σε όλη την μεσοπολεμική περίοδο, το κόμμα παρουσίασε ευελιξία, προσαρμοστικότητα και πρόθεση για παραχωρήσεις στην πολιτική του. Έστω και αν η στροφή του στην πολιτική του λαϊκού μετώπου αποτελούσε συμμόρφωση με τις επιταγές της Κομιντέρν και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, αυτή

³³⁰ Στο ίδιο, 130-131

³³¹ «Директива от ЗБ на ЦК на БКП до ЦК на БКП във връзка с изграждане на народен фронт в България», στο Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Σόφια 2005, 898-900

επιδιώχθηκε με προσήλωση αλλά και με διάθεση για πραγματοποίηση πολιτικών συμβιβασμών με δυνάμεις που μέχρι πρότινος αποτελούσαν αντιπάλους.

4. Επίλογος - Συμπεράσματα

Η περίοδος του Μεσοπολέμου αποτέλεσε μια ασταθή και πολυτάραχη περίοδο, τόσο για την Βουλγαρία γενικότερα, όσο και για το ΚΚΒ. Εκείνο καλούταν να λειτουργήσει, να χαράξει και να εφαρμόσει την πολιτική του μέσα σε ένα πεδίο που διαρκώς άλλαζε. Έτσι, το κόμμα θα βρισκόταν μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας για το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου, μετά την τοποθέτησή του εκτός νόμου το 1924, λόγω του «Νόμου για την προστασία του κράτους», άλλοτε δίνοντας έμφαση στην λειτουργία τους ως παράνομη οργάνωση, και άλλοτε λειτουργώντας μέσω νόμιμων κομμάτων και οργανώσεων, που θα αποτελούσαν το πολιτικό του όχημα. Αντίστοιχα ευμετάβλητες ήταν και οι συνθήκες εντός της Κομιντέρν, η επιρροή και ο έλεγχος της οποίας πάνω στο ΚΚΒ θα είχε καθοριστικό ρόλο σε επιλογές που αυτό έκανε αναφορικά με την χάραξη της πολιτικής του.

Η πρώτη περίοδος του Μεσοπολέμου για το κόμμα, η οποία ξεκίνησε με την λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και ολοκληρώθηκε με το πραξικόπημα της 9ης Ιουνίου 1923 και την ανατροπή του Αλεξάντερ Σταμπολίσκι, είδε το ΚΚΒ να εστιάζει την πολιτική του στην ενίσχυση των δυνάμεών του εντός των πλαισίων του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, αλλά και στην ενίσχυση της επιρροής του στο συνδικαλιστικό κίνημα. Η ανάδειξη του κόμματος σε αξιωματική αντιπολίτευση, οι επιτυχίες του στις επαρχιακές και δημοτικές εκλογές όπως και η πρόοδος που σημειωνόταν αναφορικά με το ζήτημα του συνδικαλιστικού κινήματος και των εργατικών οργανώσεων, αποτελούσαν την εφαρμογή αυτής της πολιτικής στην πράξη. Έτσι, το ΚΚΒ θα ξεπερνούσε σε ισχύ το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα των παλιών συναγωνιστών του, και θα εδραιωνόταν ως το αντίπαλο δέος της Αγροτικής Ένωσης του Σταμπολίσκι, η οποία είχε αναδειχθεί σε κυρίαρχη δύναμη εντός της Βουλγαρικής πολιτικής σκηνής. Η πολιτική της περιόδου αυτής χαρακτηρίζεται από την έντονη επιρροή της παράδοσης που κληρονόμησε το κόμμα από την εποχή των «στενών σοσιαλιστών», καθώς εξάλλου μεγάλο μέρος του πολιτικού προσωπικού προερχόταν από εκείνα τα χρόνια. Η επιλογή να συνεχίσει το κόμμα στον εκλογικό δρόμο, κεφαλαιοποιώντας την σταθερή αντιπολεμική του στάση κατά τα

προηγούμενα χρόνια, η έμφαση στην ανάγκη για ενίσχυση του προλεταριακού χαρακτήρα του κόμματος αλλά και ο αποκλεισμός της προοπτικής δημιουργίας ενός ενιαίου μετώπου με την Αγροτική Ένωση, ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τις θέσεις των «στενών σοσιαλιστών».

Εξίσου συνδεδεμένα με την κληρονομία των «στενών», χωρίς εκείνη να αποτελεί τον μοναδικό επεξηγηματικό παράγοντα, θα ήταν και τα δύο γεγονότα που χαρακτηρίστηκαν ως οι βασικές αστοχίες, ή και αποτυχίες, της πολιτικής του κόμματος κατά την πρώτη αυτή περίοδο: η στάση αδράνειας που τήρησε το ΚΚΒ κατά την διάρκεια της εξέγερσης των στρατιωτών το φθινόπωρο του 1918, αλλά και κατά την διάρκεια του πραξικοπήματος του Ιουνίου του 1923. Και αν για την πρώτη η ανάλυση του Μπλαγκόφ και των συνεργατών του δικαιώθηκε μερικώς, στην περίπτωση του πραξικοπήματος του Ιουνίου κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Η τακτική που ακολούθησε το ΚΚΒ ως προς το συγκεκριμένο γεγονός είχε ως αποτέλεσμα την άμεση παρέμβαση της Κομιντέρν στα εσωτερικά του κόμματος, το οποίο αναγκάστηκε να αλλάξει πλήρως την στρατηγική του, υιοθετώντας την γραμμή της δημιουργίας ενός ενιαίου μετώπου με συντρόφους τις δυνάμεις που μέχρι τότε αποκήρυσσε, και την προετοιμασία μιας εξέγερσης που θα ανέτρεπε το καθεστώς Τσάγκοφ.

Η αποτυχία του κόμματος σε αμφότερους τους τομείς, που επισημοποιήθηκε με την αιματηρή καταστολή της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου του 1923, μιας εξέγερσης που έμοιαζε καταδικασμένη από την αρχή, σήμανε το πέρας σε μια νέα περίοδο για τον κομματικό μηχανισμό. Αυτό θα καλούταν να χαράξει στρατηγική μέσα σε συνθήκες διόλου ευνοϊκές: είχε τεθεί εκτός νόμου, μεγάλο μέλος του μηχανισμού του, συμπεριλαμβανομένων των ηγετικών του στελεχών, είτε βρισκόταν στο εξωτερικό είτε στην φυλακή, είτε είχαν εξουδετερωθεί, ενώ το νέο καθεστώς Τσάνκοφ είχε εντείνει ακόμα περισσότερο την καταστολή εναντίον των Βούλγαρων κομμουνιστών. Ακόμα, με την φυγή στο εξωτερικό των Δημητρόφ και Κολάροφ δημιουργήθηκε ένα δίπολο εντός του κόμματος, καθώς η ηγετική ομάδα αυτού βρισκόταν πλέον μακριά από τον μηχανισμό του κόμματος που παρέμενε εντός της χώρας. Παράλληλα όμως, η καταστολή της εξέγερσης είχε καταφέρει να αποκαταστήσει το ΚΚΒ εντός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, να το μετατρέψει από παράδειγμα προς αποφυγή, σε παράδειγμα προς μίμηση.

Παρά το πέρασμα στην παρανομία, οι στόχοι της στρατηγικής του ΚΚΒ παρέμεναν οι ίδιοι: η οικοδόμηση του πολυπόθητου ενιαίου μετώπου και η προετοιμασία για την ένοπλη εξέγερση που θα ανέτρεπε τον Τσάνκοφ. Αυτό που είχε αλλάξει είναι η σύσταση που θα έπρεπε να έχει, μετά και από την καθοδήγηση της Κομιντέρν: το ΚΚΒ θα επιδίωκε την συμπόρευση στα πλαίσια αυτά τόσο με την Αγροτική Ένωση, όσο και με την ΕΜΕΟ, μια οργάνωση που μέχρι πρότινος είχε κομβικό ρόλο στην καταστολή που βίωνε το κόμμα και τα στελέχη του, και την οποία δεν θα ήταν σφάλμα να χαρακτηρίσουμε εκ των υστέρων ως οπορτουνιστική. Ακόμα και αν η επιλογή αυτή δεν έβρισκε αρχικά σύμφωνους άπαντες εντός του κόμματος, η επιρροή της Κομιντέρν δεν ήταν δυνατό να αγνοηθεί. Για ακόμα μια φορά όμως, η στρατηγική του κόμματος θα απόβαινε άκαρπη. Η βομβιστική επίθεση στην «Αγία Κυριακή» και το δεύτερο κύμα αιματηρής καταστολής που αυτή έφερε ως επακόλουθο, επιβεβαίωσαν μια αλλαγή στρατηγικής που είχε ήδη προαποφασιστεί.

Το ΚΚΒ εγκατέλειπε το κυνήγι μιας εξέγερσης που πλέον έμοιαζε πιο μακριά από ποτέ. Η αλλαγή στον πρωθυπουργικό θώκο το 1926, με τον Λιάπτσεφ να διαδέχεται τον Τσάνκοφ, έφερε μια σχετική χαλάρωση στην βουλγαρική πολιτική ζωή. Σε αυτό το νέο πλαίσιο, το κόμμα επιχείρησε να πραγματώσει την ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος στην χώρα, αλλά και να επανέλθει στο κοινοβούλιο, μέσω του νέου του πολιτικού οχήματος, του Εργατικού Κόμματος. Αν και ο πρώτος στόχος δεν επετεύχθη πλήρως, καθώς η Κομιντέρν παρενέβη όταν η γραμμή του κόμματος πλησίασε τα όρια ρεφορμιστικής παρέκκλισης, ο δεύτερος έγινε πραγματικότητα, καθώς το Εργατικό Κόμμα κατάφερε να εδραιωθεί και να αποκτήσει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Ακόμα και όταν το κόμμα έκανε μια μαχητικότερη στροφή υπό την ηγεσία των «αριστερών σεχταριστών», φέρνοντας στην πρώτη γραμμή την σύγκρουση και την κινητοποίηση, το Εργατικό Κόμμα και η παρέμβαση μέσω αυτού στην δημόσια σφαίρα διατήρησε σημαντικό ρόλο.

Η τελευταία μεγάλη στροφή στην πολιτική του ΚΚΒ σηματοδεύτηκε από δύο γεγονότα: την κατάλυση του κοινοβουλευτισμού και διάλυση των πολιτικών κομμάτων στην Βουλγαρία, πρώτα από το «Ζβενό» και στην συνέχεια από το καθεστώς του βασιλιά Μπορίς Γ', και την αλλαγή ρότας της Κομιντέρν, η οποία από την γραμμή του σοσιαλφασισμού πέρασε το 1935 επίσημα στην περίοδο των λαϊκών μετώπων. Πλέον, έχοντας περάσει εκ νέου εξ 'ολοκλήρου στην παρανομία, και

έχοντας κλείσει μια περίοδο εκτεταμένης εσωτερικής διαπάλης και αστάθειας, το κόμμα υπό την ηγεσία των Δημητρόφ και Κολάροφ θα επιδίωκε αφοσιωμένα την δημιουργία ενός ευρέος λαϊκού μετώπου, στα πρότυπα των επιταγών της Κομιντέρν, προσπάθεια όμως που θα απέδιδε περιορισμένα αποτελέσματα.

Συμπερασματικά, αν θέλαμε να συνοψίσουμε την πολιτική στρατηγική του ΚΚΒ κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η λέξη που θα την χαρακτήριζε είναι η ασυνέχεια. Αυτό όμως μάλλον αποτελεί παράλληλα και σύμπτωμα των παραγόντων που την επηρέαζαν. Οι αποφάσεις για την χάραξη της στρατηγικής εξάλλου δεν λαμβάνονταν σε ένα «κενό αέρος», σε μια ιδανική συνθήκη. Το καθεστώς παρανομίας στο οποίο βρισκόταν το κόμμα για το μεγαλύτερο διάστημα σήμαινε πως αυτό θα έπρεπε να αναπροσαρμόζει την στρατηγική του ανάλογα με τις συνθήκες μέσα στις οποίες θα έπρεπε να λειτουργήσει, ενώ η δαμόκλειος σπάθη της καταστολής και των διώξεων βρισκόταν μονίμως πάνω από τα στελέχη του. Ο δεύτερος, και ίσως σημαντικότερος παράγοντας, ήταν η επιρροή που ασκούσε η Κομιντέρν πάνω στην χάραξη της πολιτικής στρατηγικής. Τόσο μέσω των άμεσων παρεμβάσεων, όπως στην περίπτωση της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου του 1923, όσο και απλώς μέσω της αλλαγής της δικής της πολιτικής γραμμής, την οποία το ΚΚΒ όφειλε να ακολουθήσει ως τμήμα της, η Διεθνής αποτελούσε ένα σταθερό σημείο αναφοράς για την πολιτική του κόμματος. Ήταν αυτή που έκανε παρεμβάσεις και έδινε οδηγίες για το πως θα έπρεπε να κινηθεί το κόμμα, κάτι που την ίδια περίοδο πρέπει να σημειωθεί πως ίσχυε για το σύνολο του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος. Παράλληλα, η Διεθνής αποτελούσε και την αυθεντία, την αρχή στην οποία παρέπεμπε η εκάστοτε κομματική ηγεσία για να εξηγήσει την πολιτική του κόμματος. Αυτό μας φέρνει και στον τρίτο και εξίσου σημαντικό παράγοντα, την εσωτερική κατάσταση του κόμματος. Για το μεγαλύτερο κομμάτι της περιόδου του Μεσοπολέμου, το εσωτερικό του κόμματος χαρακτηριζόταν από αστάθεια, είτε αυτή οφειλόταν στα πρακτικά ζητήματα που έθετε η απουσία της ηγεσίας του από την Βουλγαρία, είτε στην διαπάλη για τον έλεγχο του κόμματος, μεταξύ της «παλιάς φρουράς» των ηγετών, προερχόμενων από την περίοδο των «στενών σοσιαλιστών» και της «νέας» γενιάς κομματικών στελεχών.

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει να φωτίσει μια μικρή μόνο πτυχή ενός ζητήματος που ακόμα δεν έχει λάβει της προσοχής που του αναλογεί, βάσει της

σημασίας του για τις μεταπολεμικές εξελίξεις στην χώρα: της ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος στη μεσοπολεμική Βουλγαρία. Ωστόσο, η συγκεκριμένη ενασχόληση αναδεικνύει την ύπαρξη ενός ευρύτερου, εύφορου ερευνητικού πεδίου, το οποίο περιλαμβάνει πτυχές που παραμένουν ανεξερεύνητες. Θέματα όπως η στρατηγική του ΚΚΒ στο, τότε φλέγον, εθνικό ζήτημα, μια εκτενέστερη ανάλυση της εσωτερικής διαπάλης που το σημάδεψε ή η διερεύνηση άλλων πτυχών της πορείας του, προσφέρουν σημαντικές ευκαιρίες για περαιτέρω έρευνα. Η ενασχόληση με αυτά τα ζητήματα μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας για ένα κεφάλαιο της ιστορίας που παραμένει σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο, παρά τη συχνή αναβίωσή του στη δημόσια συζήτηση.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές:

Α. Веков, Васил Коларов. *Избрани произведения в три тома. Том 2: Статии, дневници, речи, писма, спомени, 1919-1944 година*, Σόφια (ИК Христо Ботев) 2005

Α. Веков, Васил Коларов. *Статии, дневници, речи, писма, спомени*, T.1 (1877-1919), Σόφια (ИК Христо Ботев) 2001

Γ. Димитров, *Съчинения, том 5.*, Σόφια (Издателство на БКП) 1955

- Г. Димитров, *Съчинения, том 6.* , Σόφια (Издателство на БКП) 1955
- Г. Димитров, *Съчинения, том 7.* , Σόφια (Издателство на БКП) 1955
- Г. Димитров, *Съчинения, том 8.* , Σόφια (Издателство на БКП) 1955
- Главно управление на архивите при министерския съвет, БКП, *Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946)*, том 1, Σόφια 1998
- Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 1*, Σόφια 2005
- Главно управление на архивите при министерския съвет, *Коминтернът и България, том 2*, Σόφια 2005
- Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1919-1923*, Σόφια (Партиздат) 1951
- Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 2 1917-1923*, Σόφια (Партиздат) 1987
- Институт по история на БКП, *БКП в резолюции и решения, том 3 1924-1928*, Σόφια (Партиздат) 1989
- Институт по история на БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК Том I. 1891—1918*, Σόφια (Партиздат) 1957
- Институт по История на БКП, *Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК. Том 3*, Σόφια (Издателство на БКП) 1953
- Институт по история на БКП, *Избрани произведения в два тома, том 1*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950
- Институт по история на БКП, *Избрани произведения в два тома, том 2*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1950
- Институт по история на БКП, *Работническата партия в България: Сборник от документи и материали*, Σόφια (Издателство на БКП) 1966

Редакционно-издательский комитет Исполкома Коминтерна, *XIII пленум ИККИ стенографический отчет*, Μόσχα (Партиздат) 1934

Communist International, *Guidelines on the Organizational Structure of Communist Parties, on the Methods and Content of their Work*, 1921

J. Degras, *The Communist International 1919–1943: Documents, Volume III 1929-1943*, Οξφόρδη (Oxford University Press) 1965

G. Dimitrov, *Selected Works in Three Volumes, Volume 2*, Σόφια (Sofia Press) 1978

G. Dimitrov, *Selected Works in Three Volumes, Volume 3*, Σόφια (Sofia Press) 1978

Red International of Labour Unions, *Constitution of the Red International of Labour Unions*, Μόσχα 1921, ανακτήθηκε από <https://www.marxists.org/history/international/profintern/1921/constitution.htm>

Τύπος:

Communist International

International Press Correspondence

Работнически Вестник

Δευτερογενής βιβλιογραφία:

Βιβλία:

Β.Ι. Λένιν, *Ο «αριστερισμός» παιδική ασθένεια του κομμουνισμού*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 2001

Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974 Τόμος Β', Μέρος Α'*, Αθήνα (Γνώση) 1995

Р. Аврамов, К. Василев, *История на българската комунистическа партия*, Σόφια (Партиздат) 1981

А. Аврамов, *Политическата стратегия и тактика на БКП 1903-1923*, Σόφια (Партиздат) 1974

Д. Благоев, *Принос към историята на социализма в България*, Σόφια (Партийната социалистическа Книжарница) 1906

Г. Димитров, В. Коларов, В. Червенков, *Септемврийското Въстание*, Σόφια (Издателство на Българската Комунистическа Партия) 1953

С. Колев, *Борбата на БКП за народен фронт 1935-1939*, Σόφια (Издателство на БКП) 1959

Л. Панайотов, *Борбата на БКП срещу ликвидаторството и десноопортюнистическите отклонения (1923-1934)*, Σόφια (Издателство на БКП) 1962

Л. Спасов, Д. Борисов, М. Маринова, *Стопанска История на България, Европа и света XV-XX век*, Σόφια (Ибрай) 2016

J. Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton (Princeton Legacy Library) 1977

J. Bell, *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*, Στάνφορντ (Hoover Institution Press) 1986

F. Chary, *The History of Bulgaria*, Santa Barbara (Greenwood) 2011

R.J. Crampton, *A concise history of Bulgaria*, Cambridge (Cambridge University Press) 2005

Communist International, *Resolutions & theses of the fourth congress of the Communist International, held in Moscow, Nov. 7 to Dec. 3, 1922*, Λονδίνο (Communist Party of Great Britain) 1922

ECCI, *From the Fourth to the Fifth World Congress: Report of the Executive Committee of the Communist International*, Λονδίνο (Communist International) 1924

E. Hobsbawm, *The Age of Extremes*, Λονδίνο (Abacus) 1995

B. Njagulov, Early Socialism in the Balkans. Ideas and Practices in Serbia, Romania and Bulgaria», στο R. Daskalov, D. Mishkova, *Entangled Histories of the Balkans Volume Two: Transfers of Political Ideologies and Institution*, Βοστώνη (Brill) 2013

N. Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1971

P. Rees, *Biographical Dictionary of the Extreme Right Since 1890*, Λονδίνο (Simon & Schuster) 1990

J. Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936*, Νέα Υόρκη (Columbia University Press) 1972

A. Todorov, «Bulgaria», στο D. Nohlen, P. Stöver, *Elections in Europe: A Data Handbook*, Μπάντεν-Μπάντεν (Nomos Verlagsgesellschaft) 2010

K. Todorov, *Balkan Firebrand*, Νέα Υόρκη (Ziff-Davis) 1943

M. Todorova, *The Lost World of Socialists at Europe's Margins: Imagining Utopia, 1870s–1920s*, Νέα Υόρκη (Bloomsbury) 2020

Άρθρα:

Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor, «Labor Conditions in Bulgaria», *Monthly Labor Review*, 57, 1943

V. I. Lenin, *On the Slogan to Transform the Imperialist War Into a Civil War*, 1914, ανακτήθηκε από <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/sep/00.htm>

K. Stefanov, «Between Ideological Loyalty and Political Adaptation: The “Agrarian Question” in the Development of Bulgarian Social Democracy, 1891–1912», *East European Politics and Societies: and Cultures*, 37,4, 1-23